

Fra rus til arbeidsliv. Hva har hatt betydning?

-En kvalitativ intervjustudie av prosessene fra å ha rusproblemer til å bli stabil arbeidstaker

Ragnhild Fugletveit

OsloMet Avhandling 2018 nr 34

OSLO METROPOLITAN UNIVERSITY
STORBYUNIVERSITETET

Fra rus til arbeidsliv. Hva har hatt betydning?

**-En kvalitativ intervjustudie av prosessene fra å ha
rusproblemer til å bli stabil arbeidstaker**

Ragnhild Fugletveit

OSLOMET

Avhandling ph.d. sosialt arbeid og sosialpolitikk
Institutt for sosialfag
Fakultet for samfunnsvitenskap
OsloMet – Oslo storbyuniversitetet

Høst 2018

CC-BY-SA versjon 4.0.

OsloMet Avhandling 2018 nr 34

ISSN 2535-5414 (online)

ISSN 2535-471X (trykket)

ISBN 978-82-8364-146-2 (online)

ISBN 978-82-8364-132-5 (trykket)

OsloMet – storbyuniversitetet

Universitetsbiblioteket

Skriftserien

St. Olavs plass 4,

0130 Oslo,

Telefon (47) 64 84 90 00

Postadresse:

Postboks 4, St. Olavs plass

0130 Oslo

Trykket hos Byråservice

Trykket på Scandia 2000 white, 80 gram på materiesider/200 gram på coveret

Til Ingrid Fugletveit Råheim

Forord

Når denne avhandlingen endelig er ferdig er det mange som fortjener takk for store og små bidrag underveis i prosessen. Først vil jeg rette en stor takk til veilederne mine Ingeborg Marie Helgeland og Eva Skærbæk. Dere har i ulike deler av prosjektet bidratt med konstruktive tilbakemeldinger på alt fra skjøre ideer til delvise og fragmenterte utdrag til nesten ferdige tekster. Takk for tålmodigheten og støtten som dere har bidratt med underveis. En helt spesiell takk til Ingeborg som tok over som hovedveileder i slutfasen og hjalp meg inn i mål. Dine innspill og ikke minst støtte har vært helt enestående. Tusen takk! Jeg vil også takke Jorunn Vindegg ansatt ved fakultet for samfunnsvitenskap, OsloMet som på kort varsel leste igjennom sisteutkastet og bidro med viktige innspill og kommentarer. Takk til lederen av Ph. d programmet i sosialt arbeid og sosialpolitikk, Amy K. Østertun Geirdal og leder av administrasjonen Anne Thorsen for god hjelp og støtte underveis i avhandlingsarbeidet. Takk til mine medstudenter på Ph. d programmet: Lillian Bruland Selseng og Aleksandra Bartoszko for interessante og kloke innspill underveis og ikke minst godt vennskap.

Alle informantene fortjener en helt spesiell takk. Dere har vært utrolige sjenerøse. Stilt opp til intervjusamtaler med en fremmed forsker og bidratt med innsikt, erfaring og klokskap som har betydd enormt for meg og ikke minst for prosjektet. Takk til dere alle sammen!

Høyskolen i Østfold og avdelingen for helse- velferdsfag har vært min arbeidsplass og base gjennom arbeidet med avhandlingen. Takk til min nærmeste leder Nita Ørmen som har skjermet meg i innspurten. Takk til kollega Gunnar Vold Hansen som på et tidspunkt oppmuntret meg til å fordype meg i dette temaet. Takk til alle kollegaer som har støttet meg og vist omsorg og trådt til når det har vært vanskelig å holde fokus. Det har betydd mye for meg. En helt spesiell takk til kollega og venn Trude Tonholm, som alltid er klar for å bistå meg når jeg er i trøbbel. Takk til kollegaene Catharina Bjørquist og Petter André Arvesen som har støttet og holdt motet mitt oppe underveis og ikke minst i den hektiske sluttspurten.

Takk til familie og venner som er der selv om jeg har hatt liten tid til å treffe dere. Aller sist og aller mest takk til fineste Ingrid (8) for at du er som du er. Full av tålmodighet og forståelse

for at mamma har «en bok» hun må skrive ferdig. Takk for all glede som du bringer inn i livet mitt, fineste deg.

Oslo 15. august 2018

Ragnhild Fugletveit

Sammendrag

Fra rus til arbeidsliv. Hva har hatt betydning? -En kvalitativ intervjustudie av prosessene fra å ha rusproblemer til å bli stabil arbeidstaker

Tema for denne avhandlingen er å utvikle kunnskap om mennesker som har hatt rusproblemer og hvordan de har arbeidet for å bli stabile arbeidstakere. Deltakelse i arbeidslivet er og har vært en sentral målsetting for de sosialpolitiske føringene og praktiseringen av det sosialfaglige arbeidet. Økt fokus på arbeidsinkludering utgjør også en sentral målsetting ovenfor mennesker med omfattende rusproblemer. Arbeidsinkludering blir i denne avhandlingen belyst «nedenfra» fra mennesker som har erfaringer med omfattende rusproblemer. Problemstillingen som danner grunnlaget for studien er: *Hva opplever mennesker som tidligere har hatt rusproblemer som betydningsfullt for dem i prosessene med å bli stabile arbeidstakere?*

Datamaterialet består av kvalitative individuelle intervjuer av til sammen 15 kvinner og menn som har erfaringer med rusproblematikk og arbeidsinkludering. De teoretiske perspektivene for avhandlingen er symbolsk interaksjonisme (Blumer, 1969) og sosial konstruktivisme (Berger & Luckmann, 1966). Identitet og makt er sentrale begreper for å forstå endringsprosessene som informantene har vektlagt som betydningsfulle. Forståelsen av identitetsprosesser er inspirert av Mead (1934/1977) og Foucaults (1980/1988) teorier om styringsmentalitet og produktiv makt.

Funnene fra undersøkelsen viser at det å bli stabil arbeidstaker kan ta flere år, Informantene løfter frem støtten de har fått fra flere sosiale institusjoner, som oppsøkende tjenester, rusbehandlingsinstitusjoner, NAV, ettervern og skole. Støtten og hjelpen fra tilsatte i disse institusjonene, og deres samhandling mellom dem og informantene har vært avgjørende når det gjelder å bli rusfri og leve et vanlig liv, med familie og arbeid. Informantene løfter opp sosial kontroll, regler og krav, støtte og oppfølging. Informantene hevder at det å bli rusfri gjennom institusjonell rusbehandling har vært nødvendig for å leve det livet de lever i dag. De fremhever at det har vært en utrolig tøff jobb. Gjennom samtaler og aktiviteter med medbrukere og ansatte har de arbeidet seg gjennom fortiden, med sorg, skam, gråt og motstand, men også etter hvert glede over å kunne lykkes, og med positive forventninger til fremtiden. De har gradvis utviklet en ny og annerledes forståelse av seg selv, og ser seg i dag som ansvarlige samfunnsborgere.

Undersøkelsen viser at prosessene med å bli stabil arbeidstaker ikke kan forstås utelukkende som individuelle handlinger uten å belyse de mer strukturelle forutsetningene for å lykkes. Nedenfraperspektivet løfter frem noen av de utfordringene som sosialpolitikken og

praktiseringen av sosialt arbeid står ovenfor i møte med brukerne. For å oppnå målene om arbeidsinkludering er det nødvendig å løfte frem betydningene av å gjennomføre rusbehandling, ha stabil oppfølging og øke mulighetene for å gjennomføre skole og utdanning.

English summary

From drug problems to paid employment. What works? - A qualitative study of the process from drug problems to paid employment.

The topic for this dissertation is to develop knowledge about people who have had drug problems and how they have worked to become stable employees. Participation in workforce is, and has been a central objective for the social policies and the practice of social work in Norway. Increased focus on work inclusion also constitutes a central goal for people with extensive drug problems. Work inclusion in this thesis is explored "from bottom up" by people who have experience with extensive substance abuse problems. The main thesis question of this study is: *What do people with former substance problems experience as important to them in the process of becoming stable employees?*

The data consist of qualitative interviews with 15 individual qualitative interviews with women and men, all of whom has experience of former drug problems. The theoretical perspectives are symbolic interactionism (Blumer, 1969) and social constructivism (Berger & Luckmann, 1966). Identity and power are key concepts for understanding the change processes of which the informants have emphasized as significant. The understanding of identity processes is inspired by Meads (1934/1977) socialization theory and Foucault's (1988/1999) theories of governance and productive power.

Results from this study show that the process of being a stable employee may take several years. The informants place emphasis on the support they have received from several social institutions, such as domiciliary services, drug treatment institutions, NAV, follow-up care and school. The support and assistance provided by the staff in these institutions, and their interaction with the informants, have been crucial in the process of re-establish themselves in the ordinary respectable world. The informants particularly emphasize social control, rules and requirements, institutional drug treatment program and aftercare. They emphasize that it has been an incredibly tough job. Through conversations, interactions and activities with co-workers and employees, they have worked through the past, with sorrow, shame, crying and resistance, but also happiness to succeed and with positive expectations for the future. They have gradually developed a new and different understanding of themselves, and now regards themselves as responsible citizens.

The study shows that the processes of becoming a stable employee can't be understood solely as individual actions without highlighting the structural prerequisites for success. The bottom-

up perspective highlights some of the challenges facing social policy and the practice of social work encountering users. To achieve the goals of work inclusion, it is necessary to put emphasis on the implications of drug treatment, stable follow-up and increase the possibilities of education programmes.

Innhold

Kapittel 1. Innledning og problemstillinger	7
Innledning	7
Hvorfor arbeidsliv?	9
Rusproblemer forstått som kontekstuelle utfordringer	10
Omfang og utfordringer knyttet til det å ha rusproblemer	11
Praksiserfaringer fra rusfeltet	12
Forholdet mellom bruker og hjelper i praksisfeltet	13
Sosiale problemer og bedring belyst «nedenfra»	15
Spenningsforholdet mellom personen og situasjonen	16
Problemstillinger for avhandlingen	16
Avhandlingens videre oppbygning	18
Kapittel 2. Dreininger i sosialpolitiske målsettinger og perspektiver	20
Arbeidslinjen	20
Arbeidsliv som målsetting	21
Yrkesdeltakelse og nedsatt arbeidsevne	24
Ansvar og medborgerskap i endring	26
Utfordringene knyttet til deltakelse i arbeidslivet for mennesker med rusproblemer	28
Perspektiver på rusbehandling og inkludering i arbeidsliv	30
Rusbehandling og oppfølging	32
Rusreformen og skadereduksjon	33
Oppsummering: individrettede innsatser på sosiale problemer	35
Kapittel 3. Tidligere forskning av forholdet mellom arbeidsinkludering og rusproblematikk	36
Arbeidsliv som arena for å redusere rusproblemer	36
Forholdet mellom strukturelle og individuelle forhold	38
Arbeidsliv som forebyggelse av rusproblemer	42
Oppsummering: hva skal til for å bli arbeidstaker?	43
Kapittel 4. Teoretiske perspektiver og analytiske begreper	45
Symbolsk interaksjonisme	45

Forståelse av sosial handling.....	47
Forholdet mellom fortid, nåtid og fremtid.....	50
Makt og styringsmentalitet.....	51
Oppsummering: interaksjon og produktiv makt.....	54
Kapittel 5. Metodologi og fremgangsmåte.....	55
Design og metodologisk utgangspunkt.....	55
«Nedenfra»-perspektivet.....	56
Det sosiale møte mellom informantene og meg som forsker	58
Kriteriene for deltakelse	60
I lønnet arbeid	61
Antall år med rusproblemer	62
Kvinner og menn.....	62
Rusmidler.....	63
Utenfor arbeidslivet	63
«Døråpnere» i rekrutteringsfasen	63
Kritiske innvendinger til rekrutteringsfasen.....	64
Utvalget.....	64
Informantenes refleksjoner over å delta	66
Intervjuprosessen.....	68
Lokalitet som refleksiv tilgang.....	73
Etiske betraktninger rundt fremgangsmåten og temaet.....	76
Analyseprosessen som en empirinær tilnærming.....	77
Transkripsjonen av materialet	79
Tematisk analyse	80
Fra transkripsjon til funn for analyse.....	81
Fortiden og problemene	83
Oppsummering: nedenfra perspektivet.....	84
Kapittel 6. Fortiden	86
Fortid og nåtid	86
«Av og på-rus»	87
Rusmidlene	89

Oversikt over mest brukte rusmidler:	89
Heroin – siste skanse.....	90
«Bare» alkohol?	92
Arbeidserfaringer.....	94
Oversikt over tidligere arbeidsforhold	94
«Jobben er ofte det siste som går»	95
Utdanning	98
Oversikt over utdanningsbakgrunn	99
Ustabile bosituasjoner.....	100
Relasjonene til rusmiljøet	103
Oppsummering: ensomheten i og utenfor arbeidslivet.....	104
Kapittel 7. Møter med hjelpeapparatet	106
«...vil jeg leve, eller vil jeg dø?»	106
Tilfeldige og akutte møter med hjelpeapparatet	108
Rusbehandling som alternativ til soning	110
Barnevernet og omsorgen for barn	111
Oppsummering: endring som en del av en sosial prosess sammen med andre	112
Kapittel 8. Rusfri først.....	114
Rusfri som noe mer enn medisin og helse	114
Rusfri først.....	116
Tid til å se seg selv i perspektiv.....	120
Utvikle relasjoner til andre kvinner	124
Rydde i relasjonene til foreldre	127
Forholde seg til kjedsomhet og aktivitet.....	128
Oppsummering: fra spontane handlinger til å se seg selv i perspektiv med andre.....	130
Kapittel 9. Overganger og oppfølging.....	133
Oppfølging i ettervern	133
Trygge omgivelser i vanskelige overganger	134
Press og krav.....	137
(Selv)regulering	138

Gradvise overganger	141
Hjelp til å rydde i livet	142
Fleksibel støtte over tid.....	144
Hjelp til å sortere fortiden i møte med andre.....	145
Oppsummering: betydningen av å se fremover	147
Kapittel 10. Ansvarliggjøring og styring.....	150
NAV som økonomisk garantist	150
Bort fra ufaglært arbeid	151
Brukt opp yrket.....	154
Lærernes innsats og betydning	156
Utvikle språket.....	158
Personlig vekst.....	161
Oppsummering: endre perspektiver gjennom utdanning.....	162
Kapittel 11. Framtida – prosessene inn i arbeidslivet	164
Betydningen av arbeidspraksis i ordinær virksomhet.....	164
Følelsen av å bli utnyttet	167
Stolthet.....	168
Kombinasjon av arbeidspraksis og utdanning	170
Bachelorutdanning som inngang til arbeidslivet	170
Ta egne grep	172
Oppsummering: ansvar for egen fremtid i arbeidslivet	175
Kapittel 12. Arbeid som mening	177
Mening, økonomisk selvstendighet og langsiktig planlegging av livet.....	178
Mening og innhold i arbeidsoppgavene.....	180
Fortiden i arbeidslivet.....	181
Fortiden som viktig kunnskap i arbeidslivet.....	183
Redselen for å bli feiltolket	184
De sosiale forventningene	186
Oppsummering: arbeidslivets betydning	188

Kapittel 13. Diskusjon og avslutning	190
De institusjonelle betingelsene belyst «nedenfra».....	190
Langsiktig planlegging	191
Hva «løste» arbeidslivet?.....	193
Prosessene til «å bli vanlig».....	194
Maktens produktive aspekter i prosessene.....	196
Utfordringer i den sosialfaglige praksis.....	198
Implikasjoner for praksis og videre forskning.....	200
Referanseliste	202

Vedlegg:

Informasjon om forskningsprosjekt

Intervjuguide

Kopi av søknad til NSD

Kapittel 1. Innledning og problemstillinger

Innledning

«Astrid»: -Jeg har tenkt litt på dette her med hvor mye, og sikkert ubevisst, at jeg har stått der med lua i hånden og bedt om penger. Og det å få lov til å slippe det. Å få lov til å være i jobb og heve lønnen min og få feriepengene. Enda så blir jeg litt sånn når disse feriepengene kommer. Eller det at jeg får tilbake penger på skatten fordi jeg har betalt for mye skatt. Det er ikke det at pengene er så viktig, men det er en sånn verdighet i det. Det å kunne si at jeg har en utdanning, og for meg kjenner jeg at det er veldig godt å ha det. Og det er veldig viktig. Ikke sant? Og det var jo ikke så viktig før i tiden. Når jeg gikk ut av 9. klasse, så fikk man jo ofte jobb allikevel. Men nå, så får du knapt sitte i en butikkasse uten videregående skole.

Denne refleksjonen tilhører en av de 15 informantene som har utgjort det empiriske materialet i denne avhandlingen. Sitatet er hentet fra en av kvinnene, som jeg har kalt Astrid. Hennes beskrivelse av å delta i arbeidslivet handlet om verdighet og å slippe å inneha rollen som klient. For Astrid hadde prosessene til å bli stabil arbeidstaker vært kronglete, turbulent, kaotisk og full av vanskelige avveielser frem og tilbake i mange år. Livet hennes hadde hatt et innhold som kan karakteriseres som turbulent. Starten på ungdomstiden og inngangen til voksenlivet hadde vært kaotisk med mye rus involvert. Hun skrinla planene om å gjennomføre videregående skole. Hun kom ikke inn på det studiet som hun ønsket og begynte å jobbe i stedet. I samme periode begynte hun å henge sammen med andre som var i en tilsvarende situasjon. Hun trakk mot rusmiljøet og rusen. Problemene hopet seg opp, og på kort tid mistet hun jobben og fotfestet i arbeidslivet. Hun levde av sosialpenger og kriminelle handlinger.

Astrids rusproblemer vedvarte i ca. 15 år. Hun ruset seg daglig ved å injisere amfetamin. Tilknytningen til arbeidslivet var sporadisk og ofte i forbindelse med vedtak for sosialpenger. Hun var lite engasjert i de arbeidsrettede tiltakene som hun ble henvist til, og avsluttet arbeidsforholdene etter kort tid. Hun fant andre måter å skaffe seg penger til livsopphold på. Lite penger, sporadisk tilknytning til arbeidslivet, lav utdanning og liten kontakt med andre miljøer enn rusmiljøet, barnevernet og politiet preget hverdagslivet hennes i tillegg til

avhengigheten til amfetamin. Hun fikk også barn i denne perioden og visste godt at livsomstendighetene ikke var forenelig med ansvaret for barn. Barnet ble dratt inn i en livssituasjon som slett ikke var barnevennlig på noe som helst vis. Dette visste Astrid godt, men det var så ekstremt vanskelig å endre på situasjonen hun hadde havnet i. Politi, barnevern, sosialkonsulenter og familie presset på og forlangte at hun måtte gjøre noe med livssituasjonen.

I løpet av de ca. 15 årene hun ruset seg, hadde hun gjennomført flere rusbehandlingsopplegg, prøvd å studere og forsøkt seg i arbeidslivet, men ingenting hadde fungert på sikt. På ett tidspunkt, da hun var i begynnelsen av 30-årene, begynte ting å snu i en annen retning. Astrid var usikker på hva som skjedde, og hvorfor. Endringene skjedde gradvis og over en tidsperiode på syv-åtte år. I løpet av de syv-åtte årene fikk hun hjelp og støtte til å bli kvitt avhengigheten av amfetamin, hun fikk nye relasjoner, hun gjennomførte studiekompetanse, tok en bachelorgrad i sosialfag og fikk etter hvert fast jobb innen sosialsektoren. Rusproblemene tilhørte fortiden og var noe hun ikke identifiserte seg med lenger. Det er mange år siden hun fikk hjelp til løsrive seg fra problemene og det kaotiske livet. Astrid ønsket å stille opp i denne undersøkelsen for å synliggjøre hva som hjalp henne ut av rusproblemene. Det handlet ikke kun om å få hjelp og behandling for rusavhengigheten. Hun var lei av å snakke om avhengigheten til rusmidlene fordi fortiden og hjelpen hun hadde fått, innebar så mye mer. Rusproblemene handlet om flere ting, som blant annet ensomhet, svake relasjoner til andre miljøer utover rusmiljøet, barnevern og politi, marginale erfaringer fra ordinært arbeid og lav utdanning. Astrid ønsket å formidle at livet kan snu seg i andre og mer positive retninger, og at deltakelse i arbeidslivet kan utgjøre en viktig betydning for å oppnå et bedre liv.

Hvordan beskrev hun prosessene som ble virksomme? Hva førte henne ut av rusproblemene og inn i et stabilt arbeidsforhold? Dette er spørsmål som jeg gjennom denne avhandlingen forsøker å utvikle kunnskap om ved å analysere Astrids og 14 andre informanters beskrivelser og fortellinger om deres prosesser til å bli stabile arbeidstakere. Hva skal til for å komme i denne posisjonen? Utgangspunktet for avhandlingen har vært å belyse hvilke prosesser som har bidratt til å «slippe å stå med lua i hånden», slik Astrid uttrykker det.

Hvorfor arbeidsliv?

Temaet for avhandlingen berører også en sentral del av det sosialpolitiske området av arbeids- og velferdspolitikken uttalt gjennom arbeidslinjen, som handler om å få flere i arbeid, redusere fattigdom og utenforskap og færre på trygd (Øverbye & Stjernø, 2012). Arbeidsinkludering av utsatte grupper er en del av det sosialfaglige arbeidet som berører et viktig område innen sosialt arbeid: å hjelpe folk i utsatte situasjoner til å få et bedre liv (Levin, 2004; Villadsen, 2004; Ellingsen, Levin, Berg & Kleppe, 2015; Kroken & Madsen, 2016). Deltakelse i arbeidslivet er og har vært en sentral målsetting for de sosialpolitiske føringene og praktiseringen av det sosialfaglige arbeidet. Økt fokus på arbeidsinkludering utgjør også en sentral målsetting ovenfor mennesker med omfattende rusproblemer (Meld. St. 30 (2011–2012)).

Arbeidslivet er ikke bare den viktigste inntektskilden for mennesker, det er også en arena for sosial interaksjon og sosial integrasjon (Esping-Andersen, 1999). Det å stå «utenfor» arbeidslivet kan betraktes som det motsatte; du havner på utsiden av storsamfunnet (Tanum & Krogstad, 2014). I Norge er det en sterk oppslutning om at deltakelse i arbeidslivet skaper integritet og mening for den enkelte, men også aksept som fullverdig samfunnsmedlem. Det er ikke hvem som helst som kan stå utenfor arbeidslivet og bli akseptert for det. Wadels (1973; 2011) feltarbeid om arbeidsledige George på Newfoundland på begynnelsen av 1970-tallet understreker den sterke betydningen deltakelse i arbeidslivet har som symbol på sosial aksept i samfunnet. Ifølge Wadel (2011, s. 21) er det få unntak fra denne «regelen»: «Dei som er unnatekne og framleis sosialt aksepterte, er dei sjuke, dei gamle, dei unge og ein kunne legge til, dei rike som ikkje treng å arbeida fordi dei har midlar til å klare seg sjølv.» Wadels (2011) definisjon av sosial aksept knyttet til arbeidsliv har nok sterk relevans også i dag. Å delta i arbeidslivet oppfattes som en sentral markør for sosial status og identitet, spesielt i det norske samfunnet, hvor yrkesdeltakelsen er høy (Øverbye & Stjernø, 2012). Å være i arbeid utgjør derfor en viktig status i den norske konteksten. Fra samfunnets side skaper høy yrkesdeltakelse sterke forventninger til den enkelte om aktiv deltakelse i arbeidslivet parallelt med sterke forventninger om å bidra til fellesskapet.

Forventningene om å delta i arbeidslivet har også noen utfordringer, noe Astrid antydnet innledningsvis. Det å ha kort utdanning kan være en barriere i et arbeidsmarked som preges av større vekt på utdanning og arbeidserfaring. Mennesker med rusproblemer er ifølge Stortingsmelding nr. 30 (2011–2012) overrepresentert i grupper med kort utdanning og lav

inntekt. Korte utdanningsløp kan være utfordrende i det postindustrielle samfunnet, hvor manuelle arbeidsoppgaver i industriell produksjon er synkende, mens serviceyrker og kunnskapsintensive næringer øker (Esping-Andersen, 1999). Mennesker som har både lav utdanning og helseproblemer, kan bli *dobbelt* utsatt fordi skjerpet krav til effektivitet, utdanning og økt profittsyn kan bidra til å redusere mulighetene eller øke barrierene med å få innpass i arbeidslivet.

Arbeidsliv kan bidra til å skape andre livssituasjoner med større grad av økonomisk forutsigbarhet, struktur i hverdagslivet, økt selvfølelse, tilgang til sosiale nettverk og ikke minst bidra til verdighet, slik Astrid fremstilte det. Det å ha ustabil bosituasjon, mangel på rusfrie nettverk og svak tilknytning til arbeidslivet kan i seg selv bidra til å opprettholde det skadelige rusnivået. Den kaotiske livsstilen handler med andre ord ikke utelukkende om avhengigheten til rusmidlene, men like mye om omstendighetene rundt den enkelte.

Rusproblemer forstått som kontekstuelle utfordringer

Rusproblemer forstås i denne avhandlingen som et sammensatt fenomen bestående av flere forhold, både individuelle og samfunnsmessige. Det å ha rusproblemer oppleves og erfares på ulike måter, noe som også betyr at menneskene som er berørt, ikke kan fremstilles som en homogen gruppe. Begrepet rusproblemer sikter til mennesker som i tillegg til å være avhengig av narkotiske rusmidler eller alkohol har flere og sammensatte levekårsproblemer, som fattigdom, marginal tilgang på lønnet arbeid, boligproblemer, ensomhet og fysiske og psykiske helseproblemer (Nafstad, 2013). Ikke alle jeg omtaler som mennesker med rusproblemer har alle de nevnte levekårsproblemene, men alle har noen av dem. Informantene som inngår i den empiriske undersøkelsen er en utvalgt gruppe av mennesker, som har erfaringer med å motta tjenester fra det offentlige hjelpeapparatet. Informantene er valgt ut av kommunalt ansatte innenfor rusfeltet som har fungert som døråpnere for å få informanter. På denne måten knytter jeg det å ha rusproblemer til noen bestemte livsomstendigheter og utelater dermed andre grupper i befolkningen med rusproblemer som *ikke* er i kontakt med hjelpeapparatet. Dette er en viktig presisering ettersom flere med omfattende rusproblemer ikke oppsøker hjelpeapparatet (Biernacki, 1986; Granfield & Cloud, 1999; Blomqvist, 2002).

Omfang og utfordringer knyttet til det å ha rusproblemer

Det anslås at minst 2–300 000 mennesker har alkoholproblemer i Norge. Ifølge WHO har 17,5 prosent av befolkningen i Norge et risikofylt alkoholforbruk (Hallkjelsvik & Storvoll, 2016). Minst 20–30 000 har problemer med narkotika, og minst 30–50 000 har et problemfylt forhold til reseptbelagte legemidler (Bramness, 2012). I 2016 døde 336 mennesker som følge av bruk av alkohol, og forekomsten av alkoholrelaterte dødsfall er tre ganger så høy blant menn. Det viser seg også at de fleste alkoholrelaterte dødsfall skjer etter fylte 45 år (Skretting, Bye, Vedøy & Lund, 2016). For perioden 2010–2012 ble det anslått at ca. 7700 personer i alderen 15–64 år hadde en risikofylt bruk av rusmiddelet heroin (Skretting et al., 2016). Antall som injiserer narkotika, var i 2013 estimert til 8100 personer (Skretting et al., 2016). Overdosedødsfall innen denne gruppen anslås til ca. 250 personer i året. Statistiske beregninger utført av Skretting et al. (2016), viser at 11 200 personer brukte amfetamin én gang per uke eller mer.

Når det gjelder brukere som har rusproblemer og mottar kommunale tjenester, har Brukerplan blitt tatt i bruk som et verktøy for å kartlegge situasjonen for dem som mottar tjenester fra kommunenes helse-, omsorgs- og velferdstjenester (Hustvedt, Lie, Håland, Stevenson & Nesvåg, 2018). Kartleggingen omfatter individuell funksjonsvurdering av følgende livsområder: bolig, arbeid og meningsfull aktivitet, økonomi, fysisk helse, rus, psykisk helse, sosial kompetanse og nettverk for mennesker med rus- og/eller psykiske problemer (Hustvedt et al., 2018). Brukerplan-undersøkelsen for 2017 omfattet 267 (av i alt 426) kommuner, og til sammen 23 206 tjenestemottakere over 18 år ble kartlagt. Gjennomsnittsalderen blant de kartlagte var 43 år, og 30 prosent var kvinner (Hustvedt et al., 2018). Arbeid eller meningsfull aktivitet var det livsområdet som brukerne skåret lavest på av de nevnte indeksene. Hvorvidt dette var en ønsket situasjon blant brukerne som ble kartlagt, blir ikke analysert i kartleggingen. Kartleggingen for 2017 viste at 29 prosent av brukerne med rusproblemer som mottok en eller flere kommunale tjenester, ble registrert uten tilknytning til arbeid eller meningsfull aktivitet. 13 prosent av brukerne oppga arbeid, hvorav en tredjedel var knyttet til arbeidsrettet tiltak fra NAV. 4 prosent av de kartlagte var i utdanningsaktivitet.

Trygdeytelser og sosialhjelp utgjorde den største delen av inntektsgrunnlaget for dem som ble kartlagt (Hustvedt et al., 2018). 42 prosent av alle mottakerne oppga varig trygd, 28 prosent mottok midlertidige ytelser, og 35 prosent mottok økonomisk sosialhjelp. Kun seks prosent av

de kartlagte hadde egen lønnsinntekt. Videre viser Brukerplan at seks prosent av dem som hadde rusproblemer, oppga at de hadde utdanning utover videregående skole. I den generelle befolkningen er denne andelen ca. 33 prosent (Hustvedt et al., 2018). Flertallet, det vil si 54 prosent av brukerne, hadde et rusmiddelbruk med alvorlige konsekvenser for daglig fungering, men som de til en viss grad klarte å begrense de mest alvorlige konsekvensene av. Alkohol ble oppgitt som mest brukte rusmiddel. Halvparten ble kartlagt med god fysisk helse, mens ni prosent oppga omfattende fysiske helseplager med alvorlige konsekvenser for deres daglige fungering. Hele 57 prosent ble kartlagt med psykisk funksjonssvikt, som innebar at de ikke klarte å oppfylle vanlige krav overfor venner, jobb og skole (Hustvedt et al., 2018). Kartleggingen viser samlet sett at brukere som oppgir rusproblemer og kommer i kontakt med det offentlige hjelpeapparatet kjennetegnes av psykisk funksjonssvikt og manglende tilknytning til arbeidsliv eller meningsfull aktivitet. Fravær av meningsfylte aktiviteter i hverdagen oppgis også som en av årsakene til tilbakefall etter rusbehandling i tverrfaglig spesialisert behandling (Prop. 15 S (2015–2016)).

Lønnet arbeid er ikke det eneste målet på et godt og meningsfylt liv. Dette er en viktig presisering i forhold til temaet som jeg har valgt å belyse. Deltakelse i arbeidslivet kan bidra til det motsatte, som uhelse. Helsemessig slitasje, dårlige arbeidsforhold og lav inntekt er forhold som ikke nødvendigvis bidrar til verdighet og mening. Det kan også være krevende å finne mening i ensformig, dårlig betalt arbeid med ubekvemme arbeidsforhold, som ikke nødvendigvis gir anerkjennelse fra andre i samfunnet. I denne sammenhengen utgjør arbeidsliv et spenningsforhold som kan sies å berøre mer enn personene det angår; det handler også om strukturelle forhold, som endringer i kravene for å få innpass. Økt krav til kompetanse og utdanning kan gjøre veiene inn i arbeidslivet utfordrende, slik Astrid også påpekte innledningsvis.

[Praksiserfaringer fra rusfeltet](#)

Temaet for avhandlingen har jeg valgt ut fra en interesse som har utviklet seg over flere år. Mitt første møte med rusfeltet var da jeg som nyutdannet sosiolog i perioden 2004 til 2006 arbeidet på en lavterskelinstitusjon for kvinner med rusproblemer uten fast bopel. Jeg fikk innsyn i å arbeide med kvinner i en utsatt posisjon. Mange av dem hadde mistet omsorgen for barna. De hadde liten kontakt med andre mennesker utenfor rusmiljøet, og for mange av dem ble vi som var ansatt i tjenesten den daglige sosiale kontakten utenfor rusmiljøet. Vårt arbeid bestod i å yte

omsorg og støtte som i praksis blant annet innebar å forebygge de helsemessige forholdene rundt inntaket av rusmidlene. De andre problemene, som ensomhet, fravær av meningsfulle aktiviteter og svake relasjoner til andre utenfor rusmiljøet, fikk liten plass i vårt daglige arbeid.

I ettertid har jeg reflektert en del over hvorfor vi ikke jobbet mer aktivt med å synliggjøre de andre sidene i kvinnenens liv som kanskje kunne ha bidratt til å endre eller skape andre og kanskje bedre liv? Kanskje var det av hensyn til deres autonomi og retten til å bestemme over eget liv? Juritzen og Heggen (2006) omtaler dette som en del av maktens ubehag. «Maktens ubehag avtar når den ikke omtales ved navns nevning, men skjules av honnørord som helhetlig omsorg, empati og respekt for individets autonomi» (Juritzen & Heggen, 2006, s. 62). Vårt mål var implisitt å ikke bidra til flere nederlag i kvinnenens liv, og kanskje var det derfor enklest for oss å fokusere på de helsemessige skadene av rusingen.

Miljøarbeidet som vi utførte handlet om skadereduksjon, som i praksis innebar å levere ut brukerutstyr, som rene sprøyter til kvinnene. Dette var og er et viktig arbeid for å redusere de helsemessige skadene, men kanskje ble vi for lite opptatt av å lytte til kvinnene på deres premisser? Dette var nok ikke så bevisst fra vår side, men mer en konsekvens av vår arbeidsmåte, som også var nært knyttet til et byråkratisk regime bestående av bestemte perspektiver, registreringer, prinsipper og beslutningsprosedyrer som vi måtte følge. Arbeidsmåten styrte oss bevisst eller ubevisst inn i bestemte oppfatninger som ofte fikk en større dominans enn kvinnenens egne fortolkninger av sine liv. Satt på spissen så kan det sies at styringsteknologiene bidro langt på vei til å redusere fleksibiliteten som var nødvendig for at kvinnene kunne stå frem som subjekter.

Forholdet mellom bruker og hjelper i praksisfeltet

Mine praksiserfaringer er ikke unike og kan relateres til forskning på rusfeltet. Järvinen og Mik-Meyer viser i boken *At skabe en professionel* (2012) at velferdsstaten definerer bestemte rammer for det profesjonelle arbeidet, og at dette påvirker arbeidet med brukerne og de profesjonelles selvforståelse. Rapporteringer og bestemte målsettinger for arbeidet som utføres påvirker utføringen av det praktiske arbeidet rettet mot brukerne. Det er med andre ord ikke kun brukerne som møtes av lokalt situerte selvkonstruksjoner, det preger også de profesjonelles arbeid, slik det også gjorde i mitt arbeid i praksisfeltet.

Thommesen (2008) viser i sin doktoravhandling, som omfatter kvalitative intervjuer av 17 kvinner og menn med rusproblemer og samtidige psykiske lidelser, at informantene ønsket å bli sett som noe mer enn rusavhengige. Informantene ønsket et stabilt arbeidsforhold, men erfarte at de profesjonelle var mer opptatt av rusbruken deres enn av dem som mennesker. Informantenes status som rusmisbrukere ble gjort til en masterstatus, mens de andre problemene og ressursene ble usynliggjort. Thommesen (2008, s. 198) utdyper dette poenget på følgende måte: «Det vil si at de har fått en forståelse av seg selv som en som ikke klarer seg uten bistand, en person med problemer.» Informantene ble sosialisert til å bli bistandsmottakere på velferdsinstitusjonenes premisser med begrensede muligheter til å vise andre sider ved seg selv enn deres forhold til rus.

Ifølge Järvinen og Mortensen (2004b) finnes det bestemte identitetskonstruksjoner som også brukerne forventer å ta i bruk for å få tilgang til hjelp og bistand. Brukerne må gjentatte ganger bekrefte at de trenger hjelp på velferdsstatens premisser. Det er i velferdsstatens hjelpende, støttende og omsorgsgivende institusjoner at de mest radikale eksempler på disiplinerte relasjoner finnes, hevder Järvinen et al., (2004b). De peker på at det er i møte med «biomaktens profesjoner» (Järvinen et al., 2004b, s. 14), som leger, sykepleiere, psykologer og sosionomer, at mennesker lettest mister sin motstand. «Biomakt» forstås som en makt som søker å lede befolkningen til å fremme sunnhet, livskvalitet og sikkerhet ut fra en intensjon om å skape nyttige og produktive samfunnsmedlemmer (Foucault, 1988/1999; Rose, 1999; Järvinen et al., 2004b). Ekeland (2014b, s. 219) presiserer denne utfordringen ytterligere ved å understreke at styringsteknologiene er dominert av instrumentell kunnskap, som overføres til praksisfeltet og benevnes som «kunnskapsbasert praksis». Fremveksten av krav til dokumentasjon og kontroll utøver et «standardiseringspress» på praksisfeltet i form av styringslogikk hentet fra «New Public Management» (Ekeland 2014b, s. 217). Balansen mellom instrumentell og ikke instrumentell kunnskap er utfordringer som sosialarbeiderne står ovenfor i deres daglige møter med brukerne.

Praksiserfaringene og studiene til Thommesen (2008), Järvinen et al. (2004b), Järvinen et al. (2003) og Järvinen et al. (2012) har inspirert meg til å sette fokus på hvordan mennesker kan endre sin livssituasjon og levekår – mer spesifikt hvordan mennesker som har hatt omfattende rusproblemer, kan endre seg og oppnå en bedre livssituasjon for seg selv og nettverket de er en del av. De institusjonelle identitetene som både formet og begrenset mine og kvinnenens

handlingsmuligheter, løftes i denne analysen til å belyse prosesser som har bidratt til bedre liv og mer stabile livssituasjoner.

Sosiale problemer og bedring belyst «nedenfra»

Temaet for denne avhandlingen er å utvikle kunnskap om hvordan brukerne erfarer prosessene med å bli stabile arbeidstakere. Dette vil jeg gjøre gjennom å lytte til mennesker som har erfart det å stå utenfor arbeidslivet, hatt omfattende rusproblemer og vært klienter, pasienter og brukere av velferdsstatens tjenester over tid. Min intensjon har vært å synliggjøre utfordringene med det å ha rusproblemer og deres forhold til hjelpeapparatet, ved å analysere deres prosesser «ut» av denne situasjonen.

Analysene tar utgangspunkt i en kvalitativ retrospektiv intervjustudie av 15 kvinner og menn som har hatt omfattende rusproblemer, og deres prosesser inn i stabile arbeidsliv. Jeg har intervjuet de som har klart å løse problemene knyttet til rusproblematikk, og har analysert hva som har vært betydningsfullt for dem. Jeg har valgt ut forholdet til arbeidsliv som område. Dette må ikke forstås som et argument for at deltakelse i arbeidslivet er det eneste saliggjørende for mennesker som har rusproblemer. Valg av tema og spørsmål må i stedet forstås som et forsøk på å utfordre forestillingene om at rusproblemer er kroniske lidelser som det er vanskelig eller nærmest umulig å komme seg ut av eller få hjelp til å løse. Analysene kan leses som et ”omvendt” prosjekt av mine praksiserfaringer og Järvinens og Mik-Meyers (2003) antologi om hvordan institusjonene skaper klienter. I den empiriske delen av avhandlingen er fokus rettet mot hvordan samhandlinger mellom de sosiale institusjonene og den enkelte kan bidra til å utvikle andre identiteter som kan føre dem ut av klient/bruker/pasientrollen.

Avhandlingens tema retter seg både mot hvordan hjelpeapparatet er organisert gjennom politiske føringer og empirisk hvordan denne hjelpen erfares av brukerne av tjenestene. Mye av kunnskapen som er utviklet innen sosialt arbeid i Norge er belyst ut i fra analyser av sosialarbeidernes holdninger, arbeidsmåter, profesjonsutøving, kulturelle perspektiver, moralsk ansvar og personlighet (Selseng, 2017; Fossetøl, 2012; Damsgaard, 2010;) og forvaltningen av makt og statlig styring (Kroken & Madsen, 2016; Ellingsen, Levin, Berg & Kleppe, 2015). Brukernes vurderinger og erfaringer er tillagt vekt i de nevnte eksemplene, men ofte med utgangspunkt i profesjonsutøvernes vurderinger og erfaringer. I denne avhandlingen er det

brukernes vurderinger og erfaringer av hva som har hjulpet dem ut av klient/pasient/brukerrollen som undersøkes.

Spenningsforholdet mellom personen og situasjonen

I avhandlingen har jeg valgt å fokusere på de prosessene som har hatt betydning for informantene, fortolket som personlige og sosiale omstendigheter, og som i faget og praktiseringen av sosialt arbeid kan relateres til personen og situasjonen (Levin, 2004). Levin (2004, s. 13) løfter frem tre spenningsfelt som er sentrale for utviklingen og praktiseringen av sosialt arbeid: Forholdet mellom individ og samfunn, mellom hjelp og kontroll og mellom teori og praksis. De tre spenningsfeltene fanger opp fagfeltets plassering og de dilemmaene som sosialt arbeid står overfor (Levin, 2004, s. 12). Forholdet mellom individet og samfunnet er et spenningsfelt som i sosialt arbeid blir uttrykt gjennom «personen i situasjonen» eller «individet i dets kontekst» (Levin, 2004, s. 15). Forholdet mellom personen og situasjonen er sammensatt og et sentralt spørsmål som har fulgt sosialt arbeid gjennom hele dets historie. Spenningsfeltet handler om at fokus plasseres mellom individet og samfunnet som de er omgitt av for å fange inn helheten (Levin, 2004, s. 67).

I avhandlingen analyserer jeg spenningsforholdene «nedenfra» gjennom kvalitative analyser av intervjuer med mennesker som har erfaringer med rusavhengighet og rusproblemer og deres erfaringer med å endre livssituasjonen sin fra å ha rusproblemer til å bli arbeidstaker. Hva hjalp informantene til å endre sin livssituasjon? Hvordan kan endringene analyseres som et spenningsforhold mellom individ og samfunn og mellom hjelp og kontroll? Dette er spørsmål som har vært sentrale for mitt utgangspunkt og valg av tema.

Problemstillinger for avhandlingen

Det empiriske materialet som ligger til grunn for avhandlingen er, som nevnt tidligere i kapitlet, basert på kvalitative intervjuer av til sammen 15 informanter, henholdsvis 8 kvinner og 7 menn. Ut fra intervjuutskriftene analyseres livene deres skritt for skritt fra de startet rusbehandlingen til de ble stabile arbeidstakere. Mitt fokus har vært å finne ut hva de opplevde som avgjørende i deres livsprosesser. Når jeg tar opp begrepet betydning, vises det til informantenes beskrivelser av hva som har gitt mening i de ulike fasene av prosessene frem til å bli stabile arbeidstakere.

Hovedproblemstillingen er formulert på følgende måte:

Hva opplever mennesker som tidligere har hatt rusproblemer som betydningsfullt i prosessene med å bli stabile arbeidstakere?

Problemstillingen rettes til å belyse interaksjonsprosessene mellom individet og samfunnet som belyses ved å rette fokuset på forholdet mellom de institusjonelle betingelsene og personene. Utviklingen av identitet forstår jeg som prosesser som er i kontinuerlig utvikling. Identitet er ikke en fastlagt størrelse, men noe som er i bevegelse og kan utvikles og endres i sosiale prosesser. Forståelse av sosial prosess er inspirert av Meads (1934/1977) og Blumers (1969) perspektiver, hvor interaksjon med andre og en selv er utgangspunktet for sosialisering og utvikling av identitet. For å få frem forholdet mellom individet og de institusjonelle betingelsene har jeg formulert følgende forskningsspørsmål:

Hvilken betydning har rusbehandling hatt?

Hvilken betydning har oppfølging etter rusbehandling hatt?

Hvilken betydning har utdanning hatt?

Hvilken mening har deltakelse i arbeidslivet?

Forskningsspørsmålene knytter seg til utforskningen av hvordan informantene endret og tilpasset seg i interaksjonen med andre. I de empiriske analysene er de sosiale kontekstene knyttet til sosiale institusjoners betydninger for informantenes prosesser. Hvilke situasjonelle kontekster bidro til endringene av livssituasjonene? Hva skapte mening for dem i prosessene, og hvilken betydning fikk deltakelse i arbeidslivet for dem? Problemstillingen og forskningsspørsmålene henviser også til forholdet mellom informantene og de ulike institusjonene som de ble en del av og løftet frem som betydningsfulle. Hva slags betydning fikk de ulike institusjonene i informantenes beskrivelser og fortellinger? I analysene retter jeg fokus på deres endringsprosesser innenfor en avgrenset periode av deres liv uten å undersøke eller vektlegge sosial bakgrunn som oppvekstvilkår eller sosial klasse. Min begrunnelse for dette valget har vært en vanskelig avveining fordi informantens sosiale bakgrunn eller oppvekstvilkår kan ha hatt betydning for deres opplevelser av seg selv, hvordan de ble møtt av andre og hva slags hjelp de fikk av hjelpeapparatet. I ettertid ser jeg at dette er en svakhet med undersøkelsen. Min

begrunnelse for dette valget har vært å avgrense temaet til deres samhandlinger med hjelpeapparatet uten å trekke inn betydningene av deres sosiale bakgrunn.

Fremgangsmåten har vært å lytte og medvirke i informantenes fortellinger og analysere innholdet i prosessene som ble betydningsfulle for å bli stabile arbeidstaker. Spørsmålene diskuteres og analyseres underveis i avhandlingen ved hjelp av tematiske analyser av innholdet i beskrivelsene og fortellingene som informantene vektla i intervjusituasjonene sammen med meg.

Avhandlingens videre oppbygning

Kapittel 2 vies til organiseringen og de politiske føringene som er rettet mot arbeidsinkludering og rusfeltet. I kapittel 3 viser jeg til kvalitative studier rettet mot arbeidsinkludering for mennesker med rusproblemer. Kapittel 4 presenterer de teoretiske perspektivene og begrepene som har blitt utviklet underveis i arbeidet med å analysere det empiriske materialet.

I kapittel 5 presenteres fremgangsmåten og det metodologiske utgangspunktet for forskningsprosjektet. Kapittelet viser etiske overveielser, tilbakeblikk på opprinnelsen til forskningsprosjektet og prosessen fremover mot å besvare problemstillingene.

I de resterende kapitlene inviteres leseren til å følge i informantenes fotspor, det vil si at de intervjuedes fortellinger om deres prosesser fra rusavhengighet til arbeidslivet formidles og analyseres. Kapittel 6 beskriver informantenes fortid. I kapittelet vektlegger jeg deres beskrivelser av rusproblemene med vekt på rusmidlene, deres arbeidserfaringer, utdanningsbakgrunn og sosiale tilhørighet. Kapittel 7 tematiserer prosessene som førte informantene inn i hjelpeapparatet. Kontakten med hjelpeapparatet var en blanding av frivillige og ufrivillige møter. Informantene la vekt på at situasjonene som de befant seg i, også utløste sanksjoner fra samfunnet. De hadde mistet alt, bedrev kriminelle handlinger og var i kontakt med barnevernet for å få mer kontakt med sine barn. Kapittel 8 tematiserer betydningen av rusbehandling i institusjon. I kapittelet presenteres informantenes beskrivelse av rusbehandlingen og betydningene av å bli rusfri før arbeidsliv.

Kapittel 9 handler om den betydningen oppfølging i etterkant av rusbehandlingen, det såkalte ettervernet, har hatt for informantene. I kapitlet løfter jeg opp spørsmålet: Hva slags oppfølging hadde betydning for dem? I Kapittel 10 presenteres betydningen av utdanning. Mange av informantene begynte på skole etter rusbehandlingen, og jeg analyserer hvilken betydning skole og utdanning fikk for deres forståelse av seg selv og prosessen med å komme inn i arbeidslivet.

Kapittel 11 er en presentasjon av hvilke prosesser som førte informantene inn i arbeidslivet. Kapitlet fokuserer på hva og hvilke forhold som hjalp dem inn i første arbeidsforhold etter at de hadde gjennomført rusbehandling. Kapittel 12 er en presentasjon av hvilken mening arbeidslivet hadde for informantene, i deres nåværende situasjon, som stabile arbeidstakere.

Det siste kapitlet er en diskusjon av funnene fra de empiriske analysene belyst opp mot problemstillingen, samt hvilke implikasjoner denne undersøkelsen har for praksis og videre forskning innen sosialt arbeid.

Kapittel 2. Dreininger i sosialpolitiske målsettinger og perspektiver

I dette kapitlet presenterer jeg målsettingene med arbeidsinkludering, organisering av rusbehandling og oppfølging av mennesker med rusproblemer. I kapitlets første del viser jeg utviklingstrekkene for arbeidslinja og organiseringen av arbeidsinkludering. I kapitlets andre del viser jeg utviklingstrekkene, omfang og organiseringen av rusbehandling. Videre i kapitlet viser jeg til hvilke utfordringer mennesker med rusproblemer står ovenfor i møte med helse- og sosialfeltet og hvilke implikasjoner dette kan ha for den enkelte ved å belyse begrepet rehabilitering. Utviklingstrekkene blir belyst gjennom beskrivelser av de sentrale reformene for arbeidsinkludering og rusbehandling innen helse- og sosialfeltet, som har hatt betydning for organiseringen og perspektivene på arbeidsinkludering og rusbehandling, de siste 15- 20 årene.

Arbeidslinjen

Arbeidslinjen symbolisert gjennom «alle i arbeid» står sterkt i den norske velferdsstaten (Øverbye & Stjernø, 2012). Arbeid har en sterk symbolsk verdi i det norske samfunnet. Å være i arbeid utgjør derfor en viktig status i Norge og gir et sterkt signal til dem som står utenfor. Fra samfunnets side skaper høy yrkesdeltakelse sterk forventning til den enkelte om aktiv deltakelse i arbeidslivet parallelt med sterk forventning om å bidra til fellesskapet. Når det gjelder politiske føringer, har arbeidslinjen i kjølvannet av «attføringsmeldingen» (Meld.St.39 (1991–92)) og «velferdsmeldingen» (Meld. St. 35 (1994–1995)) vært dominerende for sysselsettingspolitikken i Norge (Øverbye et al., 2012). Ved inngangen til 1990-årene økte andelen på vei ut av arbeidsmarkedet, og arbeidslinjen ble en strategi for å hindre eller redusere denne tendensen (Øverbye et al.,2012).

Prinsippet for arbeidslinjen har vært at velferdssystemet skal tilrettelegge for inntektsgivende arbeid for alle i yrkesaktiv alder. Arbeid skal være hovedmålet for alle arbeidsføre i yrkesaktiv alder, og dersom arbeid ikke er mulig, skal aktivitet være målet (Meld. St. 39 (1991–92)). Sysselsettingsstrategien har blitt kritisert for å vektlegge for stor dominans på det ordinære arbeidsmarkedet, som har ført til at de som mottar stønader, ikke har blitt betraktet som fullverdige borgere (Øverbye et al., 2012). Det er også rettet kritiske innvendinger til at lønnsarbeid er den eneste inngangen til sosial inkludering og deltakelse i samfunnet (Kildal, 2012). Å motta stønader er ikke ensbetydende med sosial ekskludering og utstøtelse. Det finnes

andre arenaer som også kan skape mening og sosial inkludering i samfunnet (Terum, Tufte & Jessen, 2012).

Arbeidsliv som målsetting

Ny arbeids- og velferdsforvaltning (NAV), også omtalt som NAV-reformen, ble vedtatt i 2005 og gjennomført i 2006 (St.prp. 46 (2004–2005)). Reformen innebar sammenslåing av arbeidsetaten (A-etat), trygdeetaten og den kommunale sosialtjenesten til ett NAV-kontor (Meld. St. 33 (2015–2016)). NAV-reformen som var en organisatorisk reform som endret organiseringene av velferdstjenestene, ble etterfulgt av «innholdsreformen» (Meld. St. 9 (2006–2007)), som hadde som målsetting å styrke sysselsettingen og inkluderingen av personer i utsatte posisjoner. Bakgrunnen for de to nevnte reformene var for det første å styrke arbeids- og velferdspolitikken gjennom å få flere i arbeid, færre på trygd, redusere fattigdom og utenforskap (Andreassen & Fossetøl, 2011) og for det andre at organiseringen av velferdstjenestene ble oppfattet å være for lite brukervennlige. Det å samlokalisere tjenestene hadde som målsetting å gi brukere med sammensatte behov større grad av koordinert og helhetlig bistand. Med dette som bakgrunn ble det formulert tre hovedmål for NAV-reformen: Flere skulle ut i arbeid og aktivitet og færre på trygd, tjenestene skulle bli mer brukervennlige, og NAV skulle bli mer helhetlig og effektiv (Meld. St. 33 (2015–2016)). I ettertid har forskere (Fossetøl, Breit & Borg, 2014) pekt på at målsettingene var for altomfattende, komplekse og utfordrende å kombinere.

I «innholdsreformen» (Meld.St.9 (2006-2007)), ble mennesker med rusproblemer spesifikt nevnt som en utsatt gruppe i arbeidslivet. Meldingen fremhever to viktige utfordringer knyttet til arbeidslivet for mennesker med rusproblemer: «mange faller ut av arbeidslivet på grunn av rus og utfordringen med å inkludere mennesker med rusproblemer tilbake til arbeidslivet» (Meld. St.9 (2006–2007), s. 51). I meldingen blir det konkludert med et behov for mer kunnskap og større vekt på forebygging og tidlig intervensjon i arbeidslivet (Meld. St. 9 (2006-2007), s. 51). Hva innholdet i dette spesifikke inkluderingsarbeidet kan være, gis liten oppmerksomhet i meldingen, på tross av at det nevnes at mennesker med rusproblemer i liten grad klarer å nyttiggjøre seg av det vanlige tiltaksapparatet i NAV (Meld. St. 9 (2006–2007)). NAV reformen skulle legge til rette for mer individuelt tilpasset oppfølging og direkte bistand til brukerne.

Stortingsmeldingen *NAV i en ny tid – for arbeid og aktivitet* (Meld. St. 33 (2015–2016)) vektlegger tett oppfølging som et viktig virkemiddel for overgang til arbeid. I samme melding peker departementet på viktigheten av å kunne samarbeide målrettet mellom helsetjenestene og NAV i form av avklarte roller og ansvarsforhold. Et sentralt tiltak i denne sammenhengen har vært utprøvingen av individuell jobbstøtte (Individual Placement and Support). Individuell jobbstøtte-modellen (IPS) er en evidensbasert tilnærming som har blitt brukt for å bistå mennesker med alvorlige psykiske helseproblemer og/eller rusproblemer til å skaffe og bevare lønnet arbeid (Bond, Drake & Becker, 2008/2012; Frøyland & Spjelkavik, 2014). Utgangspunktet for modellen er at alle som vil arbeide, kan få jobb, men dette er avhengig av at man finner en jobb og et arbeidsmiljø som er tilpasset den enkelte. Dette er en metode hvor behandling og jobbstøtte integreres og tilbys samtidig gjennom oppfølging både fra helse- og omsorgspersonell og jobbspesialister fra NAV, som har spesialkompetanse på arbeid, psykisk helse og rus (Reme et al., 2016). Fokus er rettet mot ordinære arbeidsplasser uten opptrening på forhånd. Målgruppen for individuell jobbstøtte er personer som ønsker en ordinær lønnet jobb, og som er i behandling – i primær- eller spesialisthelsetjenesten – for moderate til alvorlige psykiske lidelser, eventuelt i kombinasjon med rusproblematikk. Studier fra USA hvor modellen har sitt opphav, har vist at individuell jobbstøtte-modellen har vært mer vellykket sammenliknet med andre modeller som har vektlagt arbeidstrening før arbeidsliv (Bond et al., 2012). Effekten har ikke vært like sterk i europeiske studier, som forklares med variasjonene i tilgangen på arbeid, ulik lovgivning og ulike sosial- og velferdssystemer (Bond et al., 2012).

I en norsk effektevaluering (Reme et al., 2016) av IPS modellen viste at etter 18 måneders oppfølging var 36 prosent av dem som mottok individuell jobbstøtte i ordinært arbeid sammenliknet med 27 prosent i kontrollgruppen. Studien omfattet 410 deltakere som ble tilfeldig fordelt på to grupper: 229 fikk tilbud om individuell jobbstøtte mens 181 fikk tilbud om høykvalitets oppfølging av ordinær oppfølging. Kvinneandelen utgjorde 49 %, gjennomsnittsalderen var 35 år. 28 % oppga fullført grunnskole og 45 % hadde fullført videregående skole (Reme et al., 2016). Den vanligste psykiske lidelsen var depresjon (57 %), angstlidelser (55 %) og psykoselidelser (27 %), mens 22 % oppga å ha rusproblemer i tillegg. Kun 3 prosent av utvalget oppga daglig bruk av rusmidler. På den ene siden sier evalueringen noe om at denne type tiltak kan være virksomt for enkelte, men på den andre siden, gir den lite kunnskap om dem som faller fra eller ikke blir vurdert som arbeidsklare etter denne modellen.

Det har blitt rettet en del kritiske innvendinger mot denne typen arbeidsrettede tiltak fordi de ikke retter seg mot mennesker som har flere og sammensatte problemer. Kemp og Neale (2005) viser i sine analyser av det britiske velferdsprogrammet «New Deal» at tiltakene rettet mot arbeidsledige og mennesker med nedsatt arbeidsevne, har vært mer virksomt for dem som er mer eller mindre arbeidsklare, og mindre virksomt for dem som har flere andre utfordringer som de ikke har klart å løse. Dette gjaldt personlige og helsemessige utfordringer som den enkelte trengte hjelp til før de kunne fullføre tiltakene som skulle hjelpe dem inn i arbeidslivet. Kemp et al. (2005) viser også at tiltakene i velferdsprogrammet har flyttet fokuset fra å forberede mennesker for arbeid til å direkte plassere dem inn i subsidiert arbeid. Skiftet representerer et syn på at det er en bedre løsning å plassere langtidsarbeidsledige inn i arbeid enn å tilrettelegge for utdanning og arbeidstrening. En utilsiktet konsekvens er at programmene ekskluderer dem som ikke er «klare» for å bli direkte plassert i arbeid (Kemp et al., 2005). Utfordringen er da at strategien fungerer for dem som kanskje i utgangspunktet kunne klart å skaffe seg en jobb på egen hånd, mens de som trenger mer oppfølging, blir valgt bort fra tiltakene. Hva med dem som ikke passer inn? Et annet dilemma med å rette innsatsen mot ordinært arbeid i form av tiltak som bygger på evidensbasert kunnskap, er at denne strategien også blir målbar for tjenestene som baserer de arbeidsrettede tjenestene ut i fra denne logikken. Konsekvensene kan være at tiltakene «plukker ut» dem som defineres som arbeidsklare etter utvalgte kriterier som er i tråd med integreringsmodellene (Kemp et al., 2005).

I en litteraturgjennomgang av utfordringer relatert til arbeidsinkludering for mennesker med rusproblemer, fant Sutton, Cebulla, Heaver & Smith, (2004) følgende barrierer: lav utdanning eller lite arbeidserfaring, dårlig fysisk og/eller psykisk helsetilstand, ulike former for depressive lidelser, manglende sosiale støttetjenester fra offentlig/privat sektor og personlige og sosiale barrierer knyttet til deres situasjon. Litteraturgjennomgangen vektla å oppsummere effektene av jobbstøtteprogram til jobbsøking, effektene av å differensiere mellom ulike aldersgrupper, forholdet mellom illegale og legale rusmidler og forholdene mellom de ulike formene for avhengighet og de eventuelle sosioøkonomiske ulikhetene. 23 ulike arbeidsrettede tiltak i USA, Australia, New Zealand, Finland, Tyskland, Irland, Nederland og England var grunnlaget for studien.

Litteraturgjennomgangen viser at flere av jobbstøtteprogrammene rettet mot å få folk ut i arbeid, ikke tilsvarte målene for evidens ved at det var for få respondenter, at de manglet

kontrollgrupper, og at flere av programmene bare delvis fulgte metodikkene som lå til grunn (Sutton et al., 2004). På tross av de metodiske svakhetene løftes følgende suksessfaktorer frem som virksomme rettet mot å få flere med rusproblemer inn i arbeid: å skape tillit til brukerne, samarbeid og koordinering mellom tjenestene og tjenesteutøverne, god kjennskap til rusproblematikk, nær kontakt med det lokale arbeidsmarkedet, intensiv oppfølging av den enkelte bruker, langvarig oppfølging og tilgang til andre tjenester i hjelpeapparatet (Sutton et al., 2004). Kunnskapsoppsummeringen viser at på den ene siden er det behov mer kunnskap om hva som virker i de arbeidsrettede tiltakene i form av evidensbasert kunnskap. Men på den andre siden er det nettopp de lokale forholdene som nær kontakt med brukere, kunnskap om rusproblematikk og kjennskap til det lokale arbeidsmarkedet som løftes frem som suksessfulle faktorer i litteraturstudien. Funnene fra studien tyder på at det er behov for mer kunnskap som fokuserer på brukerne og de subjektive erfaringene av de arbeidsrettede tiltakene.

Yrkesdeltakelse og nedsatt arbeidsevne

I internasjonal sammenheng er yrkesdeltakelsen i Norge høy i befolkningen sett under ett, men det er store utfordringer med å inkludere utsatte grupper inn i det ordinære arbeidslivet (Oseberg Ose et al., 2009). Ifølge OECD-rapporten «Mental Health and work in Norway» (2013, s. 24) er yrkesdeltakelsen blant mennesker med psykiske lidelser (også rusproblematikk) lavere i Norge enn i andre velferdsstater som for eksempel Danmark. Arbeidsledigheten blant mennesker med psykiske lidelser er ni ganger høyere enn tilfellet er for den øvrige delen av befolkningen i Norge. Rapporten (OECD, 2013) peker på manglende integrering av tjenester og mulige eksklusjonsmekanismer i arbeidsmarkedet som mulige forklaringer på den høye arbeidsledigheten blant mennesker med nedsatt arbeidsevne. Rapporten antyder at velferdsordningene bidrar til å kategorisere mennesker med psykiske lidelser som uegnet for arbeid på grunn av de helsemessige forholdene (OECD, 2013). Hvorvidt de norske velferdsordningene er for generøse, eller at sysselsettingspolitikken i for liten grad klarer å integrere mennesker med nedsatt arbeidsevne inn i det ordinære arbeidslivet, er ikke et overordnet tema for denne avhandlingen. Men det er et paradoks at Norge er i bunnsjiktet ifølge OECD (2013) når det gjelder yrkesdeltakelse blant dem med nedsatt arbeidsevne, ettersom den generelle yrkesdeltakelsen er høy.

I de senere årene har begrepet «utenforskap» blitt brukt som begrep til å rette oppmerksomheten til mennesker som i yrkesaktiv alder står utenfor det ordinære arbeidslivet (Terum & Hatland,

2014). Begrepet «utenforskap» er ifølge Fløtten, Hermansen, Hippe og Lescher-Nueland (2011) et upresist begrep. Skillet mellom de som er i arbeidsstyrken og de som er ute av arbeidsstyrken, må nyanseres. Forfatterne hevder at det er mer presist å skille mellom de som er «utmeldt», og de som er «påmeldt» (Fløtten et al., 2011). De «utmeldte» er i denne sammenheng de som er permanent utenfor, og de med nedsatt funksjonsevne av varig karakter. De «påmeldte» utgjør de som er midlertidig ute, og som forholdsvis raskt returnerer som sysselsatte (Fløtten et al., 2011). I tillegg til å skille mellom «utmeldte og «påmeldte» må det også skilles mellom arbeidsrelaterte og helserelaterte trygder (Hatland & Øverbye, 2011).

De «utmeldte» karakteriseres av å motta helserelaterte trygder som uføretrygd, mens de påmeldte i hovedsak mottar arbeidsrelaterte stønader som dagpenger og arbeidsavklaringspenger. De påmeldte blir også definert som «personer med nedsatt arbeidsevne». Dette er personer som på grunn av sykdom, skade eller andre barrierer har behov for ekstra oppfølging av NAV (Prop. 39 L (2014–2015)). Det viser seg at mange blir registrert med nedsatt arbeidsevne når retten til sykepenger er brukt opp, eller fordi de fortsatt trenger rehabilitering eller omskolering. Definisjonen omfatter også personer som har vært arbeidsledige over tid, men som vurderes til å ha ekstra behov for oppfølging fra NAV for å komme i arbeid (Prop. 39 L (2014–2015)). I 2010 ble rehabiliteringspenger, attføringspenger og tidsbegrenset uføre stønad slått sammen til arbeidsavklaringspenger. Begrunnelsen for å slå sammen de helserelaterte ytelsene var tidligere og tettere oppfølging i sykdomsforløpet og bedre muligheter for å kombinere medisinsk behandling med arbeidsrettede tiltak (Meld. St. 33 (2015–2016)). Kravene for å motta arbeidsavklaringspenger er at det foreligger en medisinsk diagnose, samt at arbeidsevnen er nedsatt med 50 prosent (Meld. St. 33 (2015–2016)). Fra og med 1. januar 2018 ble den ordinære varighetsgrensen for rett til arbeidsavklaringspenger redusert fra fire til tre år. Unntak fra begrensningen er maksimalt to år (Sutterud, 2018). En undersøkelse utført av Sutterud (2018) basert på registreringer i NAV, viste at 5,6 prosent av befolkningen i alderen 18–66 år var registrert med nedsatt arbeidsevne ved utgangen av mars 2018. 70 prosent av dem som var registrert med nedsatt arbeidsevne, mottok arbeidsavklaringspenger ved utgangen av mars 2018.

Ansvar og medborgerskap i endring

Siden 1970-tallet har de sosialpolitiske reformene endret innhold fra samfunnets ansvar for hvilke behov som kan gi grunnlag for sosiale rettigheter, til rettigheter og plikter som borgerne må oppfylle. Denne dreiningen fra samfunnets ansvar til mer vekt på individuelle plikter kan også sees i lys av de nyliberale verdiene som desentralisering, voluntarisme og en moralsk diskurs i form av et mer personlig ansvar (Neale, Nettleton og Pickering (2014, s. 4). De hevder at denne dreiningen mot det personlige ansvaret er en utilsiktet konsekvens av at de nyliberale velferdsstatene har tatt innover seg makt og disiplineringskritikken, og prøver derfor å etablere velferdstjenester som i større grad definerer hjelpetiltak ut fra individuell tilpasning.

Hva innebærer det personlige ansvaret? Kildal (2012) hevder at det personlige ansvaret kan sees som en normativ dreining fra sosiale rettigheter til individuelle plikter, velferdskontrakter og insentiver. Dreiningen bort fra sosiale rettigheter har også resultert i større vekt på borgernes personlige ansvar for egen velferd. Den sterke koplingen mellom rett og plikt inngår ifølge Kildal (2012, s. 182) i en ny form for kontraktstenking hvor rettighetene følger pliktene. Denne tenkningen bryter med den mer egalitære ideen om fordelingsrettferdighet, som innebærer å definere behovene som ligger utenfor menneskene kontroll, som velferdsstatens legitime ansvarsområde. Kontraktstenkning innebærer et «tilbakebetalingsprinsipp» (Kildal, 2012, s. 182). Dette gjenspeiles for eksempel når langtidsmottakere av sosialhjelp ikke oppfyller kravene til aktivitetsplikten, med den konsekvensen at sosialhjelpen blir redusert til nødhjelp (Kildal, 2012).

Villadsen (2004) hevder at synet på medborgerskap også er i endring i velferdsstaten, og i likhet med Neale et al. (2014) og Kildal (2012) peker han på fremveksten av ansvarliggjøring. Til forskjell fra tidligere blir borgerne i økende grad ansvarlige aktører. Utfordringene for selvrealisering kan ikke lenger skyldes samfunnsstrukturen eller levekårene, det ligger i stedet hos brukerne selv. Sagt på en annen måte fattigdom eller dårlige levekår har i større grad blitt byttet ord med begreper som selvrealisering og motivasjon hos den enkelte. Det er individet selv som har ansvaret for sin fremtid, og velferdsstatens hjelpere har ifølge Villadsen (2004) flyttet blikket fra den offentlige sfære til teknikker og modeller som er rettet mot klientene for å hjelpe dem til myndiggjørelse og medborgerskap.

Den samme dreiningen mot økt individuelt ansvar kan også ses i utformingen av rusbehandling. I en svensk kvalitativ studie av rusavhengiges og kommunalt ansattes syn på rusbehandling viser Kristiansen og Svensson (2005) at inngangen til rusbehandling har med alle nedskjæringene endret seg til mer byråkratiske hensyn. I artikkelen hevder Kristiansen et al. (2005) at dette har sammenheng med nedskjæringer i institusjonsbehandlingen. Studien bygger på 45 kvalitative intervjuer med personer (10 kvinner) som definerte seg som rusavhengige i tillegg til fokusgruppeintervjuer med kommunalt ansatte i tre kommuner i Sverige. Fem av informantene i studiet oppga at de hadde deltidsarbeid, arbeidspraksis eller studerte. Resten var arbeidsledige, sykemeldte eller hadde trygd som inntekt. Blant informantene som definerte seg som rusavhengige var det den lange ventetiden for rusbehandling og manglende oppfølgingen i etterkant av rusbehandling som ble oppfattet som mest utfordrende. I fokusgruppeintervjuene av ansatte i de kommunale tjenestene, var det utfordringene rettet mot nedskjæringene i ressursene til rusarbeidet som ble vektlagt. De økonomiske nedskjæringene hadde skjedd parallelt med en økning av antall rusavhengige i de kommunene de tilhørte. Manglende boligtilbud, nedskjæringer av avrusingsplasser og større vekt på planlagt oppfølging i etterkant, førte til at enkelte grupperinger stod i fare for å bli utestengt fra rusbehandling, som i artikkelen ble kategorisert til tunge belastede og marginaliserte narkotikamisbrukere.

Byråkratiske tiltak hadde større betydning enn brukermedvirkning og fagkunnskap. Kristiansen et al. (2005, s. 228) hevder at den økte individualiseringen representerer et «paradigmeskifte». Tidligere kunne rusbehandling forstås som bekjempelse av fattigdom, men i dagens situasjon handler det for brukerne om å overtale sosial- eller helsetjenestene om behovet for behandling. Deres studie viser også at siden begynnelsen av 1990-tallet har tjenestene rettet mot rusbehandling blitt redusert. Kristiansen et al. (2005) hevder at nedleggelsene skyldes økonomiske forhold og økt skepsis til lange behandlingsforløp i institusjon. De hevder videre at avstanden mellom sosialkontorene, avgiftningsklinikkerne og rusbehandlingsinstitusjonene har økt, og etterlyser flere bakkebyråkrater ute i feltet, der brukerne bor og oppholder seg. De økonomiske nedskjæringene og effektivisering av behandlingsforløpene kan bety at de som ikke oppfyller kravene slik Kristiansen et al. (2005) fremhever, blir utestengt fordi de «ikke passer inn» i tjenestene som tilbys. Denne kritikken av rusbehandling løfter frem de utilsiktede konsekvensene av dreiningen fra sosiale rettigheter til individuelle plikter.

Perspektivene som Kristiansen et al. (2005) løfter opp er også aktuelle innen den norske utviklingen av rusbehandling. På den ene siden førte rusreformen til pasientrettigheter og økt

brukermedvirkning som få vil stille seg kritisk til. Samme reform førte også til økt fokus på skadereduksjon fra myndighetenes side og opprustningen av medisinsk faglig personell. Ravndal (2009, s. 77) som har gjort en analyse av norsk rusbehandling peker på at en av de største utfordringene med helseperspektivet er at det har oppstått en form for «ansvarsfraskrivelse», spesielt gjennom økt fokus på medisin som behandlingsform. Hun hevder at økt fokus på medikalisering har ført til mindre fokus på de sosiale problemer som den enkelte kan slite med (Ravndal, 2009). Utviklingen av legemiddelassistert rehabilitering kan være et relevant eksempel i denne sammenhengen. Fra behandlingsformen ble iverksatt i 1997-98 til i dag, er det i overkant av 7000 mennesker som mottar legemiddelassistert rehabilitering. En statusrapport for 2017 (Waal et al., 2018) viste at hele 81 prosent av pasientene som mottok legemiddelassistert rehabilitering var ikke jobb eller utdanning. 9 prosent hadde lønnsinntekt, 59 prosent mottok trygd, 16 prosent hadde arbeidsavklaringspenger og 9 prosent mottok sosialhjelp i 2017.

Utfordringene knyttet til deltakelse i arbeidslivet for mennesker med rusproblemer

I 2016 vedtok Stortinget en opptrappingsplan for rusfeltet for å styrke tilbudet til personer med rusproblemer (Prop. 15 S (2015–2016)). I opptrappingsplanen blir det pekt på flere utfordringer som ikke har blitt møtt med konkrete tiltak, og at hovedinnsatsen må rettes mot kommunal sektor ettersom det er der utfordringene er størst. Det poengteres i planen at «mennesker med alvorlige rusproblemer og psykiske problemer får for liten grad av sammenhengende og koordinerte tjenester» (Prop. 15 S (2015–2016), s. 6), og at det er «behov for å styrke tilbudet som kan bidra til en meningsfull hverdag, fremme mestringsevne og sosial inkludering» (s. 47). Utfordringene vedrørende sammenhengende og behovet for koordinerte tjenester som det her pekes på, blir også etterlyst av pasienter som er innlagt i tverrspesialisert rusbehandling. I en tverrsnittsundersøkelsen av pasienter innlagt i tverrspesialisert rusbehandling i 2015, oppga hele 76 prosent i utvalget at tidligere hjelp fra kommunen ikke var tilfredsstillende (Haugum, Holmboe, Iversen, & Bjertnæs, 2016). 69 prosent av respondentene i undersøkelsen hadde vært innlagt i rusbehandling tidligere. Undersøkelsen viser også at 70 prosent av pasientene mente de ikke hadde fått tilstrekkelig hjelp av behandlingsinstitusjonen til praktiske løsninger etter utskrivelsen (Haugum et al., 2016). Denne tverrsnittsundersøkelsen omfattet pasienter innlagt i tverrspesialisert rusbehandling, hvor 31 prosent var kvinner, gjennomsnittsalderen var 38 år og svarprosenten var 90 prosent (Haugum et al., 2016). Tverrsnittsundersøkelsen gir derimot

ingen kunnskap om hva slags hjelp som etterlyses i oppfølgingen etter utskrivelse eller mer inngående hva manglende hjelp fra kommunen ble definert som.

Opptrappingsplanen slår fast at «det er et mål for regjeringen at en økt andel personer med rusproblemer oppnår bedre skår på samlet funksjonsnivå i Brukerplan» (Prop. 15 S (2015–2016), s. 7)). Opptrappingsplanen skisserer fem hovedmål for satsingen: sikre reell brukermedvirkning, sikre at personer som står i fare for å utvikle et rusproblem, blir fanget opp og gitt hjelp tidlig, sikre et tilgjengelig, variert og helhetlig tjenestetilbud, sikre at alle har en aktivt og meningsfylt tilværelse, og utvikle og øke bruken av alternative straffereaksjoner. I tillegg peker Opptrappingsplanen på mer forskning innenfor de kommunale helse- og omsorgstjenestene og at det er behov for å styrke kunnskapsgrunnlaget innenfor dette området (Prop. 15 S (2015–2016), s. 31). Perspektivene som fremkommer i hovedmålene, kan analyseres som en dreining mot at rusproblemene skal løses mer lokalbasert der brukerne oppholder seg, og at tjenestetilbudet skal være variert med fritt behandlingsvalg som et utgangspunkt for å sikre brukerinnflytelse. Opptrappingsplanen (Prop. 15 S (2015–2016), s. 31) retter i liten grad oppmerksomheten mot hvordan kommunene konkret skal ivareta brukerne og bidra til å skape en meningsfylt tilværelse. Dette er kanskje den største utfordringen som det kommunale rusfeltet står overfor, noe som også Brukerplan-kartleggingene viser (Hustvedt et al., 2018).

En norsk kvantitativ longitudinell studie utført av Lauritzen, Ravndal og Larsson (2012) viser at i et utvalg av 481 personer (en tredjedel var kvinner) som søkte rusbehandling i 1998, oppga en tredjedel lønnsinntekt da de mottok rusbehandling. 60 prosent av utvalget oppga sosialpenger, 17 prosent oppga ordinært arbeid, og ca. 10 prosent hadde uføretrygd som inntekt. Oppfølgingsstudien som ble utført ti år etter rusbehandlingen, viste at andelen som var i heltidsarbeid, hadde økt til 27 prosent, og 7 prosent oppga deltidsarbeid. Antallet som fikk sosialhjelp, var redusert til ca. 25 prosent, og ca. 40 prosent mottok uføretrygd som inntektskilde. Samlet sett viser undersøkelsen (Lauritzen et al., 2012) at den største endringen fra 1998 til 2008 var avhengigheten av rusmidler. De to rusmidlene som dominerte ved inntak i rusbehandlingen i utvalget var heroin (62 prosent) og cannabis (59 prosent). Avhengigheten av heroin var redusert fra 62 prosent i 1998 til 16 prosent i 2008.

Studien viser at det var gjennomgående flere kvinner enn menn som tok utdanning og/eller fikk arbeid i løpet av oppfølgingsperioden. Kvinnene var også mer fornøyd med hvordan de brukte fritiden sin, og forskjellene mellom kjønnene økte i løpet av tiårsperioden. I studien etterlyses det et behov for å intensivere innsatsen overfor dem som har redusert eller lagt rusproblemene bak seg. Lauritzen et al. (2012, s. 135) utdyper poenget på følgende måte:

Det er en stor utfordring for offentlige og private aktører og imøtekomme de som har redusert eller avsluttet rusmiddelbruken og som ønsker å komme inn i sosiale sammenhenger med tilpasset aktivitet, men som ofte beskriver et liv med stor grad av ensomhet og passivitet.

Lauritzen et al. (2012) peker på noen av utfordringene som offentlige og private aktører står overfor når det gjelder de som har sluttet eller redusert bruken av rusmidler. Satt på spissen kan man hevde ut ifra konklusjonene i dette studiet at rusbehandling har medført positive effekter på avhengigheten til rusmidlene, men mindre vekt på tilrettelegge for meningsfull tilværelse i etterkant. En utilsiktet konsekvens av denne utviklingen kan være at det har oppstått en form ansvarsfraskrivelse, ved at økt fokus på sykdomsmodellen går på bekostning av de andre livsområdene som bolig, arbeid og meningsfull aktivitet. Ravndal (2009, s. 77) påpeker viktigheten av å belyse det å ha rusproblemer som noe mer enn å bli behandlet for en sykdom og retter oppmerksomheten på de psykososiale implikasjonene og belastningene som krever mange og ulike intervensjoner og tiltak over tid.

[Perspektiver på rusbehandling og inkludering i arbeidsliv](#)

Laudet (2007) peker på et altfor ensidig fokus på hva rehabilitering og bedring (recovery) innebærer. Hennes utgangspunkt er USA, og hun hevder at forskning på rehabilitering innen rusforskning har hatt et altfor dominerende fokus på kost-nytte-studier. Kost-nytte studiene fokuserer for mye på effektene i å redusere symptomer, men også for mye vekt på de økonomiske kostnadene av de ulike behandlingsformene. Den samme kritikken kan rettes til den norske konteksten, hvor kost nytte studier har utgjort en sentral del av kunnskapsgrunnlaget innen rusmiddelfeltet som i NOU (2003). Perspektivene som løftes frem her er mer kunnskap om årsaker, omfanget av rusmidler, hvilke skader og effektene av tiltakene som iverksettes for å begrense bruken av rusmidler (NOU, 2003). Perspektivene gir i liten grad kunnskap om

kvinner og menn med rusproblemer som subjekter i sine kontekster. Kritikken som Laudet (2007) reiser, handler om å utvide forståelsen av bedring og rehabilitering. Kost-nytte-studiene utelukker de andre målene på bedring, som ikke kan reduseres til syk-frisk-dimensjonen eller de økonomiske kostnadene av bedringsprosessene. Laudet (2007) viser til at mye av forskningen på rusfeltet preges av bestemte kriterier for hvor lenge informantene har vært rusfrie, relatert til abstinens. Kritikken til denne type studier handler om at abstinens kan vare i lang tid etter at man har fått behandling og sluttet å ruse seg. Derfor mener hun at abstinens ikke er god nok indikator på oppnådd bedring. Bedring må handle om noe mer enn abstinens, og det rettes for lite oppmerksomhet mot de andre områdene som er viktige for å ha et bedre liv uten å ruse seg.

Laudet (2007) viser til to utfordringer som begrepet og forståelsen av bedring står overfor: for det første et skifte fra symptomfokuset til livskvalitet. For det andre må fokuset på bedring handle om noe mer enn analyser av de kortsiktige effektene av rusbehandling. Begrepet bedring må utvides til å belyse de langvarig eller kontinuerlige prosessene av behandling, oppfølging og omsorg. For mange med rusproblemer er det ofte gjentatte forsøk på å gjennomføre rusbehandling som preger deres situasjon. Skiftet som Laudet (2007) etterlyser, handler om å se bedring som et gradvis fenomen med et mangfold av innhold av tjenester over tid. Ved å vende blikket mot de mer langsiktige målene, utvides også forståelsen av bedring til andre samfunnsforhold som for eksempel nettverk, utdanning og arbeid.

Dette poenget videreføres også i en kvantitativ oppfølgingsstudie utført av McIntosh, Bloor & Robertson (2008), som inkluderte 1033 personer som søkte rusbehandling primært for heroin, utført i Glasgow i Skottland. Etter 33 måneder var 20,1 prosent i ordinært arbeid. Rusbehandling som informantene hadde gjennomført, ble i denne studien definert ut fra et stort spekter av behandlingsformer, som metadonbehandling, institusjonsbehandling og behandling i forbindelse med soning i fengsel.

Den viktigste faktoren av ordinært arbeid hadde sammenheng med den oppfølgingen den enkelte fikk fra behandlingspersonalet til å få jobb, utdanning eller arbeidspraksis, uavhengig av behandlingstiltak. De som fikk denne hjelpen, hadde tre ganger større sannsynlighet for å få arbeid enn de som ikke fikk det. McIntosh et al. (2008) retter i artikkelen også et kritisk blikk

på at arbeidstiltakene i altfor stor grad er rettet mot heltidsarbeid og mindre mot deltidsarbeid. Mer vekt på deltidsarbeid kan ifølge McIntosh et al. (2008) føre til at flere klarer å mestre et arbeidsforhold. De hevder at for å lykkes med å etablere et rusfritt liv er det viktig at rusbehandling og rehabilitering har elementer som muliggjør den enkeltes tilgang til ordinært arbeid. Elementene i en slik strategi kan ifølge McIntosh et al. (2008) være utdanningsløp og arbeidstrening som sikrer en form for basisferdigheter.

Rusbehandling og oppfølging

Ansvar for behandling og oppfølging av personer med rusproblemer er i dag delt mellom kommunene og staten, tillegg til frivillige organisasjoner som supplerer de offentlige tjenesten (Prop. 15 S (2015–2016)). Henvisningen til rusbehandling i spesialisthelsetjenesten gjøres av NAV i kommunen eller fastlegen. Institusjonsbehandling kan gis av helseforetakets egne institusjoner eller i private behandlingstilbud som har avtale med helseforetaket. I 2014 var det til sammen 1906 døgnbehandlingsplasser, fordelt på 156 ulike behandlingssteder i Norge. 1099 av døgnbehandlingsplassene ble drevet av private eller ideelle organisasjoner (Prop. 15 S (2015–2016)). 60 prosent av menneskene som mottar *tverrfaglig spesialisert behandling*, behandles poliklinisk, og 40 prosent får døgnbehandling. Det er spesialisthelsetjenesteloven som lovfester ruspasienters rett til helsehjelp, etter henvisning fra NAV eller lege. Beslutningen om behandling blir avgjort i egne henvisningsinstanser i spesialisthelsetjenesten. Henvisningsinstansene er sammensatt av sosialfaglig, psykologfaglig og medisinskfaglig kompetanse (Prop. 15 S (2015–2016)).

I døgntilbudet inngår tjenester for avrusning, stabilisering og utredning og kort- og langtids døgnbehandling med varighet på inntil ett år. I 2017 mottok i overkant av 33 000 mennesker behandling innen tverrfaglig spesialisert rusbehandling. Omtrent halvparten av innleggelsene var relatert til alkohol. Størst andel av pasientene var i 2017 mellom 30 og 49 år, og en tredjedel av pasientene var kvinner (Helsedirektoratet, 2018). I 2017 var det 7622 personer som mottok legemiddelassistert rehabilitering i Norge i 2017. Aldersgjennomsnittet var 44,3 år og andelen kvinner var 30 prosent (Waal, Bussesund, Clausen, Lillevold, & Skeie, 2017). Tverrfaglig spesialisert rusbehandling består av tverrfaglig behandling som omfatter medisinske, psykologiske og sosialfaglige perspektiver (Lundberg, 2012). Det terapeutiske innholdet og teknikkene er en omfattende liste av ulike tilnærminger som miljøterapi, kognitiv atferdsterapi, mentaliseringsterapi, systematisk fysisk aktivitet og treningskontakt, musikkterapi,

tolvtrinnsbehandling, mindfulness og legemidler som støttemidler til alkoholavhengige, nedtrapping av Benzodiazepiner, urinprøver og gruppe- og individuell basert tilnærming (Helsedirektoratet.no). I tillegg består tverrfaglig spesialisert behandling av legemiddelasistert rehabilitering for opiatavhengige der behandling med metadon eller subutex inngår, i tillegg til andre behandlings- og oppfølgingstjenester (Prop. 15 S (2015–2016)).

Kommunens ansvar omfatter forebygging, kartlegging, diagnostikk og funksjonsvurdering, tidlig hjelp og behandling, rehabilitering, inntektssikring, oppfølging i bolig, institusjonsplass, psykososial støtte og veiledning, støtte til pårørende og henvisning til og samarbeid med spesialisthelsetjenesten (Prop. 15 S (2015–2016)). Det er stor variasjon i de kommunale tjenestene når det gjelder hvordan tjenestetilbudet rettet mot personer med rusproblemer er organisert (Selseng, 2017). Oppfølgingsarbeidet innebærer å skaffe bolig, bistand til å skape innhold i hverdagen, som aktiviteter, utdanning eller arbeidstrening og hjelp til å skaffe seg et sosialt nettverk (Helsedirektoratet, 2018). Oppgavene er fordelt mellom de lokale NAV-kontorene, fastlege, psykisk helsetjeneste, rustjeneste, oppsøkende og hjemmebaserte tjenester.

Det eksisterer ikke en sentral, systematisk rapportering over bruk og omfang av de ulike kommunale tjenestene, som døgnplasser, lavterskeltilbud og oppfølging i hjemmet (Skretting et al., 2016). Det er derfor vanskelig å få en oversikt over omfanget og bruken av de ulike kommunale tjenestene. Det blir i Opptrappingsplanen for rusfeltet (Prop. 15 S (2015–2016)) lagt vekt på utfordringene knyttet til at oppfølging-, etterverns- og rehabiliteringstjenestene i liten grad er koordinert og samordnet. Det pekes videre på at dette skyldes at tjenestene og tilbudene er organisert i siloer og sektorer med liten grad av koordinering og samordning mellom tjenestene og sektorene (Prop. 15 S (2015–2016)).

Rusreformen og skadereduksjon

Rusbehandlingen har etter rusreformen i 2004 (Ot.prp. nr. 54 (2002–2004)) blitt definert som et helseproblem (Skretting & Storvoll, 2011; Skretting et al., 2016). Noe av bakgrunnen for rusreformen var et tydeligere behov for helsefokus i behandling av mennesker med rusproblemer. Rusreformen innebar en organisatorisk endring i form av at ansvaret for rusbehandling ble flyttet fra fylkeskommunen til staten og de regionale helseforetakene (Prop. 15 S (2015–2016)). Med rusreformen fikk mennesker med rusproblemer og pårørende også pasientrettigheter til behandling innenfor spesialisthelsetjenesten. Fordelene med å innføre

pasientstatus har handlet til dels om å styrke rettighetene til pasienter med rusproblemer samt utvikle spesialiststatus for fagområdet. I 2014 ble det opprettet en ny medisinsk spesialitet i rus- og avhengighetsmedisin (Schiøtz, 2017). Helseperspektivet har også blitt forsterket også i omtalen av de berørte. Betegnelsen narkotika/rusmiddelmissbrukere har blitt erstattet med betegnelsen rusmiddelavhengige (Skretting & Storvoll, 2011). En kritisk innvendingen mot økt helsefokus har handlet om farene med å redusere de andre perspektivene – de sosiale, psykologiske, pedagogiske, relasjonelle og etiske – til fordel for mer medisin faglig kunnskap. Sett i et historisk perspektiv kan rusreformen sees som en faglig og politisk demokratiseringsprosess, hvor brukernes rettigheter og velferd er i sentrum, til forskjell fra tidligere. Gjennom lover som Fattiglovene (1845;1863) og Løsgjengerloven (1907) kunne mennesker med alkoholproblemer idømmes tvangsarbeid i tvangsarbeidshus. Edruskapsloven (1932) la grunnlaget for å idømme mennesker med alkoholavhengighet opptil 2 år opphold på kursted (Sørvig, 2007).

Narkotikalovgivningen har hatt en litt annen innretning, med lovens strengeste straff, inntil 21 år, som øvre strafferamme (Skretting, 2014; Christie & Bruun, 2009; Sørvig, 2007). Men på dette området jobbes det aktivt med forslag til endringer i lovverket når det gjelder praktiseringen av bruk og besittelse av narkotiske rusmidler. Det er satt ned et offentlig utvalg, «rusreformutvalget», som skal vurdere regjeringens forslag til ny rusreform, som innebærer å flytte samfunnets reaksjoner på bruk og besittelse av illegale rusmidler til eget forbruk, fra justissektoren til helsetjenestene (Regjeringen.no).

Perspektivene på de å ha rusproblemer har i løpet av historien endret karakter fra nulltoleranse gjennom tvangsarbeid og kursteder til mer vekt på de helsemessige skadene av rus, hvor skadereduksjon dominerer som perspektiv (Meld. St. 30 (2011–2012)). Skadereduksjon er forankret i en pragmatisk tilnærming til rusavhengige; som mennesker med store helsemessige problemer (Meld. St. 30 (2011–2012)). Perspektivet vektlegger de helsemessige, sosiale og økonomiske skadene som følge av rusproblemene uten å insistere på rusfrihet og skiller seg således fra perspektiver som nulltoleranse (Meld. St. 30 (2011–2012)). Skadereduksjon ble en sentral del av den politiske utformingen på 1980-tallet. Først for dem omfattende alkoholproblemer. Målgruppen for tiltakene ble definert som «eldre, marginaliserte og utstøtte alkoholavhengige» (Meld. St.30 (2011–2012, s. 113)). Intensjonen var å utvikle tiltak som kunne redusere eller lindre skadene av omfattende alkoholmisbruk. Tiltak som herberger, verne- og tilsynshjem ble utviklet for å tilby trygge omgivelser. På 1990 tallet ble

skadereduksjonstanken utvidet til flere målgrupper, også til personer som bruker narkotiske rusmidler. Utvidelsen av målgruppene var primært å forebygge HIV/AIDS epidemien og den høye andelen av rusavhengige som inntar rusmidler med sprøyter (Skretting, 2014). Begrunnelsen for å utvide området for skadereduksjon handlet om å redusere helserisikoen ved injisering av rusmidler og forebygge overdosedødsfall. Tiltak som utdeling av rene sprøyter og sprøyterom har oppstått i kjølvannet av utvidelsen av skadereduksjon i den politiske utformingen (Skretting, 2014). I tillegg til legemiddelassistert rusbehandling, som ble innført i 1998 (Meld. St. 30 (2011–2012)).

Skadereduksjon som perspektiv i den politiske utformingen blir ikke definert som en bestemt ideologi med en bestemt utforming. Perspektivet blir i stedet forstått som en pragmatisk tilnærming, hvor rusavhengige blir definert som «mennesker med store helsemessige problemer (Meld. St. 30 (2011–2012), s. 114). I samme melding blir det slått fast at det er viktig å akseptere at rusmiddelbruk eksisterer, at det på denne bakgrunn er viktig å legge til rette for gode og skadereduserende tiltak, og at dette ikke handler om legalisering av narkotiske rusmidler eller å akseptere ubegrenset tilgang til rusmidler (Meld. St. 30 (2011–2012), s. 114). Skadereduksjon som perspektiv i den politiske konteksten har bidratt til et økt fokus på de helsemessige skadene av rusbruk og tilrettelegging av tiltak som ivaretar denne tanken. Hovedtanken i skadereduksjonsperspektivet bygger på en erkjennelse av at rusproblemer ikke er en sak for politi og rettsvesenet, men skal i stedet forstås som et spørsmål om sunnhet og sosial velferd (Andersen & Järvinen, 2007).

Oppsummering: individrettede innsatser på sosiale problemer

I dette kapitlet har jeg redegjort for reformer innenfor arbeidslivsfeltet (NAV-reformen og innholdsreformen) og rusreformen som sentrale utviklingstrekk for å forstå endringer og tilnæringsmåter og perspektiver rettet mot inkludering av utsatte grupper i arbeidsliv og rusbehandling. De nevnte reformene har hatt innvirkning på hvordan det praktiske arbeidet i den norske konteksten rettet mot arbeidsinkludering og rusbehandling blir definert i den sosialfaglige praksisen og i det daglige møte med brukerne som har rusproblemer og befinner seg utenfor det ordinære arbeidslivet. I neste kapittel vil jeg presentere internasjonale studier som viser hvilke(n) betydning(er) arbeidslivet kan utgjøre for å få bedre liv og hvilke barrierer den enkelte erfarer med å bli arbeidstaker.

Kapittel 3. Tidligere forskning av forholdet mellom arbeidsinkludering og rusproblematikk

I dette kapitlet vil jeg presentere aktuelle studier som viser betydningen av å analysere arbeidslivet som et aktuelt område relatert til rusproblematikk. Studiene som er valgt ut viser at deltakelse i arbeidslivet kan bidra til et bedre liv for mennesker med rusrelaterte problemer (Biernacki, 1986; McIntosch & McKeganey, 2000), men at det er en rekke utfordringer knyttet til det å bli en stabil arbeidstaker (Cebulla, Smith & Sutton, 2004; Bauld, McKell, Carroll, Hay & Smith, 2012; Bauld, Templeton, Silver, McKell, Novak & Hay, 2013; Duffy & Baldwin, 2013). Alle studiene vil bli presentert i dette kapitlet.

Arbeidsliv som arena for å redusere rusproblemer

Deltakelse i arbeidslivet kan bidra til å fylle livene med innhold som ikke innebærer skadelig rus, i tillegg til økonomisk forutsigbarhet, opplevelse av verdighet og tilgang til sosiale nettverk. Arbeidsliv kan også bidra til identitetsprosesser som innebærer andre syn på seg selv og sin situasjon. Biernacki (1986) viser i sitt kvalitative intervjustudie av 101 personer som tidligere hadde vært avhengige av heroin, hvilke prosesser som ble betydningsfulle for å avslutte eller kvitte seg med avhengigheten av heroin uten å ha gjennomført rusbehandling. Studien ble utført i California i USA i 1978, og kriteriene for å delta i studien var at informantene hadde minst ett års erfaring med å være avhengig av heroin, at de ikke hadde gjennomført rusbehandling over fire dager, og at de hadde vært rusfrie, det vil si ikke brukt heroin, de siste to årene før intervjuet. Utvalget bestod av 70 prosent menn og 30 prosent kvinner, og gjennomsnittsalderen var 34 år. Deltakerne hadde i gjennomsnittet vært avhengig av heroin i fem år og syv måneder (Biernacki, 1986, s. 34). Antall år som ikke-avhengig av heroin var i gjennomsnitt seks år på intervjutidspunktet. Når det gjaldt økonomiske forhold, oppga 46, nesten halvparten, av informantene at de hadde finansiert avhengigheten med kriminell virksomhet. 21 av informantene oppga lønnet arbeid som hovedinntektskilde. Halvparten av informantene hadde enten ikke fullført videregående skole (25) eller ikke utdanning (26) utover videregående skole. Den andre halvparten av informantene hadde mellom ett og fire års studier på høyskole- eller universitetsnivå. Utvalget omfattet flere yrkesgrupper som advokat, sykepleiere, samfunnsforsker, studenter i høyere utdanning, håndverkere og sosialarbeidere. Tre områder var viktige for informantene for å holde seg rusfrie. For det første var det viktig å ha en aktivitet,

noe å fylle tiden med, som arbeid, frivillig arbeid eller tilgang til et rusfritt nettverk. Aktivitetene hjalp informantene til å holde fokus og ha et håp om at de ville mestre å holde seg borte fra rusen og miljøet. For det andre erfarte informantene at de kunne planlegge livet mer langsiktig. Tidligere hadde planene vært preget av kortsiktige løsninger for å skaffe mer rusmidler.

Det tredje området som informantene vektla i deres nye liv, var å bli bekreftet av andre. Det å bli bekreftet som mennesker på lik linje med andre var viktig. Det skapte selvtillit, mestring og ikke minst økt selvfølelse på hvem de var etter å ha sluttet å ruse seg på skadelige måter. Biernacki (1986, s. 41) utfordrer i studien myten om «once an addict, always an addict» og peker på betydningen av å løfte frem de positive sidene: at mennesker kan arbeide seg ut avhengigheten til heroin og få bedre liv uten å ruse seg, også uten å søke rusbehandling. Biernacki (1986) løfter frem betydningen av aktivitet og arbeid som viktige områder for å holde seg rusfri. Det som studien midlertid ikke sier noe om, er hvordan informantene ble rekruttert, hvordan de fikk arbeid, og hvilke sosioøkonomiske forhold som eventuelt ble viktige for å mestre overgangen til arbeidslivet.

McIntosh et al. (2000) gjennomførte en tilsvarende kvalitativ intervjustudie i Glasgow i Skottland 20 år etter Biernackis (1986) undersøkelse. Studien er basert på intervjuer av 70 mennesker som tidligere hadde hatt rusproblemer, hvor kvinneandelen utgjorde 52 prosent og aldersgjennomsnittet var 29,5 år. 60 av de 70 informantene hadde gjennomført rusbehandling. Heroin var det mest brukte rusmiddelet for 60 prosent i utvalget. Gjennomsnittstiden for rusavhengigheten var 4,3 år, og informantene hadde vært rusfrie i minst seks til tolv måneder. I likhet med Biernackis (1986) studie viser McIntosh et al. (2000) betydningen av å distansere seg fra rusen og miljøet som et viktig utgangspunkt for bedring og at hovedproblemet ikke var å stoppe å ruse seg, men å unngå tilbakefall når beslutningen om å slutte å ruse seg var tatt. To prosesser ble viktige. For det første måtte informantene distansere seg fra sitt tidligere rusmiljø, og for det andre ble det viktig å få tilgang til andre og nye aktiviteter og nettverk. Informantene som i hovedsak ble boende i samme område som før, fant strategier hvor de unngikk sine tidligere miljøer. På samme måte som i Biernackis (1986) studie isolerte informantene seg fra sine tidligere miljøer ved å unngå å oppsøke dem eller respondere på henvendelser fra miljøet. Dette var en utfordrende prosess fordi risikoen for ensomhet og isolasjon var høy. Derfor ble det viktig å fylle tiden med meningsfull aktivitet. Valgene av aktivitet varierte fra å begynne å studere til frivillig arbeid, men McIntosh et al. (2000) påpeker betydningen av lønnet arbeid

som den mest ideelle løsningen. Ikke bare skapte lønnet arbeid mening, det skapte også en trygghet mot tilbakefall, økt selvtillit og stabilt fotfeste i arbeidslivet.

Studien til McIntosh et al. (2000) viser at informantene var bevisste på hvilke strategier som fungerte for å opprettholde det «nye» livet uten å ruse seg. Hovedstrategiene var å unngå deres tidligere nettverk og delta i rusfrie aktiviteter og etablere nye nettverk. Motsatt indikerer studien at risikoen for tilbakefall kunne oppstå dersom informantene ikke fant meningsfull aktivitet eller sosiale nettverk som kunne bidra til å holde rusen og miljøet på avstand. Studiene til Biernacki (1986) og McIntosh et al. (2000) viser midlertid ikke hvordan informantene fikk arbeid, og hvilke arbeidserfaringer de hadde hatt tidligere. Studiene løfter frem betydningen av arbeid og aktivitet som betydningsfullt for å skape avstand til tidligere liv fra et brukerperspektiv. Begge studiene peker også på betydningen av at de sosialpolitiske virkemidlene må være fleksible med hensyn til de behovene som brukerne har, for å oppnå målet om ordinært arbeid, men de trekker det i liten grad inn i analysene av det empiriske grunnlaget. Tilsvarende kritikk rettes også av Neale, Nettleton og Pickering (2011) som etterlyser mer vekt på de sosioøkonomiske forholdene og kritiserer studiene til Biernacki (1986) og McIntosh et al. (2000) for å ikke problematisere dette spesifikt i analysene. Identitetsendring handler ikke utelukkende om hva brukerne vil eller kan gjøre. Neale et al. (2011, s. 8) poengterer kritikken på følgende måte: «Individuals progress their recovery journeys within the context of the complex social, material, emotional and discursive resources available to them.» Innvendingen som Neale et al. (2011) påpeker, synliggjør også forholdet mellom den enkelte og de mulighetene eller begrensningene som blitt gitt «utenfra», gjennom de sosialpolitiske føringene som også styrer praksisutformingene. Ved å rette fokus også på de strukturelle betingelsene løftes de individuelle perspektivene inn i en bredere og mer kompleks sammenheng, som også involverer de barrierene og mulighetene som den enkelte er en del av og må forholde seg til.

Forholdet mellom strukturelle og individuelle forhold

I en engelsk kvalitativ intervjustudie utført av Cebulla et al. (2004) som omfattet 30 mennesker med rusproblemer, hvor ti av dem oppga alkohol og de andre 20 oppga narkotiske rusmidler som hovedrusmiddel, viste at det er behov for spesifikke programmer rettet mot arbeidslivet for mennesker med rusproblemer. Studiet omfattet tre informantene som var i arbeid, tre som

jobbet frivillig og de resterende 24 informantene mottok helse- eller sosialrelaterte stønader. De som hadde alkoholproblemer, hadde hatt de lengste arbeidsforholdene, men dette hadde også sammenheng med at de som var i den andre gruppen, var yngre, hadde mindre utdanning og dårligere kvalifikasjoner (Cebulla et al., 2004). Uavhengig av deres tidligere arbeidserfaringer hadde informantene ønsker om å returnere til arbeidslivet av både økonomiske og sosiale grunner. Det å ha arbeid ble oppfattet som normalitet og en mulighet til å komme seg videre og ut av rusproblemene. Felles for alle informantene var at de etterlyste organiserte støttenettverk som kunne bistå med å holde fokus på en rusfri tilværelse og forebygge tilbakefall. Alle informantene oppga rusbehandling først som det realistiske utgangspunktet for å orientere seg mot arbeidslivet (Cebulla et al., 2004).

Cebulla et al. (2004) konkluderer i studien med at arbeidstiltakene må være fleksible med hensyn til mulighetene for skjermede arbeidstiltak, men også utdanning og kompetanse, før ordinært arbeid kan bli en realitet. Dette krever ifølge Cebulla et al. (2004) at oppfølgingen som gis til mennesker med rusproblemer, inneholder kunnskap om den enkeltes behandlingsprosess og hva de har behov for underveis. Oppfølgingen må også inneholde hjelp til å danne og utvikle sosiale nettverk, til kontakt med familie, og hjelp med bosituasjonen for å forebygge og ikke minst skape trygge rammer for den enkelte (Cebulla et al., 2004).

Bauld et al. (2012) kvalitative intervjustudie av 75 rusavhengige (illegale rusmidler), hvor også ti profesjonelle ansatt i rustjenester i England ble intervjuet, viser liknende funn som Cebulla et al. (2004) påpeker. Studien omfattet menn mellom 22 og 64 år som hadde lav utdanning, og hovedvekten av informantene mottok midlertidige trygdeordninger. Alle hadde flere og ulike erfaringer med rusbehandling. Blant informantene var det flere som ruset seg etter at de hadde gjennomført rusbehandling. I funnene som presenteres fra studien, fremkom det at informantene opplevde stigmatiserte holdninger fra ansatte på jobbsentrene, enten fordi de var rusavhengige, eller fordi de mottok trygd. Informantene opplevde at deres problemer ble møtt med mindre forståelse av ansatte på jobbsentrene sammenliknet med andre grupper av mennesker med nedsatt arbeidsevne. Informantene etterlyste mer støtte og hjelp fra de ansatte til å fylle ut søknader og følge opp progresjonen til den enkelte. Informantene ønsket mer ansikt til ansikt-kommunikasjon med jobbspesialistene, men ble ofte møtt med hjelpetelefon. Forfatterne argumenterer for at dette funnet indikerer at arbeidsrettede tiltak rettet mot ordinært arbeidsliv, fungerer best for dem som er lette å hjelpe. Studiet viser at barrierene til arbeidslivet

handlet ikke kun om de individuelle forutsetningene. Det handlet også om frykten for stigmatiserte holdninger, både fra hjelpeapparatet og arbeidsgivere. Det å jobbe frivillig ble derfor en enklere utvei for å unngå å bli stigmatisert av hjelpeapparatet eller arbeidsgivere. I studien blir det henvist til en engelsk studie utført av Singleton og Lynam (2009), som viste at 90 av totalt 135 arbeidsgivere ikke ville ansette mennesker med tidligere rusproblemer knyttet til rusmidlene heroin, crack eller kokain, på tross av at de ellers ville vært kvalifisert for jobben. Samme studie viste også negative holdninger til å ansette mennesker som mottar legemiddelassistert rehabilitering, som metadon. Det at brukerne var engstelige for ytterligere stigmatiseringer, bekreftes langt på vei som reelle, ifølge Singleton og Lynam (2009). Funnet i studiet reiser også et alvorlig spørsmål om forholdet mellom velferdsstatens tjenester og den enkelte. At brukere unngår å søke hjelp fordi de er engstelig for å bli stigmatisert også av hjelpeapparatet, er urovekkende og nødvendig å belyse nærmere. En svakhet ved studien er at det ikke oppgis hvor mange av de 75 informantene som fikk arbeid, eller hvilke prosesser som virket positivt for å få arbeid.

Bauld et al. (2013) kvalitative studie med utgangspunkt i England, Skottland og Wales viser at personlig motivasjon, gradvis tilnærming, arbeidstrening, frivillig arbeid og det å være klar for arbeid var viktige motivasjonsfaktorer for å søke arbeid. Deres studie omfattet 15 kvinner og 38 menn i alderen 22 til 63 år, som var i behandling for alkoholproblemer. Barrierene som informantene trakk frem, handlet ikke utelukkende om deres erfaringer med eller mangel på ferdigheter og utdanning, det handlet også om personlige barrierer knyttet til deres fysiske og psykiske helsesituasjon, behandlingsforløpet og økonomiske utfordringer. En viktig forutsetning for å orientere seg mot arbeidslivet handlet også om å ha en stabil bosituasjon. Informantene var til forskjell fra funnene i Bauld et al. (2012) mer positive til å returnere til arbeid etter at de hadde blitt rusfrie eller hadde redusert alkoholinntaket betraktelig, og de erfarte mer positiv tilbakemelding fra de ansatte på jobbsentrene.

I samme studie (Bauld et al., 2013), som også omfattet intervjuer med tolv profesjonelle ansatte i rusbehandling, viste til brukernes komplekse livssituasjon. I intervjuene understreket de profesjonelle betydningen av tidsdimensjonen: at det tar lang tid å omstille seg fra det å ha rusproblemer til det å bli klar for arbeidslivet. De profesjonelle knyttet tidsdimensjonen til de sosiale forholdene, som å takle ensomhet og det å finne et bosted. De sosiale forholdene var ifølge informantene like viktige som det å redusere eller slutte å ruse seg. Bauld et al. (2013)

konkluderer i sin studie med at rusbehandling i seg selv ikke er nok for mennesker med alkoholproblemer. Utfordringene og barrierene må også løses på andre områder, som muligheten for utdanning, arbeidstrening og oppfølging og å øke brukernes selvtillit og mestring av livet generelt. Studien fremhever på samme måte som deres studie av mennesker med illegale rusproblemer (Bauld et al., 2012) og studien til Cebulla et al. (2004) at utformingene av tiltak rettet mot å få flere inn i arbeid blant dem som har gjennomført rusbehandling, må ha en bredere tilnærming.

Cebulla et al. (2004) og Bauld et al. (2013) etterlyser på mange måter grunnkjernen i det sosiale arbeidet med fokus både på å hjelpe personen og situasjonen rundt den enkelte (Levin, 2004). Artikkelen løfter også opp behovet for at de ulike tjenestene deler deres kunnskap og ekspertise med hverandre, spesielt deres forståelse av emosjoner og psykologiske støttebehov som kan hjelpe den enkelte til å returnere til arbeid.

Duffy et al. (2013) har gjennom en kvalitativ studie av 45 informanter undersøkt hvilke forhold som skaper bedring etter gjennomført rusbehandling. Studien var gjennomført i Nord-England, og informantene ble rekruttert fra ulike rusbehandlingsinstitusjoner. Informantene som ble rekruttert, hadde vært ferdigbehandlet i en til tre måneder. Hovedvekten av informantene (40) oppga heroin som mest brukte rusmiddel, ofte i kombinasjon med crack og kokain. De resterende informantene (5) oppga alkohol som mest brukte rusmiddel. De vurderte rusbehandlingen som suksessfull fordi den tok utgangspunkt brukernes indre prosesser, som handlet om å få kontroll på sine emosjoner. Motivasjonen for å holde seg rusfri handlet om å ikke miste det de hadde bygd opp igjen, som forholdet til familie og deres barn. Alle informantene understreket betydningen av økonomisk og sosial oppfølging i etterkant av behandlingen. Sosial støtte bestod enten av selvhjelpsgrupper som Anonyme alkoholikere (AA) eller kommunale omsorgsinstitusjoner. Et annet interessant funn var at de ikke nødvendigvis ønsket eget bosted i den fasen som de befant seg i. Dette handlet både om økonomiske kostnader og om behovet for å bli ivaretatt.

Halvparten av informantene hadde tidligere hatt arbeid, og tre av informantene hadde arbeid på intervjuetidspunktet. Resten av informantene mottok trygdeordninger som enten var basert på deres helsetilstand eller midlertidige stønader. Av dem som ikke hadde arbeid, oppga flere at

de var engstelige for å begynne å jobbe. Informantene var opptatt av å være aktive, ha noe å gjøre på dagtid, men få av dem relaterte dette til arbeid. De var redd for å presse seg for hardt eller at de ville velge feil jobb. Informantene var også redd for at de manglet kvalifikasjoner, og at helsen kunne forverres ved å gå direkte ut i jobb. Duffy et al. (2013, s. 9) betegner dette funnet som «(...) a battle taking place between two stated risks; doing too much and doing too little». Duffy et al. (2013) argumenterer for behovet for en mer langsiktig sysselsettingspolitikk med en mer gradvis tilnærming til arbeidslivet og med mer vekt på utdanning og opplæring som en del av innholdet i stedet for direkteplassering inn i arbeidslivet. Studien viser viktigheten av å bli fulgt opp sosialt og økonomisk i en kritisk og vanskelig prosess, men også at betydningen av arbeid og aktivitet ikke nødvendigvis er den «beste medisinen» rett etter rusbehandling.

Arbeidsliv som forebygging av rusproblemer

Studiene som jeg har presentert viser at arbeidslivet er kan ha betydning for å endre status og identitet, få stabil inntekt, skape mening i hverdagslivet og muligheten til å knytte til seg rusfrie nettverk. Videre viser studiene at det å være arbeidstaker kan bidra positivt for den enkelte i form av økt selvtillit og selvfølelse, som igjen kan forebygge og beskytte den enkelte fra tilbakefall. Argumentasjonen i studiene som ligger til grunn, viser at arbeidslivet kan utgjøre en viktig arena for å forebygge og beskytte mot fremtidige rusproblemer, men at det er mange og sammensatte barrierer som ikke kun kan knyttes til den enkeltes vilje eller motivasjon. Det er vanskelig å være uenig i argumentasjonen om at deltakelse i arbeidslivet kan skape selvtillit og øke selvfølelsen hos den enkelte, men hva slags arbeidsliv møter den enkelte? Studiene jeg har vist til, vektlegger i liten grad betydningen av arbeidskulturen og omfanget av rus i arbeidslivet.

En norsk beregning gjort av Nesvåg og Lie (2001) viste at 43 prosent av det totale alkoholforbruket i det private arbeidslivet skjer i arbeidsrelaterte situasjoner, som sosiale arrangementer i regi av ledelsen, under arbeidsreiser og i forbindelse med kurs, seminarer og representasjon. Det oppgitte alkoholforbruket utgjorde 57 prosent av arbeidstakernes samlede forbruk i løpet av en 14 dagers periode. Samme undersøkelse viste at 2,7 prosent hadde brukt illegale rusmidler i løpet av de siste tolv månedene. En til to prosent hadde brukt vanedannende legemidler (Nesvåg et al., 2001).

En evaluering av AKAN (Frøyland, 2007) viser at i over 40 prosent av virksomhetene i norsk arbeidsliv drikker ansatte og ledere alkohol i arbeidsrelaterte sosiale sammenhenger. Tallene fra de nevnte undersøkelsene er imidlertid usikre på grunn av lav svarprosent og at de ikke dekker alle sektorene av arbeidslivet (Frøyland, 2007). Sykefravær som kan relateres til rusmiddelbruk, finnes det lite gode tall på. Nesvåg (2005) anslår at 30 prosent av korttidsfraværet og 15 prosent av langtidsfraværet skyldes alkoholbruk i Norge. Dette anslaget er ment som en indikator ettersom årsakene til korttidsfraværet ikke blir registrert noe sted. Anslagene på bruk og årsaker til arbeidsfravær kan likevel indikere at bruken av alkohol i arbeidsrelaterte sammenhenger er omfattende. Nesvåg (2005, s. 11) hevder at hjelpeapparatet ofte har en relativt ensidig forståelse av betydningen av arbeidsliv som en del av en rehabiliteringsprosess. Når det gjelder rehabiliteringen av mennesker med rusproblemer, fremstår det å beholde eller få et nytt arbeid ofte som en avgjørende forutsetning for å lykkes, uten å problematisere hvilke relasjon den enkelte har til arbeid og den aktuelle arbeidsplassen (Nesvåg, 2005). Nesvågs (2005) innvending kan leses som en kritikk av å gjøre arbeidslivet til «den beste medisin» for den enkelte uten å belyse arbeidslivets begrensninger.

Oppsummering: hva skal til for å bli arbeidstaker?

Arbeidslivet kan skape betydning, bidra til å få bedre og stabile liv og økonomisk forutsigbarhet. Dette er viktig kunnskap som løfter opp betydningen av å betrakte arbeidslivet som en viktig del av rehabiliteringsarbeidet innenfor rusfeltet. Forskningen som jeg har presentert i dette kapitlet, tyder på at det er mange og sammensatte utfordringer når det gjelder arbeidsinkludering av mennesker som har eller har hatt rusproblemer. Utfordringene kan ikke utelukkende knyttes til personene det angår; det handler også om strukturelle barrierer, samt sosialpolitiske føringer og praktiseringen av tiltakene. Studiene viser samlet sett at deltakelse i arbeidslivet har positiv betydning for den enkelte, og at mange ønsker et stabilt arbeidsliv, men at det er mange utfordringer forbundet med det å lykkes med denne målsettingen.

Studiene viser også at deltakelse i arbeidslivet kan bidra til å utvikle bedre livsomstendigheter for den enkelte som at deltakelse reduserer det skadelige rusinntaket og bedrer den økonomiske situasjonen. Det antydes også at tiltakene må være brukerorienterte og tilpasset den enkeltes situasjon. Svakhetene i studiene er at de i mindre grad fokuserer på å undersøke problemstillingene retrospektivt; ut fra mennesker som har lykkes med å bli stabile arbeidstakere og hvilke konkrete prosesser som har ført dem inn i stabile arbeidsforhold.

Studiene som er presentert har i større grad fokusert på at deltakelse arbeidslivet kan redusere rusproblemene, at mange med rusproblemer ønsker arbeid og at rusavhengighet ikke er en kronisk lidelse, men at det er flere barrierer (ytre omstendigheter) som kan gjøre det vanskelig for den enkelte å bli arbeidstaker. Dette er viktig kunnskap som viser noe av den kompleksiteten som utgjør forholdet mellom den enkelte og de ytre og mer strukturelle utfordringene, som støtte og oppfølging, tilgangen til arbeid, bosted og utdanning. Mitt bidrag i denne sammenhengen vil være å utfylle denne kunnskapen med å belyse hva som skal til for å bli stabil arbeidstaker, ved å belyse problemstillingen retrospektivt; fra mennesker som har lykket med å bli rusfri og stabil arbeidstaker.

Kapittel 4. Teoretiske perspektiver og analytiske begreper

I dette kapittelet vil jeg presentere de teoretiske perspektivene som har inspirert meg og dannet grunnlaget for de analytiske begrepene jeg har valgt å fortolke det empiriske materialet med. Perspektivene og de analytiske begrepene har utviklet seg underveis i fortolkningsprosessen og har fungert som verktøy til å begripe og fortolke materialet med. De teoretiske perspektivene er inspirert av symbolsk interaksjonisme og konstruktivisme som vektlegger identitet og utviklingen av selvet som noe prosessuelt og foranderlig. Konstruktivistiske perspektiver på identitet innebærer også at det ikke eksisterer et autentisk selv som skiller det ene fra alle andre, det er noe vi har flere enn én av (Järvinen & Mik-Meyer, 2005). Denne posisjonen innebærer at det å «forklare» sosiale realiteter som kun sosiale realiteter, vil være å overse og ta for gitt prosessen som konstruerer denne sosiale realiteten. Perspektivet flytter oppmerksomheten fra å kartlegge virkeligheten som den er, til hvordan virkeligheten konstrueres. Et konstruktivistisk perspektiv vektlegger viktigheten av å dokumentere og analysere konstruksjonsprosessene og ikke bare de sosiale realiteter som avledes av den sosiale konstruksjonen (Järvinen et al., 2005). Den sosiale virkelighet består av samfunnsskapte fortolkninger og fortolkningsmønstre som i en dialektisk prosess sosialiserer mennesker til sosiale individer (Berger & Luckmann, 1966).

Symbolsk interaksjonisme

Begrepet «symbolsk interaksjonisme» ble introdusert av Blumer (1969), som var elev av Mead og utviklet hans filosofiske ideer til en analysetradisjon. Han skisserte tre premisser for analysetradisjonen. Det første premisset dreier seg om at mennesker handler med utgangspunkt i hva slags mening det har for dem. Våre handlinger er styrt av hvordan vi definerer en konkret situasjon, fysisk, psykisk og sosialt. Premisset innebærer at meningen skapes og omskapes gjennom menneskelig interaksjon. Hendelsene er i seg selv ikke avgjørende, men hvordan vi tolker det som skjer. Det andre premisset handler ifølge Blumer (1969, s. 2) om at meningen utvikles og endres gjennom en fortolkende prosess. Meningen er ikke iboende og kan ikke fortolkes som mekaniske konsekvenser eller være bestemt av individuelle motiver, følelser, holdninger eller behov. Samhandling er ikke noe som er mellom mennesker. De representerer vår tolkning av disse relasjonene. Dette henger også sammen med Blumers (1969) tredje premiss om at meningen utvikles og modifiseres i en interaktiv prosess av hvordan vi forstår situasjonen, påvirket av omgivelsene som knyttes til de symboler og fortolkningsprosesser som skaper meningen for personen. Premisset viser til at mennesker ikke automatisk overtar sosiale

definisjoner av virkeligheten. De velger, organiserer og motsetter seg mening i lys av den situasjonen de befinner seg i, og de handlinger som de er engasjert i. Premissene til Blumer (1969) understreker betydningen av å fortolke mening som ikke innebærer en sosialt determinerende prosess. Blumer (1969, s. 5) utdyper dette poenget på følgende måte:

Accordingly, interpretation should not be regarded as a mere automatic application of established meanings but as a formative process in which meanings are used and revised as instruments for the guidance and formation of action.

Meningen må sees som en fortolkning av handlingen som utspiller seg. Noe av diskusjonene som har utspilt seg innenfor denne fagtradisjonen har vært hvor bundet aktørene antas å være av situasjonen (Mik-Meyer & Villadsen, 2007). Studier som har vært inspirert av denne fagtradisjonen har ifølge Mik-Meyer et al. (2007) og Järvinen (2017) enten hatt interesse for å utforske de strukturelle betingelsene for situasjonen, eller hvordan aktørene og deres handlinger skaper situasjonen. Biernackis (1986) studie (Jmf kapittel 3) er inspirert av symbolsk interaksjonisme og et eksempel på hvordan aktørene og deres handlinger skaper situasjonene. Undersøkelsen viser hvordan aktørene orienterer seg mot arbeidslivet ved å ved å løfte frem personenes handlingsmønstre som meningsbærende mer enn de strukturelle forholdene. Järvinen et al. (2003) belyser i antologien de mer strukturelle betingelsene som utveksles i møtene mellom den enkelte og velferdsstaten som utgangspunktet for situasjonen. Problemstillingen og forskningsspørsmålene som danner utgangspunktet for undersøkelsen i denne avhandlingen har i likhet med Järvinen et al. (2003) et større fokus på de strukturelle betingelsene for situasjonen og mindre på aktørskap og individuelle valgmuligheter. Dette innebærer at jeg har hatt et større fokus på de strukturelle betingelsene for situasjonene som har fungert produktivt til å oppnå positive ting.

Blumers postulat for hva symbolsk interaksjonisme innebærer, er inspirert av Meads begreper «a conversation of gestures» og «use of the significant symbol» (Blumer, 2004, s. 18). Begrepene viser til interaksjonen som ifølge Mead (Mead, 1977, s. 205) er en bevegelse mellom symbolsk og ikke-symbolsk kommunikasjon og interaksjon. Ikke-symbolsk interaksjon er interaksjoner hvor det ikke kreves selvbevissthet eller tenkning (selvkommunikasjon). Symbolsk interaksjon krever derimot at personen reflekterer over den meningen som

handlingene har, og responsen fra motparten (samfunnet, de andre) på handlingene. Å skape mening er i seg selv en fortolkende prosess. Vi velger ut det som gir mening for oss, ved å kommunisere med oss selv, og deretter blir fortolkningen til et spørsmål om hvordan vi håndterer de meningene vi skaper for oss selv (Blumer, 1986, s. 5). Personen reflekterer ikke kun over egne handlingsvalg, men også på oppfattelsen fra motparten på det som sannsynligvis vil skje. «A conversation of gestures» viser til begynnelsen av kommunikasjonen, hvor individet kommuniserer med seg selv (Mead, 1977, s. 205). Mead (1977, s. 206) understreker at personens indre dialog med seg selv er nødvendig for selvet, og at det utgjør en part eller del av den sosiale samhandlingen som utvikler selvet. Refleksiviteten inngår som en del av denne responsen til seg selv er å seg selv «utenfra» som objekt.

Meads (1934/1977) teorier om selvet gir et utgangspunkt for å analysere individets selvreflekterende virksomhet og denne virksomhetens sosiale forankring. Hans teorier kan bidra til å få innsikt i informantenes livssituasjon som noe mer enn et resultat av deres fortid, og at deres fortellinger også er en del av en sosial konstruert prosess. Meads (1934/1977) teorier dreier seg om de pågående interaksjoner mellom selvet og dets sosiale roller. Han retter oppmerksomheten mot hvordan samhandling fortolkes, og hvordan selvet konstrueres og omarbeides ved å ta del i samhandlingen i det sosiale livet. Å gjøre selvet til gjenstand for refleksjon utvikles gjennom møter med andre ved å ta den andres rolle og betrakte seg selv gjennom den, som henviser til termen «den generaliserte andre» (Mead, 1977, s. 155). Selvbevissthet knyttet til den sosiale erfaringen er ifølge Mead en avgjørende forutsetning for å utvikle den evnen til refleksivitet (Vaage, 1998). Den mening som symbolene har for oss er avhengig av hvordan vi definerer situasjonen (Levin & Trost, s. 115). Hva som skaper mening kan være vanskelig å forklare og betydningen relasjonene til andre i samhandlingen, er ikke nødvendigvis avhengig av positive erfaringer (Helgeland, 2007). Meads (1934/1977) perspektiver har bidratt til å synliggjøre de konkrete interaksjonsprosesser som har hatt betydning for å endre, utvikle og bevisstgjøre informantenes syn på seg selv via korreksjoner, bekreftelser og oppfattelser i samhandling med andre.

Forståelse av sosial handling

Blumer (2004) understreker at Meads forståelse av sosial handling er en pågående prosess mellom individet og samfunnet, som skiller ham fra andre og mer strukturelt orienterte teorier

hvor personen og deres handlinger ikke blir belyst. (Blumer, 2004, s.69) utdyper denne forskjellen på følgende måte:

Convenient examples of this latter practice are the common tendency to locate the «essentials» of human society in social structure instead of in the activity that comprises group life, and the similar tendency to set up as an original datum some kind of psychological organization in the individual in place of seeing the individual as an actor engaging in social action.

Å skape mening er i seg selv en fortolkende prosess. Vi velger ut det som gir mening for oss, ved å kommunisere med oss selv, og deretter blir fortolkningen til et spørsmål om hvordan vi håndterer de meningene vi skaper for oss selv (Blumer, 1986, s. 5). Sosial handling er ifølge Mead (1977) både en individuell og en situasjonell handling. Det er i prosessene mellom individet og samfunnet at selvet utvikles og omformes. Mead (1977) gjør ikke et skille mellom de kognitive prosessene og de sosiale interaksjonene som foregår i relasjoner til andre. I hans perspektiv er begge prosessene former for kommunikasjon som skaper og omformer selvet. Mead (1977, s. 201) utdyper forståelsen av selvet på følgende måte:

«It is the characteristic of the self as an object to itself that I want to bring out. This characteristic is represented in the word 'self', which is a reflexive, and indicates that which can be both subject and object».

Hans begrepspar «I» (jeg) og «ME» (meg) viser til denne doble forståelsen av selvet. *Jeg* representerer det impulsive, mens *meg* representerer den sosialiserende og kontrollerende delen av selvet, samfunnets stemme, forankret i individets tidligere sosiale erfaringer og refleksjoner av andres oppfattelser. Begge kommunikasjonsformene, den indre og den eksterne, er sosialt symbolske og refleksive. Ifølge Holstein og Gubrium (2000, s. 29) betraktet Mead selvet som prosesser av kommunikativ handling som reflekterer på seg selv, som en del av en indre kommunikasjon og tenkning og som et åpent og refleksivt produkt av sosial interaksjon. Selvet kan ikke forstås kun som et objekt, det er også et handlende subjekt. Handlingene og de valgmuligheter som individet står overfor, relaterer Mead (1977) til den sosiale delen av selvet. Overenstemmelsen mellom individet og de andre forutsetter at individet tilpasser handlingene og holdningene til de sosiale rollene vi inngår i og forventes å inngå i. Järvinen (2017, s. 32) peker på at den generaliserte andre i denne sammenheng utgjør viktige elementer av sosial

kontroll og selvkontroll. Järvinen (2017, s. 32) utdyper forholdet mellom individet og samfunnet på følgende måte: «Selvet (og samfundet) er kun muligt i kraft af menneskers evne til å inkorporere den generaliserte anden og dertilhørende forskrifter for handlinger, holdninger, ansvar og forpligtelser». Mead (1977, s. 122) beskriver sin analytiske tilgang som «working from the outside to the inside instead of from the inside to the outside». Sitatet understreker betydningen av at det er det sosiale som er det primære, og som konstituerer individnivået. Betydningen innebærer at selvet er sosialt og prosessuelt, med andre ord ikke en fast størrelse, men noe som kan endres og omformes i samhandling med andre. Begrepet «den generaliserte andre» er ifølge (Vaage, 1998, s.34) en kritikk av «absolutte og finalistiske tilnærminger til sosialiseringprosessen». Meads teorier om selvet var et oppgjør med datidens psykologi og filosofi, som var preget av et individualiserende syn på individet (Mead, 1977, s. 203). Meads teorier om selvet ble ifølge Strauss (1977) fortolket som et alternativ til biologiske forklaringer på atferd som dominerte i tidsrommet 1920 til 1930 tallet innenfor den sosiologiske disiplinen. Senere ble Meads teori om «den generaliserte andre» ifølge Strauss (1977) også lest som et alternativ til Freud og individorientert psykologi. Meads forståelse av selvet har blitt fortolket som deterministisk, som styrt av de sosiale mekanismene. Denne fortolkningen er ifølge Järvinen (2017, s. 31) en altfor ensidig forståelse av hans teori om selvet. Ifølge Strauss (1977, s. xv) betrakter Mead den sosiale virkelighet som en forhandlet orden som er i konstant utvikling, som individet kan påvirke og forandre (Strauss, 1977, s. xv).

Formuleringen «å ta andres perspektiv» understreker ifølge Vaage (1998 s, 35) relasjonen mellom individet og samfunnet når det gjelder erfaring. «Kvart individ erfarer verda på ein måte som er litt ulik måten andre individ erfarer verda på» (Vaage, 1998, s. 35). Gjennom sosialisering utvikles med andre ord selvet. Denne forståelsen av selvet kan også knyttes til Giddens (1991) teorier om modernitet og identitet (1991, s. 54), hvor han fremhever at identitet skapes og utvikles i reaksjoner fra andre til å opprettholde og utvikle fortellingene om seg selv. Giddens (1991) bygger videre Meads (1934/1977) teorier om selvet hvor det refleksive har en sentral plass i forståelsen av identitet. Denne prosessen er kontinuerlig og skapes og omformes i interaksjon med andre. Giddens (1991, s. 56) fremhever aktørperspektivet på følgende måte: «To be a competent agent, moreover, means not only maintaining such continuous control, but being seen by others to do so. A competent agent is one routinely seen to be so by other agents». Giddens (1991) viser her hvordan aktøren og handlingen også utvikles i relasjonen til andre aktører, og at identitet skapes og utvikles også i samhandlingen med andre.

Forholdet mellom fortid, nåtid og fremtid

Meads perspektiver på selvet (1934/1977) er også forbundet med tidsaspektet. Denne delen av har ifølge Strauss (1977) ikke fått like stor oppmerksomhet som konseptet «den generaliserte andre», på tross av at det er sentralt for teorien. I følge Järvinen (2004a) er dette fremdeles tilfelle. «Forty years later, this still seems to be the case» (Järvinen, 2004a, s. 45). Meads (1934) teorier om selvet bygger som nevnt på relasjonen mellom «jeg» og «meg». «Jeg» representerer nåtiden, det vi erfarer her og nå, det impulsive, personlige og kreative, mens «meg» viser til fortiden og til refleksjonen av andres holdninger som individet inntar. Relasjonen mellom «jeg» og «meg» kan ifølge Mead (1934, s. 178) ikke sees som uavhengige hverandre. Det er ut fra nået at fortiden må forstås. Vi velger ut og endrer meningen i nåtiden. Fortid og fremtid er glidende overganger som alltid inkluderes i nåtiden (Mead, 1934, s. 299).

Ifølge Mead (1977, s. 333) utvikles fortellinger om hvem vi har vært, ut fra hvem vi har blitt eller forstår oss selv som i nåtid. Mead (1977, s. 333) utdyper forholdet mellom fortid, nåtid og fremtid på følgende måte: «The past as it appears with the present and future, is the relation of the emergent event to the situation out in which it arose, and it is the event that defines that situation». Nåtiden konstituerer virkeligheten. Overført til mitt empiriske materiale konstruerte informantene sine fortellinger om hvem de hadde vært ut fra deres nåværende situasjon. Når de ble bedt om å reflektere over sin fortid, ble fortellingene fortalt ut fra deres nåværende situasjon, som arbeidstakere uten rusproblemer. I følge Mead (1977) eksisterer ikke våre livshistorier som en sannhet som vi kan avsløre gjennom utforskning. Fortiden og fremtiden er fortolkninger om eller av deler av det som har skjedd i våre liv, eller kommer til å skje. Ifølge Järvinen (2017, s. 32) betyr Meads (1977) fokus på nåtid at det finnes mange mulige fortider, men at den alltid vil være avhengig av nåtidens perspektiver. Fortellingene om oss selv vil ifølge Mead (1977) være avhengig av personens nåværende situasjon, status, behov, interesser og den sosiale og kulturelle konteksten som personen befinner seg i. Minnene og forsøkene på å gjenskape fortiden blir derfor ikke korrekte eller sanne uten å bringe inn vår forståelse av hvem vi fortolker oss selv som i nåtid. Ifølge Mead er det nåtidens posisjon og situasjon som danner grunnlaget for hvem vi forstår oss selv som, og vår historie. Järvinen (2017, s. 33) hevder at det er i Meads perspektiver om tid at de konstruktivistiske perspektivene på selvet blir synlige gjennom fokuset på at fortiden konstrueres av nåtidens premisser. Meads (1934/1959/1977) perspektiver hatt betydning og inspirert meg i fortolkningene av informantenes syn på seg selv gjennom de mer strukturelle interaksjonsprosessene som har hatt betydning for å bli stabile arbeidstakere.

Makt og styringsmentalitet

Makt og avmakt har vært sentrale fenomen for å forstå deler av identitetsprosessene som informantene fortalte frem. I analysene av empirien ble det derfor nødvendig å lete etter et begrepsapparat som kunne bidra til å analysere maktforholdet mellom personen og situasjonene. Dette må ikke fortolkes som at interaksjonistiske perspektiver ikke har vært opptatt av maktforholdet mellom personen og interaksjonen til andre. Makten som sosial kontroll er en del av interaksjonen, men slik jeg fortolker Mead (1934/1977) og hans konsept om «den generaliserte andre», gjøres ikke maktforholdet mellom personen og relasjonen til andre synlig. Den er tilstede, men gjøres ikke eksplisitt og som en del av interaksjonsprosessene.

Alle handlingene som informantene gjennomførte, var ikke nødvendigvis frivillige. Det var en stor grad av sosial kontroll og selvkontroll i informantenes beskrivelser. De ble presset eller lot seg presse, direkte eller indirekte, inn i ulike systemer og institusjoner. Jeg lette derfor etter perspektiver som kunne fange opp maktperspektivet i deres tilpasninger til systemene, men også til å belyse motmakten til det som ble forventet av dem i de ulike prosessene. Det å endre seg er sjelden en helt frivillig oppgave. De fleste av oss vil gjerne styre eller medvirke til de endringene som er nødvendige i våre liv. I noen tilfeller vil vi også motsette oss endringene fordi de ikke passer inn med vår forståelse av oss selv og situasjonen. Makt ble derfor et viktig analytisk begrep for å begripe og utdype motstanden til kravene, men også for å belyse maktens produktivitet. Forståelsen av makt er inspirert av Foucaults (1988) perspektiver på makt. Makt blir i Foucaults (1988) terminologi ikke forstått som universell kategori med en bestemt substans. Makten er relasjonell, den utøves i alle interaksjoner som en maktposisjonering. Et viktig poeng hos Foucault (1988) er at den mest effektive utøvelsen av makten er den som er mest usynlig og vanskeligst å forsvare seg mot. Hans mest kjente maktforståelse er den som finnes i «Overvåkning og straff» (Foucault, 1999) om den moderne fengselshistorie og makt som disiplinering. Det som ifølge Foucault (Foucault & Gordon, 1980, s.119) gjør makten virksom er de produktive aspektene. Makten virker gjennom å mobilisere og engasjere den som styres i en aktiv og velvillig samhandling. Hovedpoenget til Foucault i hans seneste arbeider er at moderne makt sjelden opptrer i form av tvang, men mer indirekte. Makten synliggjøres i form av å fremdyrke eller påvirke det frie individ på nødvendige måter (Villadsen, 2007; Engebretsen & Heggen, 2012). I hans senere essay «Technologies of the self» (Foucault, 1988, s. 19) er makt rettet mer mot styringsmentalitet

via begrepene selv- og maktteknologier fremfor de mer velkjente begrepene som diskurs, genealogi eller dispositiv (Villadsen, 2007). Selvteknologi viser til standard for livsførsel som mennesker prøver å danne seg i. Begrepet selvteknologi viser til hvordan mennesker gjør seg selv til gjenstand for sin egen styring. Rusbehandling kan være et eksempel på en standard som impliserer bestemte teknologier som den enkelte må forholde seg til for å få den nødvendige hjelpen. Spenningsforholdet mellom individets egne standarder og den standarden som behandlingsideologien og de terapeutiske teknikkene forutsetter, kan belyses som et relasjonelt maktforhold mellom pasienten/brukeren og systemet eller institusjonen.

Foucault (1988) utviklet teorier om desentralisert form for maktutøvelse, der målet er å få samfunnets individer til å bli i stand til å styre seg selv. At makten er produktiv, viser at den virker ved å få individer til å gjøre seg til bestemte subjekter, men motstanden vil alltid være til stede (Mik-Meyer & Villadsen, 2007, s. 17). I Foucaults (1988) maktperspektiv blir individets selv en villig eller gjenstridig agent for sin egen selvdisiplinering. Begrepet selvteknologi hviler ifølge Villadsen (2007) på den grunnleggende problematikk i Foucaults arbeider om hvordan mennesker i den vestlige verden har gjort seg til subjekter. Selvteknologi handler med andre ord om hvordan mennesker gjør seg selv til gjenstand for sin egen styring, det vil si individets arbeid med seg selv på bakgrunn av råd fra for eksempel hjelpere i velferdsstaten (Villadsen, 2007).

Overført til temaet for denne avhandlingen har Foucaults (1980/1988) begreper om makt inspirert til å fortolke maktforholdet i endringsprosessene som informantene fortalte frem. Endringsprosessene hadde elementer av å være produktive, men var også fylt med motstand, som en form for maktposisjonering. Dette kom til uttrykk både i kravene de hadde til seg selv, og kravene som ble stilt utenfra, for eksempel fra ansatte i velferdsinstitusjonene. Foucault (1999, s. 106) viser at makt er tett forbundet med motstand. Der hvor makten fremtrer, oppstår det også former for motstand.

Makten oppstår i forsøkene på å kople seg til menneskenes selvteknologier og på denne måten forme individenes selvforhold. Det er teknologiene som objektiverer subjektene (Foucault 1988, s. 18). Denne kontakten mellom makt- og selvteknologi omtaler Foucault som styringsmentalitet (*governmentality*) (Foucault, 1991, s. 102–103), som henviser til spenningen som eksisterer i den moderne liberale tekning og den liberale stats styringsprogrammer.

Selvfølelse og selvregulering inngår som en del av selvets teknologier og skal gjøre den enkelte i stand til å ta ansvar for sin egen selvregulering (Foucault, 1988). Økonomi, det sivile samfunnet og individet blir betraktet som selvstyrende og selvregulerende enheter, men også domener som skal reguleres og sikres. Denne forståelsen er en videreutvikling av Foucaults disiplineringsbegrep. Styringsformen governmentality, kjennetegnes som mer progressiv og produktiv enn repressiv. Styringsformen er en form for styring innenfra i individenes mentalitet (Lundgren, Juritzen, Engebretsen & Heggen, 2012). Brukermedvirkning og individuell plan kan være eksempler på slike aktiviseringer, som også er nedfelt i lovgrunnlaget for pasientbehandling. Når pasienten/klienten/brukeren blir bedt om å snakke, blir utsagnene som personen har produsert, gjort til autoritet og kan styres på. Teknologien virker i begge ender av maktrelasjonen, slik at samtaleteknologien ikke virker som et redskap som den ene part kan styre med, men også som en form for taushet eller refleksiv lytting av den andre part (Villadsen, 2007).

Foucaults (1988) siste arbeider ble utviklet til dels som et motsvar på kritikk mot hans tidligere maktperspektiver, men også mot den nyliberale samfunnsutviklingen (Rose, 1999; Dean, 2007). Han vektlegger også at det er en tett forbindelse mellom makt, kontroll og kunnskap som gjennomsyrrer de fleste menneskelige relasjoner og sosiale institusjoner. Perspektivene til Foucault kan også anvendes på reformene jeg har beskrevet i kapittel 2. «NAV reformen», «Innholdsreformen» og «Rusreformen» kan sees som uttrykk for desentraliserte maktformer, hvor individene i større grad gjøres ansvarlig og mindre vekt legges på de samfunnsmessige forholdene. Perspektivene og styringsformene formes av utredninger, stortingsmeldinger, reformer som legger føringene for velferdspolitikken og som ofte får en større innvirkning på den praktiske tilnærmingen enn fag- praksiskunnskap belyst «nedenfra».

Styringsmentaliteten påvirker individenes velferd og levevilkår og styrer befolkningens sunnhet, boligforhold, utdanning og arbeidsforhold osv. via opprettelse av nye institusjoner som har til hensikt å indirekte sikre befolkningen sunnhet, velvære, velferd og lykke (Lundgren et al., 2012). Folkehelseperspektivet kan være et eksempel på en slik styringspolitikk, hvor helsekampanjer og forebyggingskampanjer er rettet mot det enkelte individ. Hauge (1999) viser hvordan alkoholbruk siden slutten av 1960-årene gradvis har dreid fra å se på drikkingens skadelige konsekvenser for *omgivelsene* til de *individuelle* helseskadene som menneskene

påfører seg selv. Endringene i synet på drikkingens skadelige konsekvenser handler ifølge Hauge (1999) om den økte interessen for folkehelse og forskning på feltet, som store epidemiologiske undersøkelser. Ved økt innslag av folkehelse blir formålet å gjøre den enkelte ansvarlig på egne og samfunnets vegne og mindre vekt på omgivelsene eller de sosiale forholdene som den enkelte er en del av (Hauge, 1999).

Oppsummering: interaksjon og produktiv makt

I kapitlet beskriver jeg de teoretiske perspektivene som ligger til grunn for valg av analytiske begreper. De analytiske begrepene er inspirert av symbolsk interaksjonisme og konstruktivistiske strømninger som stiller spørsmålsteget ved om fenomener har en iboende essens. Perspektivene viser til menneskers forståelse av seg selv ikke utelukkende blir forstått som noe som er gitt, men noe som blir forhandlet, gjort og konstruert prosessuelt gjennom symboler, situasjoner, språk, samhandling med andre, posisjoner, makt, regulering og styring. Min forståelse av identitet er inspirert av Meads (1934/1959/1977) sosialiseringsteori. Identitet forstås som noe som er prosessuelt og kan endres. Fortid og fremtid er glidende overganger som alltid belyses i nåtid. Foucaults (1980/1988) begrep om makt har inspirert meg i analysene av endringsprosessene. Hans forståelse av makt som noe som er relasjonelt, selvregulerende og produktivt har inspirert meg i det analytiske arbeidet med avhandlingsarbeidet. De teoretiske perspektivene har fungert som inspirasjon til å eksplorere og kommunisere med empirien gjennom hele analysearbeidet.

Kapittel 5. Metodologi og fremgangsmåte

I dette kapitlet redegjør jeg for de metodologiske perspektivene og fremgangsmåten for det empiriske materialet som avhandlingen bygger på. Jeg beskriver jeg hvilke metodiske valg jeg har tatt underveis i forskningsprosessen, med vekt på hvordan valgene ble gjennomført, og hvilke konsekvenser det har hatt for fremstillingen av studien. I presentasjonen har jeg valgt å vektlegge de metodologiske avveiningene og konsekvensene før jeg redegjør for rekrutteringsprosessen, utarbeidelsen av intervjuguiden og arbeidet med analysene av empirien. Valg av fremgangsmåte, gjennomføring og bearbeidelsene av analysene har også hatt noen etiske avveininger som jeg diskuterer underveis i kapitlet i de ulike delene av forskningsprosessen.

Design og metodologisk utgangspunkt

Fremgangsmåte og design er valgt med utgangspunkt i problemstillingen for studien. Jeg har valgt et kvalitativt design med vekt på individuelle intervjusamtaler med mennesker som har hatt rusproblemer og stått utenfor arbeidslivet og deres prosesser med å bli arbeidstaker. Mitt metodologiske utgangspunkt har vært inspirert av interaksjonistiske og konstruktivistiske perspektiver. Perspektivene har dannet grunnlaget for den metodologiske forståelsen og utarbeidelsen av designet, de teoretiske begrepene og fortolkningen av datamaterialet. Meningen blir skapt gjennom forforståelse, forskningsdesign, den konkrete interaksjonen mellom intervjuer og intervjupersonen, analysearbeidet som har dannet grunnlaget for den endelige fremstillingen av empirien.

Den symbolsk interaksjonistiske tradisjonen bygger på forståelsen av at menneskelige handlinger eller tings betydning ikke kan lokaliseres i fenomenet i seg selv. Symbolsk interaksjonisme innebærer at utgangspunktet er å ta utgangspunkt i det som skjer i en den sosiale virkeligheten, ikke i de generelle prinsippene eller abstrakte idèer (Levin & Trost, 2005, s. 108). I likhet med konstruktivistiske perspektiver tar et symbolsk interaksjonistisk perspektiv avstand fra intensjoner om å lokalisere motivasjon hos den enkelte. Det handler i stedet om å studere hvordan samfunnet materialiserer seg i individet og tingene og setter rammene for aktørens handlinger (Järvinen & Mik-Meyer, 2005). Menneskers handlinger er ikke et resultat av passive prosesser, men heller et resultat av interaksjon mellom mennesker – av en aktiv

konstruksjon av tolkningen eller oppfatningen fra omgivelsene. Symbolsk interaksjonisme kan forstås som et perspektiv som retter seg mot å forstå den sosiale virkeligheten, mer enn å forklare eller studere årsakssammenhenger (Levin & Trost, 2005 s. 108). Aakvaag (2008, s. 71) definerer den symbolsk interaksjonistiske metodologi og teoridannelse som «kontekstspesifikke regelmessigheter som verken tilfredsstillende kravet om universell gyldighet eller kausal nødvendighet».

«Nedenfra»-perspektivet

Et kvalitativt design og fremgangsmåte gir muligheter for aktiv interaksjon mellom meg og informantene. Jeg vurderte derfor individuelle intervjusamtaler som den mest velegnede fremgangsmåten til å utvikle empiri til studien. Valg av forskningsdesign og metodologi kan også forstås som et sett av avveininger som gjøres i analyseprosessen for å besvare problemstillingen. Utgangspunktet for valg av metodisk fremgangsmåte har vært inspirert av Blumer (1969, s. 148) og hans begrep *Sensitizing Concepts*, som er beskrevet i artikkelen: «What is wrong with social theory»? Artikkelen, som første gang ble utgitt i 1954 og senere i 1969, var en kritikk til samtidens Grand Theories og innspill til positivismedebatten. Blumer (1969) kritiserte den etablerte samfunnsvitenskapens forsøk på å etablere store, nærmest altomfattende teorier om samfunnets funksjonsmåte, basert på idealer fra naturvitenskapen (Blumer, 1969). Han advarte mot å undervurdere forskningsmaterialets meningskompleksitet og stilte seg kritisk til reduksjonistisk tilpasning av empiri til teori. Hans sterkeste innvending var at samfunnsforskerne ikke tok utgangspunkt i livene menneskene faktisk levde. De sensitiverende begrepene hjelper oss til å forstå i hvilken retning vi skal se. Begreper som sosiale institusjoner, sosial struktur og vaner er sensitiverende begreper som ifølge Blumer (1969) ikke kan defineres til en fastlåst definisjon.

Denne striden har også aktualitet i dag. Det samfunnsvitenskapelige området innen forskning i rusfeltet er relativt liten, og behovet for kvalitativ samfunnsvitenskapelig rusforskning i Norge er under debatt. Enkelte mener at kvalitativ forskning er underprioritert i rusfeltet (Nafstad, 2013; Fjær, 2008, Thommesen, 2008; 2010; Renland, 2015). Andre, som Pål Kraft, styreleder i Norges forskingsråd (NFR) og forskningsprogrammet «Bedre helse og livskvalitet», hevder i et intervju i tidsskriftet *Rus og Samfunn* (Meisingset, 2016) at de kvalitative samfunnsvitenskapelige studiene ikke tar innover seg den metodiske nyutviklingen. Han

utdyper (Mesingset, 2016, s. 21): «Poenget er at kvalitativ metode ikke har dratt nytte av teknologiutviklingen og konsekvensen er at andre metoder gir bedre resultater.» Kraft viser til at «med kvalitative metoder kan man spørre folk om deres tanker, følelser og meninger. Men med ny kvantitativ teknologi kan man måle hva folk tenker, føler og mener» (s. 21) som gir bedre data enn kvalitative data. Kunnskapsteoretisk er denne diskusjonen ikke ny. (Blumer (1969), *What is wrong with social theory?* og Skjervheims artikkel (1992) *Det instrumentalistiske mistaket* er eksempler på tekster som har kritisert den dominerende oppfatningen av hvordan mennesket og den sosiale verden kan studeres. Blumers (1969) utgangspunkt var å vektlegge menneskenes liv og deres fortolkninger og deretter etablere teorier på det grunnlaget. Den teknologiske utviklingen innen kvantitative metoder som Kraft (i: Mesingset, 2016) viser til, undersøker mennesket som objekt. Objektiv kunnskap kan være nyttig, men problemene melder seg når slik kunnskap får så stor plass at den ikke gir rom eller status for forskning som gir kunnskap om mennesket som meningsskapende subjekt. Ulike metoder er ulike redskaper til å finne gode svar på problemer som vi ønsker å belyse. Dette henger også sammen med forskningsdesign og hva som er kunnskapsmålet (Bukve, 2016). Hva som er gode kunnskapsmål, henger også sammen med hva som er status på kunnskapsfeltet. Dette kan ikke alene avgjøres av ny teknologisk utvikling for den metodiske fremgangsmåten for kunnskap. Sagt med andre ord så kan ikke ambisjonene om ny kunnskap og de metateoretiske premissene reduseres til en «riktig» fremgangsmåte og metodologisk tilnærming.

«Nedenfra» tilnærmingen (oversatt fra «bottom up») som Blumers (1969) utviklet, har vært gjenstand for kritiske innvendinger. Holst (2009) kritiserer denne tilnærmingen for å ta altfor sterk farge av perspektivene til gruppene man ønsker å opponere på vegne av. Utfordringene er ifølge Holst (2009) at forskningsprosjektene i for stor grad blir avtegninger av målgruppen uten å belyse dem i sammenheng med andre aktører. Holst (2009) etterlyser diskusjoner om grensene for tilrettelegging for utsatte grupper i samfunnet. Hun stiller også spørsmål ved om denne type studier kan føre til ytterligere stigmatiseringer av grupper som i utgangspunktet er utsatte. I forsøk på å imøtekomme kritikken til Holst (2009) har jeg gjennom forskningsprosessen vært opptatt av å ikke styre analysene i en bestemt retning som kan føre til ytterligere stigmatisering eller å ta for sterk farge av synspunktene til informantenes perspektiver. Dette har vært utfordrende, men viktig avveining som jeg har forsøkt å etterstrebe underveis i avhandlingsarbeidet. Fokuset har vært rettet mot å undersøke meningsproduksjonen gjennom

hvordan den sosiale verden blir konstruert og skaper mening. I interaksjonistisk-konstruktivistisk inspirerte analyser er dette fokuset også rettet mot *hvordan* informanten og forskeren snakker frem temaene (Järvinen & Mik-Meyer, 2005). I en slik forståelse rettes fokuset på informantenes beretninger, men også på min rolle i samtalen.

Det sosiale møte mellom informantene og meg som forsker

Jeg erfarte underveis i avhandlingsarbeidet at jeg i flere situasjoner kan ha inntatt det som Holst (2009) innvender som en sterk farge av perspektivene til gruppen som studeres. Dette ble tydeligst i intervjusamtalene. Jeg vekslet mellom å være «på lag» gjennom å bekrefte deres endringsarbeid, mens jeg parallelt skapte avstand ved å bringe inn andre aktører og perspektiver, som for eksempel arbeidsgivernes rolle i inkluderingsarbeidet. Den refleksive tilgangen mellom meg og informantene virket også inn på forståelsen og fortolkningen som fremkom i intervjusituasjonen. Enkelte av informantene protesterte når de oppfattet at jeg inntok en forestilling om at samfunnet stigmatiserte dem, eller at det de hadde gjennomgått, var unikt. Eivind, som jeg har kalt en av informantene, gjorde meg oppmerksom på dette. Da jeg møtte ham, uttrykte jeg en form for beundring over alt han hadde fått til. Eivind var ikke helt enig i min tolkning av hans innsats. Han reagerte ved å snu samtalen til å handle meg og mitt liv. Hans umiddelbare kommentar var:

Jeg er mer imponert over det du har klart. Jeg er imponert over folk som holder ut og som klarer livet. Som har to unger, det er beintøft. Å etablere seg i dag, det er jo, ja, hvis du legger løypa fra du er ung da, så tar du opp store lån som binder deg for 20–30 år. Det er tøft det også.

Eivind avdekket noe av min forforståelse som jeg ikke var bevisst på, men som han synliggjorde ved å peke på mitt liv. Eivinds umiddelbare reaksjon på min vurdering av hans liv ble snudd til å handle om mitt liv. Skulle mitt liv også vurderes i samtalen? Han var mer imponert over hva *jeg* hadde fått til, og hvordan jeg holdt ut i mitt liv – at jeg hadde klart å etterstrebe A4-livet med alt det innebærer av forpliktelser. Det interessante med samtalen med Eivind var at jeg oppdaget hvor lite forberedt jeg var på å få tilbakemeldinger på mitt liv. Det var på en måte underforstått at hans liv var mer imponerende. Det at han hadde greid å slutte å ruse seg og få en jobb, var mer imponerende enn å holde ut i A4-livet. Eivinds innvendinger gjorde meg

oppmerksom på at mine tolkninger også skulle vurderes i intervjukonteksten. Eivinds respons kunne også oppfattes som en form for motmakt, altså at jeg inntok en maktposisjon hvor jeg definerte hva som skulle anerkjennes som imponerende. Eivind pekte på alle forpliktelsene og forventningene som han assosierte med det «streite» livet. Han satte meg på plass og utfordret meg ved å rette blikket på mitt liv. Eivind hadde fått til mye i sitt liv, men måten jeg snakket om temaene på, kunne oppfattes som en form for stigmatisering av hans fortid, som i denne sammenhengen skulle beundres fordi han hadde klart å bli arbeidstaker. Han ville ikke plassere seg selv og sitt liv i en slik ramme. Hans respons gjorde meg oppmerksom på hvordan min fremtoning i intervjusituasjonen kunne fortolkes av informantene. Når Eivind trakk inn mitt liv, var det kanskje som en reaksjon på det han oppfattet som makten til å definere hva som er et imponerende liv.

Eivinds respons har gjennom hele analysearbeidet fått meg til å tenke på hvilke sterke konstruksjoner og fortolkninger som utspilte seg mellom meg og informantene i samtalen. Innspillet fra Eivind fikk meg til å reflektere over hva og hvordan informantene oppfattet og fortolket mine fortolkninger av deres fortellinger om fortiden. Formulert på en annen måte viste samtalen med Eivind hvilken (ubevisst) posisjon jeg inntok. Jeg holdt ham «fast» i fortiden og antok en rekke ting som han ville korrigere og påvirke. Responsen fra Eivind fikk meg til å reflektere over intervjuets form og innhold. Forskeren er ifølge Holstein og Gubrium (2003) ikke en nøytral mottaker av informasjon og heller ikke en nøytral deltaker i intervjusamtalene. Jeg var bundet av temaet for studien, de empiriske spørsmålene og den teoretiske forforståelsen av prosjektet, som også preget fremstillingsformen og måten å møte informantene på.

Samtalene var som nevnt ikke helt åpne, de var også styrt av min interesse som handlet om å utvikle kunnskap om det å bli arbeidstaker etter flere år med rusproblemer og utenforskap. Jeg hadde en forforståelse av at det å bli arbeidstaker etter år med rusproblemer var vanskelig fordi man ikke har en aktiv jobbportefølje å vise til. Jeg problematiserte barrierene uten å reflektere over hvordan informantene oppfattet sin fortid. Eivind satte meg på plass ved å sammenlikne hans liv med mitt. Denne forståelsen handlet til dels om mine tidligere praksiserfaringer fra rusfeltet, men også om forskning og politiske dokumenter på dette feltet. Eivinds innspill gjorde meg også oppmerksom på hvor preget jeg var av mine forkunnskaper om temaet, som i denne sammenhengen kunne oppfattes som stigmatiserende. Det er kombinasjonen av og interessen

for meningsinnholdet og meningsproduksjonen som utvikles sammen med forskeren som danner rammene for interaksjonistisk-konstruktivistiske analyser. Det handler med andre ord ikke kun om å analysere det empiriske meningsinnholdet (hva som blir sagt), men delvis også intervjuets hvordan: konteksten, form og funksjoner (Järvinen & Mik-Meyer, 2005). Dette bygger på en konstruktivistisk forståelse av språket. Språket reflekterer og skaper den sosiale virkeligheten. Interaksjonistisk-konstruktivistiske analyser stiller seg spørrende til det å fange den subjektive meningen bak utsagnene til informantene. Et intervju kan ikke forstås som en «tapning» av intervjupersonens subjektive erfaring og mening, men mer som et sosialt møte, hvor erfaring blir fortolket og mening blir skapt (Järvinen, 2005, s. 30). Intervjusamtalene handler heller ikke utelukkende om holdninger, erfaringer og handlinger eller opplevelser, belyst ut i fra et fenomenologisk terminologi, men også om intervjupersonens sosiale identitet og sosiale strategier.

Interaksjonistisk-konstruktivistisk inspirerte analyser har som nevnt til felles at fenomener ikke har en iboende essens. Denne forståelsen av selvet og identitet bryter for eksempel med en naturalistisk forståelse, hvor betydningen er iboende i fenomenet som studeres (Järvinen & Mik-Meyer, 2005, s. 11). Naturalistisk inspirerte analyser har som ideal at kvalitativ metode kan avdekke ren viten fra den sosiale verden. Forskeren skal og kan analysere verden som den er uten å la seg påvirke av sin egen forforståelse i den videre analyse. Ifølge Järvinen (2005, s. 28) stiller interaksjonistisk-konstruktivistiske analyser spørsmåltegn ved denne forestillingen eller ideen om en kjernekunnskap i informantenes indre bevissthet som forskeren kan artikulere og formidle videre til andre. Dette har ikke vært et overordnet mål i mitt forskningsprosjekt. Overført til møtene mellom meg og informantene handlet det om forståelse av kunnskap som sosialt konstruert i fellesskap (Wadel, 1991).

Kriteriene for deltakelse

I arbeidet med å rekruttere informantene tok jeg kontakt med flere «døråpnere» som har gitt meg tilgang til aktuelle informanter. «Døråpnerne» blir beskrevet mer konkret senere i dette kapitlet. Denne rekrutteringsmåten blir ofte omtalt som snøballmetoden (Vassenden & Andrews, 2007), hvor andre gir tilgang til og bidrar aktivt med å rekruttere aktuelle informanter. Snøballmetoden er omstridt ifølge Vassenden & Andrews (2007) fordi utvalgsprosessene i liten

grad blir beskrevet. Vassenden & Andrews (2007) viser til Biernackis (1986) studie, som jeg har presentert i kapittel 3, som et eksempel på manglende informasjon i rekrutteringsprosessen.

Et annet dilemma koplet til snøballmetoden er fremgangsmåten i utvalgsprosessen. Av forskningsetiske hensyn er det utarbeidet internasjonalt aksepterte regler som sier noe om hvordan informantene i forskningsprosjekter kan velges ut. Lovens intensjon er å beskytte informantenes rett til å kontrollere informasjonen om seg selv. Informantene har rett til å vite hva de deltar i, og hvordan opplysningene skal brukes. Forskningsprosjektet ble også sendt til Norsk senter for forskningsdata før oppstart. Rekruttering som snøballmetode kan imidlertid føre til at opplysninger om en aktuell informant blir avdekket uten at vedkommende selv ønsker det (Vassenden & Andrews, 2007). Måten jeg løste dette på, var at «døråpnerne» tok kontakt med informantene som kunne passe til kriteriene, noe som blir mer detaljert beskrevet i de neste avsnittene. Jeg hadde ingen innvirkning på rekrutteringsfasen. De ansatte informerte muntlig og skriftlig om studien ut i fra informasjonsskrivet (se vedlegg nr. 1). Bare dem som stilte seg positive til deltakelse og samtykket til å delta, ble videreformidlet til meg.

I lønnet arbeid

I et forsøk på å imøtegå innvendingene til Vassenden & Andrews (2007) om snøballmetoden vil jeg redegjøre for kriteriene for deltakelsen og rekrutteringsprosessen. Hovedkriteriene for å delta i studiet var at informantene var i lønnet arbeid på samtaletidspunktet, og at de hadde hatt rusproblemer, ettersom min intensjon var å analysere prosessene inn i det ordinære arbeidslivet. Dette utelukket mennesker som var i arbeidstrening, var uføretrygdet eller på skjermede arbeidstiltak på intervju tidspunktet.

Alle informantene var i ordinært arbeid på det tidspunktet jeg traff dem. Jeg stilte ingen krav til at arbeidsforholdet måtte være fast stilling. Alle informantene hadde heltidsstillinger på det tidspunktet de ble rekruttert. Enkelte av informantene var ansatt i et engasjement og/eller selvstendige arbeidstakere med eget firma. Jeg stilte som krav at informantene hadde vært i ordinært arbeid i minst ett år. Dette kriteriet handlet om å rekruttere informanter som hadde opparbeidet seg arbeidserfaring over en viss periode. Alle hadde hatt ordinært arbeid over ett år, og tiden varierte fra to til 25 år.

Antall år med rusproblemer

Jeg stilte ingen krav til tidsrommet for når de hadde hatt rusproblemer, og hvor lenge det hadde pågått. Dette resulterte i at tidsrammen for de definerte rusproblemene hadde variert fra ca. tre til 30 år. Innenfor denne tidsrammen var det også flere av informantene som hadde hatt rusfrie perioder, som gjorde det vanskelig å gi et konkret svar på hvor lenge de hadde ruset seg. Jeg valgte å se bort fra tidsrammen for rusproblemene fordi jeg erfarte at dette var vanskelig å tidfeste. Kriteriet handlet i stedet om at de hadde hatt rusproblemer over tid, som hadde ført dem ut av arbeid, eller at de ikke hadde fått et fotfeste i arbeidslivet på grunn av rus.

Kvinner og menn

I rekrutteringsprosessen hadde jeg også fokus på likevekt av kjønn. Jeg stilte meg åpen til om kjønn hadde en betydning i fremstillingene av prosessene, som deres fortolkninger av seg selv og relasjonene til andre. Når kjønn har blitt analysert innen rusforskningen, har det ofte blitt kontekstualisert til rusbehandling (Trullson, 2003; Ravndal, 2008). Forskning på kvinnerettet rusbehandling har i denne sammenhengen fått stor oppmerksomhet (Taksdal, 1997; Trullson, 2003; Ravndal, 2008). Dette har ifølge Ravndal (2008) en historisk dimensjon. Oppmerksomheten rundt kvinners rusproblemer skyldes ifølge Ravndal (s. 42, 2008) kvinnebevegelsens fremvekst på 1970-tallet. Kvinners liv og atferd ble satt på dagsordenen på andre måter enn tidligere. Kvinnebevegelsens fremvekst førte også ifølge Ravndal (2008, s. 42) til en fornyet interesse for kvinners former for avvik, hvor rus og særlig forskning på alkohol blant kvinner ble fremtredende. Studiene har bidratt til viktig kunnskap om å belyse kvinners erfaringer med rusbehandling. I rekrutteringsfasen ønsket jeg å åpne opp for muligheten til å belyse hvorvidt materialet også kunne ha kjønne betydninger. Forståelsen av kjønn er inspirert av Haavinds (2000, s. 8) begrep kjønnede betydninger, som fremhever hvordan mennesker blir og er kvinner og menn både for seg selv og hverandre, og på hvilke måter og for hvilke formål kjønn kan gjøres relevant i (Haavind, 2000). Dette perspektivet bryter med de mer essensialistiske fremstillingene av kjønnsidentitet som et dikotomisk forhold, som noe vi er. Det handler i stedet om å forstå kjønnsidentitet som noe som skapes, forhandles og gjøres i hverdagens mellommenneskelige interaksjon. For personen handler det om å konstruere sammenheng og forståelse i sosialiseringen med andre (West & Zimmerman, 1987). Kjønn forstås i denne avhandlingen som sosiale konstruksjoner av noe vi gjør, ikke noe vi er. Kjønnssammensetningen i studiet var åtte kvinner og syv menn.

Rusmidler

Når det gjaldt rusmidler, ønsket jeg i utgangspunktet å rekruttere mennesker som hadde erfaringer med illegale, eller det som defineres som kriminelle, rusmidler som hasj, heroin og amfetamin. I rekrutteringsfasen valgte jeg å se bort fra denne definisjonen, delvis fordi informantene oppga blandingsmisbruk, hvor også alkohol inngikk som en del av rusmidlene, men også for å synliggjøre alkoholavhengighet som like alvorlig som avhengigheten av illegale rusmidler. Jeg stilte ingen krav til totalavhold, men at de definerte deres nåværende rusbruk som uproblematisk.

Utenfor arbeidslivet

Det siste kriteriet var at informantene hadde erfaringer med å være utenfor det ordinære arbeidslivet. Min intensjon var å belyse prosessene til arbeidslivet fra et startpunkt, hvor informantene ikke var i lønnet arbeid, arbeidsledig eller sykemeldt. Informantene hadde mottatt midlertidige stønadsordninger, som sosialpenger, attføring eller rehabiliteringspenger. Begrunnelsen for å velge dette utgangspunktet var et ønske om å utvikle kunnskap om prosessene ut av utenforskapet. Dette er også et område som løftes opp som den største utfordringen i arbeidet med IA-avtalen (inkluderende arbeidsliv) (Oseborg Ose et al., 2009).

«Døråpnere» i rekrutteringsfasen

Jeg tok i første omgang kontakt med et kommunalt ettervernstiltak og et kommunalt botiltak i to ulike fylker på Østlandet, som jeg har valgt å anonymisere av hensyn til informantene. Jeg tok kontakt med daglig leder på e-post og telefon for å undersøke om de kunne bistå med å rekruttere informanter til prosjektet. Jeg antok at ansatte på de to stedene kunne ha kjennskap til aktuelle informanter som kunne passe til kriteriene. Det kommunale ettervernstiltaket var et botiltak for kvinner og menn som hadde gjennomført medikamentfri rusbehandling. Jeg kjente ikke tiltaket fra tidligere arbeid innen rusfeltet. Ettervernstiltaket er et bo og aktivitetstiltak for mennesker som har gjennomført medikamentfri rusbehandling. Kravene for å kunne søke seg inn i ettervernet var basert på tilhørighet til en bestemt kommune, og at de var i aktivitet på dagtid. Ingen av informantene bodde i tiltaket på intervju tidspunktet. Den andre «døråpneren» var et oppfølgingsprosjekt for mennesker uten fast bolig. Jeg tok kontakt med ansatte i dette tiltaket, som rekrutterte en person som ikke hadde vært en del av tjenesten. Informantene ble

rekruttert gjennom de ansattes nettverk. Informanten, som jeg har kalt Petra, skilte seg fra de andre informantene ettersom hun ikke hadde gjennomført ettervern.

Jeg tok første kontakt med «døråpnerne» på telefon og fortalte kort om prosjektet med utgangspunkt i informasjonsbrevet. Jeg sendte informasjonsbrevet på e-post i etterkant av første kontakt. Jeg valgte også å møte dem fysisk for å presentere temaet og kriteriene for å delta i forskningsprosjektet. Jeg møtte velvilje og entusiasme hos begge «døråpnerne», de var veldig positivt innstilt til temaet, noe som også var en fordel for rekrutteringen til prosjektet. Ettervernet var svært aktive og rekrutterte mange informanter som ønsket å stille til intervju. Arbeidet med å rekruttere informanter betydde også en anerkjennelse av deres daglige arbeid. De kom i kontakt med tidligere brukere, som hadde fått et bedre liv. Denne erfaringen ble tolket som veldig positivt for de ansatte. En av de ansatte utbrøt helt spontant til meg: «Du har løftet oss opp.» Utsagnet fikk meg også til å reflektere over hvor lite ansatte i de ulike tjenestene får av tilbakemeldinger på sitt arbeid med brukere, klienter og pasienter.

Kritiske innvendinger til rekrutteringsfasen

Rekrutteringsprosessen har flere sider som har vært viktig å belyse. Å bruke «døråpnerne» kan være problematisk fordi de ble ivrige og ønsket å bidra med så mange informanter som mulig. Dette var i utgangspunktet en heldig situasjon sett fra mitt ståsted, men det skapte også noen dilemmaer. I rekrutteringsfasen måtte jeg avvise flere personer enten fordi de i perioder fremdeles ruset seg og var veldig eksplisitte på dette. Andre ble avvist fordi de ikke hadde et ordinært arbeid, men var uføretrygdet, jobbet som frivillige eller i et attføringsløp i regi av NAV.

Utvalget

14 av informantene som ble rekruttert, hadde gjennomført samme ettervern. Dette kan være en svakhet, men også styrke ved studiet. En av informantene, som jeg har kalt Einar, la vekt på dette i intervjusamtalen. Einar mente at mennesker som hadde vært en del av det spesifikke ettervernet, hadde fått mye hjelp og oppfølging til å skaffe seg arbeid sammenliknet med andre i samme situasjon. Han mente derfor at de som hadde vært i det aktuelle ettervernet, ikke gjenspeilte majoriteten av mennesker med rusproblemer. «Prosentvis så er det vel mange flere

som har vært i ettervern som klarer å komme seg ut i arbeid enn det er fra andre behandlingsopplegg. (...) Og det er jo ikke så mange slike steder.» Einars påpekning viser til en mer epidemiologisk eller kvantitativ forståelse av kunnskap. Min intensjon har ikke vært å utvikle generell kunnskap, men dybdekunnskap i form av tykke beskrivelser (Geertz, 1973) av mennesker som har spesifikk kunnskap og erfaring knyttet til rusproblemer, utenforskap og ordinært arbeidsliv. Det eksisterer lite norske kvalitative studier om prosesser inn i arbeidsliv for mennesker som har hatt rusproblemer. Som vist i kapittel 3 eksisterer det internasjonal kunnskap om barrierene med å få seg en jobb, men mindre om de som har lyktes med dette. Argumentasjonen for å rekruttere informanter fra ettervernet handlet derfor om få tilgang til mennesker som hadde kunnskap om det å ha rusproblemer og være uten jobb, og hvordan de hadde klart å komme inn i det ordinære arbeidslivet.

Et annet dilemma knyttet til sammensetningen av utvalget, var at jeg utelukket de som mottok økonomisk støtte fra NAV, eller fulgte et rusbehandlingsopplegg. I ettertid ser jeg at denne avgrensningen har noen svakheter som det er verdt å belyse. Alle som ble rekruttert, hadde erfaring fra terapeutisk rusbehandlingsopplegg. Det vil si at jeg ekskluderte mennesker som mottok legemiddelassistert rehabilitering eller andre rusbehandlingstiltak på intervju tidspunktet. Min begrunnelse for å avgrense studiet til mennesker som ikke mottok rusbehandling eller rehabilitering på intervju tidspunktet, har handlet om å rekruttere informanter som hadde avsluttet relasjonen til hjelpeapparatet og definerte seg som arbeidstakere. Jeg hadde med andre ord ingen motstand til legemiddelassistert rehabilitering, men hadde ingen tilgang til informanter som hadde avsluttet denne behandlingsformen. Valget handlet også om å få tilgang til kunnskap om hjelpeapparatets rolle retrospektivt. Jeg ønsket å få innsikt i hva som hadde hjulpet og ikke hjulpet informantene til å bli arbeidstakere, noe som jeg antok at også involverte avstand til prosessene som skulle fortelles. Avgrensningene av materialet har også resultert i at informantene som utgjør dette studiet, ikke representerer et mangfold med hensyn til etnisitet. Alle var født og oppvokst i Norge, bortsett fra én av informantene, som hadde vokst opp delvis i Sverige og Danmark.

En siste innvending til utvalget kan være om grunnlaget som bestod av 15 kvinner og menn, var tilstrekkelig. Jeg valgte å stoppe rekrutteringen etter 15 intervju samtaler fordi jeg erfarte en metning i materialet. Ifølge Kvale (2009) vil forskeren oppleve at etter et visst antall

intervjusamtaler vil ikke intervjuene bringe inn nye perspektiver for problemstillingen. Derfor handler det ifølge Kvale (2009) ikke om antall informanter, men om å rekruttere så mange som er nødvendig for å nyansere det man ønsker å få mer kunnskap om. Det sentrale spørsmålet blir derfor ifølge Thommesen (2008) ikke hvor mange man skal rekruttere. Spørsmålene dreier seg mer om *hvem* som skal velges ut, og når utvalget er *tilstrekkelig* til å belyse problemstillingene som ligger til grunn. Forskeren må i stedet vektlegge et strategisk utvalg av informanter som ikke kan utgjøre et representativt utvalg. Derfor har jeg også valgt å begrunne og beskrive detaljert om kriteriene for utvalget og kritiske innvendinger til materialet som helhet. Jeg var også opptatt av å holde avstand til «døråpnerne» i rekrutteringsfasen, slik at jeg ikke ble fanget inn i bevisste eller ubevisste forventninger fra dem som kunne medføre andre premisser for prosjektet. Dette var noe som jeg også poengterte i intervjusamtalene med informantene. Prosjektet handlet ikke om å evaluere ettervernet, men å fokusere på deres endringsprosesser generelt.

Informantenes refleksjoner over å delta

Alle informantene som ønsket å delta, stilte seg positive til temaet, spesielt det at jeg hadde valgt å fokusere på veier til arbeidslivet. Astrid, som innledningsvis i kapittel 1 beskrev hvordan arbeidslivet skapte mening, utbrøt entusiastisk: «Jeg tror aldri jeg har hørt eller lest om noen som har vært opptatt av det å få arbeid.» Astrid uttrykte at temaet var engasjerende og viktig og noe hun ønsket bidra til å utvikle mer kunnskap om. Felles for informantene var at de aldri tidligere hadde opplevd å bli spurt om deres prosesser for å komme inn i arbeidslivet. Dette tolket jeg både som en positiv respons til å delta i studiet og som en mulighet til å bidra til kunnskapsutvikling. De ønsket også å bidra til å hjelpe andre i liknende situasjoner. Informantene gjorde meg også oppmerksom på at samtalene hadde minnet dem på alt de hadde klart å gjennomføre. Dette tolket jeg som en påminnelse om hva de har klart, men også om at fortiden ikke lenger hadde en sentral plass i deres liv. Astrid var en av dem som uttrykte dette i samtalen med meg. Hun sa at mitt fokus på arbeidsliv hadde bevisstgjort hennes endringsprosesser. Hun hadde glemt eller tenkt lite på hvilke endringer hun har gjennomgått i løpet av de siste 14 årene – fra rusproblemer i ti år til gjennomført rusbehandling, studiekompetanse, bachelorutdannelse og jobb i det ordinære arbeidslivet. Denne responsen gjorde meg bevisst på at endringene i kvinnenens og mennenes liv var blitt en del av deres fortid. Jeg var imidlertid usikker på hvordan de ville reagere på å bli minnet om fortiden igjen av en fremmed forsker. Jeg la derfor vekt på at de ikke måtte forplikte seg til å besvare alle

spørsmålene jeg hadde utformet som en del av intervjuguiden dersom det ble vanskelig for dem å svare. Informantene likte denne vinklingen fordi det ble et valg de aktivt kunne forholde seg til i intervjusamtalen. Jeg opplevde ingen vanskeligheter i intervjusamtalene med temaene som jeg hadde valgt ut for å forfølge problemstillingen. Informantene hadde derimot i enkelte tilfeller vansker med å huske detaljer som hvilket årstall de var til rusbehandling, eller hvor lang tid det tok å få lønnet arbeid. Dette handlet om at det var lenge siden, og derfor vanskelig å huske alle detaljene. Solveig, en av de eldste i materialet, sa flere ganger i samtalen at hun ikke husket alle detaljene og kontekstene som hadde vært betydningsfulle for veiene til arbeidslivet. Jeg tolket dette som en påminnelse om at fortiden ikke lenger preget informantenes hverdag, men også at det var krevende å skulle rekonstruere detaljene fra fortiden ettersom det var lenge siden. Avstanden i tid hadde også noen fordeler i samtalene med informantene. De hadde en avstand som gjorde dem friere til å betrakte seg selv og hva som hadde hjulpet dem.

Informantene hadde også ønsker om at samtalene med meg kunne ha en terapeutisk virkning gjennom det å fortelle om sitt eget liv. Jeg er usikker på om samtalene bidro til dette, men jeg erfarte at mitt tema vekket engasjement. Deres engasjement handlet også om å slippe å fortelle historien om å slutte med rusmidler. Informantene var lei av å fokusere på deres tidligere liv med rusproblemer og ble derfor interessert i prosjektet fordi det tok utgangspunkt i prosessene for å komme seg inn i arbeidslivet. Dette tolket jeg som et ønske om å presentere seg selv som noe annet enn «tidligere liv med alvorlige rusproblemer». For meg som forsker var denne betraktningen en fruktbar måte å rekruttere informantene på og ikke minst en viktig påminnelse om at prosjektet og temaet hadde en mening utover å delta i forskningsprosjektet. Joakim var en av informantene som tydeliggjorde dette da jeg spurte ham om hva han tenkte da han ble spurt om å delta i studiet.

Jeg tenkte kjempebra. For det første så er det et kjempeviktig tema. For det andre så kan jeg lære mer om meg selv. Om du stiller meg spørsmål og jeg må tenke etter, så kanskje jeg også lærer meg noe (latter). Bare kjør på.

Joakim ønsket å bidra til å synliggjøre temaet utover egeninteressen. Denne kombinasjonen av å bidra med kunnskap samt lære noe om seg selv handlet i større grad om å se sin historie og

bakgrunn som noe mer enn personlig biografi. Det handlet også om å bidra til å utvikle kunnskap.

Intervjuprosessen

Jeg benyttet *tid* som et organisatorisk prinsipp for intervjusamtalene, inspirert av Haavinds (1987) intervjuform: livsformsintervju. Denne intervjuformen henspiller på kronologi som et organiserende prinsipp under selve intervjuet. Etersom jeg har valgt et retrospektivt design, ble tiden rammen for intervjusamtalen. Intervjumetoden åpner for at informanten vil lansere viktige hendelser, momenter, temaer og forhold underveis i samtalene (Haavind, 1987; Andenæs, 1995; Madsbu, 2011). I utarbeidelsen av intervjuguiden og i samtalene fant jeg også inspirasjon hos Gubrium og Holstein (2003, s. 68) og Hydèn (2000), som argumenterer for at mening skapes aktivt mellom forskeren og informanten i intervjusamtalen. Mening skapes ikke kun gjennom spørsmålene som blir stilt og svarene som blir gitt av informantene. Det handlet også om møtet som oppstod, og som ble utviklet underveis i samtalene. Det vil si at jeg som forsker aktivt medvirket til å skape den virkeligheten som ble fremstilt i intervjusamtalene.

Valget av kvalitativ metode har også handlet om mulighetene for å legge til rette for refleksivitet under samtalene. I bestrebelsen med å få det refleksive aspektet med i samtalene var det viktig å legge forholdene til rette slik at informantene ikke fikk en opplevelse av å bli «avtappet informasjon». Informanten er ikke en privat, individuell enhet som intervjueren skal «tappe» informasjon fra. Intervjusamtalen er i stedet et sosialt møte hvor erfaringer blir fortolket og meninger skapt (Järvinen, 2005). Implisitt i denne forståelsen av hva intervjusituasjonen skulle være, er det viktig å understreke at jeg ikke hadde som mål å konstruere deres livshistorier eller biografier. Denne delen av deres liv omfatter kun en liten del av deres levde liv, og jeg hadde ingen forventning om at de skulle fortelle om sin barndom, ungdomstid, forhold til foreldre, klassebakgrunn eller starten på rusproblemene. Dette kunne vært interessante perspektiver, men jeg valgte å ta utgangspunkt i en spesifikk periode av deres liv uten å relatere det til deres sosiale bakgrunn eller oppvekstvilkår. Jeg lot informantene selv få muligheten til å vurdere hvilket startpunkt de ønsket å ta utgangspunkt i. Dette handlet også om etiske hensyn. Informantene ble rekruttert for å snakke om sine veier inn i arbeidslivet, ikke nødvendigvis om deres forhold til barndom og oppvekst. Flere av informantene likte denne vinklingen fordi de kunne avgjøre selv hvor detaljert de ønsket å være om sin sosiale bakgrunn. Når informantene likevel tok

utgangspunkt i situasjoner hentet fra barndommen og ungdomstiden, tolket jeg dette som en viktig bakgrunnskontekst for det de ønsket å formidle om seg selv og sine veier til arbeidslivet.

Jeg hadde på forhånd utarbeidet en temaguide som jeg brukte til å konkretisere temaene som jeg ønsket å få frem i intervjusamtalene (se vedlegg nr. 3). I arbeidet med å lage en intervjuguide delte jeg temaguiden inn i tre faser, inspirert av Hydèn (2000) og det hun kaller «den berättarfokuserade intervjun» (Hydèn, 2000, s. 130). Denne intervjuformen fokuserer ikke kun på de spørsmålene og svarene som blir gitt i samtalene, men også på å støtte opp om informantenes frie fortelling. Målet med intervjuene er derfor å legge til rette for at informantene får muligheten til å formulere seg på flere og ulike måter i samtalene (Hydèn, 2000). Hydèn (2000) hevder at det i de senere årene har oppstått en dreining fra å presentere de objektive fakta fra intervjusamtalen til en større interesse for intervjuets karakter som samspill mellom mennesker. Intervjusamtalen handler i større grad om en samproduksjon mellom forskeren og informanten som også må forstås som en del av det refleksive aspektet i forskningen (Mishler, 1986; Riessman, 2000; Järvinen & Mik-Meyer 2005).

Ifølge Hydèn (2000) er målet med intervjusamtalen å legge til rette for at informantene får uttrykt sine beskrivelser og fortellinger på flere måter, også tvetydige. Hydèn (2000) peker på tre aspekter som er grunnleggende for å utvikle en metode som ikke kun fokuserer på innholdet i intervjusamtalen *uten* å beskrive hvordan intervjurelasjonen kan bygges opp. Det hun kaller «interaktiva aspekt» (Hydèn, 2000, s. 152) handler om at intervjusamtalen best kan beskrives som en samtale hvor språket danner meningen i den spesielle sammenhengen. Intervjuets «polyfona aspekt» (Hydèn, 2000, s. 152) belyser informantens ulike muligheter å uttrykke seg på. Det handle om å være taus eller å prate. Det kan handle om å velge å snakke ut fra ett perspektiv eller velge flere eller andre. Det som informantene velger å snakke om, utgjør en av flere muligheter til å uttale seg. Intervjusamtalene kan derfor ikke analyseres uten å ta hensyn til den konteksten og relasjonen som oppstod og utviklet seg underveis, men også det at informantene snakket ut fra flere og ulike perspektiver underveis. I denne intervjuformen er ikke målet at hver enkelt informant skal utgjøre en «bestemt» stemme. Informantene snakket ut fra flere perspektiver og med flere stemmer som for eksempel handlet om å være foreldre, miste omsorgen for barna, problemer med rus, å være arbeidstaker, ensom, med og uten utdanning,

arbeidsledig og kjæreste. Informantene betraktet seg selv og sine liv fra ulike ståsteder gjennom hele intervjuet.

Hydøns (2000) tredje aspekt er intervjusamtalens «repetitiva aspekt» (Hydøen, 2000, s. 152). Dette handler om at intervjusamtalen utformes som en hendelse som utvikler seg. Alt kan ikke sies i ett og samme tilfelle; ulike tidspunkter i samtalene muliggjør ulike måter å uttrykke seg på. I det jeg har kalt den første fasen i samtalene, handlet det derfor om å skape en relasjon mellom meg og informantene. Jeg hadde på forhånd kommunisert med alle informantene, enten på telefon eller e-post. Dette hjalp meg i den påfølgende intervjusamtalen. Jeg noterte stikkord fra denne samtalen som kunne være til hjelp i den påfølgende intervjusituasjonen. Jeg fulgte opp temaer fra hva vi hadde snakket om tidligere, som gjorde overgangen til intervjusamtalen litt enklere. På denne måten ble det lettere å gjøre informantene aktive i samtalene. Jeg husker spesielt en av telefonsamtalene veldig godt. Jorunn, som jeg har kalt henne, ble veldig fort engasjert i temaet og beskrev seg og andre som hadde fortid med rusproblemer, med følgende setning; «Ja, vi har jo blitt så snille.» Utsagnet fikk meg til å reflektere over de normative dimensjonene som temaet kunne tolkes inn i. Mitt utgangspunkt var som tidligere nevnt ikke å forfekte at arbeid var den beste løsningen for mennesker med rusproblemer. Jeg tolket utsagnet som et perspektiv på forventningene fra samfunnet om hvem man «skal være» for å bli betraktet som noe annet enn sin fortid. Var det å bli snill en form for disiplinering eller makt gitt utenfra? Jeg fortolket det å bli arbeidstaker som et symbol på å tilpasse seg forventningene og bli akseptert som noe annet enn fortiden. Jorunns betraktning av å ha blitt snill tolket jeg som en måte å snakke frem de tilpasningene og forventningene hun hadde gjennomført. Da jeg tok opp dette temaet på nytt i intervjusamtalen for å få flere refleksjoner om hva hun mente med utsagnet, ble det vanskelig å gjenskape den konteksten som vi hadde hatt på telefon. Hvorfor dette skjedde, er jeg litt usikker på, men kanskje handlet det om at ansikt til ansikt-konteksten måtte etableres på andre måter. Det ble vanskelig å gå tilbake til telefonsamtalen og det spesifikke uttrykket fordi samtalen gikk i andre retninger. De videre refleksjonene over å ha blitt snill «kom i veien» for selvpresentasjonen, som også skulle gjøres i vårt fysiske møte.

I det jeg har valgt å kalle den første fasen av intervjusamtalen, ble det viktig å la informanten komme til orde med frie fortellinger og med minst mulig innblanding fra meg. Jeg hadde som utgangspunkt å spørre om den nåværende situasjonen til den enkelte for å skape en dialog og

relasjon som ikke krevde å gå i dybden for å huske detaljene i deres fortid. Jeg relaterte spørsmålene til nåværende arbeidssituasjon som en introduksjon til intervjusamtalen, men også for å få respons på hvordan informantene så seg selv i sitt nåværende arbeid. Det var i denne konteksten at Eivind, som jeg har omtalt tidligere, koplet meg inn som deltaker i samtalen. Det fikk meg til å reflektere over at denne formen for introduksjon ikke passet for alle informantene, men også at informantene følte seg trygge nok til å beskrive deres nåtid. Ettersom jeg i likhet med Hydén (2000) var opptatt av å etablere en relasjon, lot jeg informantene snakke ferdig om sine umiddelbare tanker rundt temaet for samtalen før jeg valgte å gå konkret inn i deres fortellinger om veiene til deres nåværende arbeidssituasjon.

I det jeg har kalt den andre fasen i intervjusamtalene, gikk jeg videre på noen av historiene som ble fortalt i første fase. Målet for andre fase var å få til en samtale som handlet mer konkret om deres veier til arbeidslivet. Her oppdaget jeg at flere av informantene ble forvirret og usikre fordi det var flere fortellinger som måtte artikuleres for å få frem de ulike veiene og hvordan de ble en del av nåværende arbeidsliv. For noen handlet dette om å gå tilbake til barndommen for å finne beskrivelser av hvem de hadde vært, og hvordan rusen etter hvert ble et viktig fokus for dem. Elisabeth, som jeg har kalt en av informantene, valgte denne strategien. Hun fortalte frem et bilde av seg selv som handlet om å bli introdusert for rusmidler tidlig gjennom foreskrevne medisiner som barn, og at dette hadde fulgt henne inn i ungdomstiden og voksenlivet. Barndommen fikk betydning for hvordan jeg skulle få innsikt i starten på rusproblemene. Andre valgte å ta utgangspunkt i ungdomstiden uten å relatere dette til barndommen eller relasjonen til foreldrene. Jeg valgte bevisst å ikke forfølge historien fordi jeg fryktet at disse kontekstene skulle spore temaet inn på hvorfor de begynte å ruse seg. Ettersom mitt utgangspunkt var å finne ut av hvordan de kom i arbeid, måtte jeg forsøke å dreie samtalen i retning av dette temaet. Likevel har jeg erfart i analysearbeidet at kontekstene for starten på rusproblemene også fikk en betydning i de videre analysene. Jeg så i ettertid at informantene rekonstruerte sine fortellinger også som uttrykk for hvem de hadde vært, og hvilke kontekster som har fått betydning. I ettertid har jeg også tenkt på om denne type fortellinger var en del av det som ble forventet av dem – at de hadde en ide om at de «måtte» fortelle om hvorfor de hadde begynt å ruse seg for å konstruere frem en fortelling med et bestemt plot: fra det vonde til det gode liv. Ettersom min intensjon ikke var å høre deres livshistorier, forsøkte jeg å komme med innspill som dreide samtalen i retning av hva som hjalp dem ut, mer enn hva som hadde ført dem inn i rusproblemene. Jeg merket at informantene ønsket å snakke om støtten eller

motstanden fra hjelpeapparatet rundt dem. De skiftet fokus fra sine betraktninger om barndom og ungdomstid til å fortelle om sin erfaringer med hjelpeapparatet. Jeg forsøkte i denne sammenheng å få frem deres egen innsats, men opplevde at informantene kontekstualiserte endringene ut fra sine møter med rusbehandling, ettervern, utdanning og arbeidspraksis.

I den tredje fasen av intervjusamtalen åpnet jeg opp for informantenes refleksjoner om andre som befinner seg i samme situasjon. Noe av begrunnelsen for denne tilnærmingen var å fokusere på hva slags kunnskap som kunne overføres til andre i liknende situasjoner, men også for å åpne opp muligheten til å belyse seg selv med et refleksivt blikk. Spørsmål som: Hva slags råd har du til andre i liknende situasjoner som ønsker å komme i jobb? Råd til arbeidsgivere og arbeidsmiljøer ble aktualisert. Spørsmålene var også ment som en invitasjon til å si noe om de strukturelle perspektivene som inkludering i arbeidslivet også kan handle om. Jeg opplevde at denne fasen ble krevende for mange av informantene. Ikke fordi det var vanskelige spørsmål, men mer fordi det muligens krevde et annet blikk på temaet, som i denne fasen hadde en mer refleksiv karakter og var konkret rettet mot arbeidsgivere og andre i liknende situasjoner. Min oppfatning er at dette var vanskelige spørsmål å gi detaljerte svar på fordi det muligens var for krevende å si noe generelt om temaet med den hensikt å skulle overføre kunnskap til andre, som i denne sammenheng utgjorde både arbeidsgivere og mennesker med rusproblemer. Jeg trakk dem ut av deres historie og inn i en mer generell kontekst. Min intensjon med spørsmålene var å invitere informantene til å forske med og reflektere over problemstillingen og de temaene jeg hadde valgt ut. Dette fungerte ikke som forventet. Kanskje handlet det om at jeg ønsket å belyse litt for mange perspektiver. I ettertid har jeg fundert på om denne tilnærmingen var noe fremmed for dem. Arbeidsgiverperspektivet spilte ikke så stor rolle i deres beskrivelser som jeg hadde antatt.

Spørsmålsformuleringene var også utformet slik at det kunne tolkes som at informantene hadde vært åpne om sin fortid til deres arbeidsgivere. Her korrigerste flere av informantene meg under intervjusamtalen. Alle hadde ikke vært åpne om sin fortid til sine nåværende arbeidsgivere av gode grunner som jeg analyserer nærmere i analysekapitlene. Jeg tok også for gitt at deres syn på inkludering handlet om å gi alle en mulighet. Janne, en av informantene, utfordret meg i denne sammenheng.

Jeg synes det er litt vanskelig fordi det er ikke alle disse tidligere rusavhengige som er til å stole på (latter) eller hva har de gått igjennom, hvor langt har de kommet, men når det kommer til meg, hvis de (arbeidsgiverne) hadde visst at det var det, at de kunne gitt meg den tilliten da (...).

Jannes blikk på det hun omtaler som tidligere rusavhengige var også preget av en form for stigmatisering som jeg ikke hadde forventet. Jeg antok på forhånd at informantene hadde et engasjement eller større forståelse for det å inkludere mennesker med rusbakgrunn i arbeidslivet. Janne uttrykte et mer nøkternt syn på det å inkludere mennesker med rusbakgrunn som handlet om hvilken situasjon de befant seg i. Janne var ikke selv åpen om sin fortid overfor sin arbeidsgiver, men hadde likevel et håp om å bli gitt tillit dersom de hadde kjent til dette. Janne uttrykker her en type motsigelse eller paradoks som har vært interessant å forfølge i analysearbeidet. På den ene siden uttrykte hun skepsis overfor andre med rusproblemer, mens hun på den andre siden ønsket å bli gitt tilliten dersom arbeidsgiverne hadde fått vite om hennes rusbakgrunn. Jannes fortelling kan også sees i lys av Hydèns (2000, s. 152) vekt på det «polyfona aspekt» intervjusamtalen, som i Jannes fortelling ble uttrykt med flere perspektiver som ikke nødvendigvis pekte i samme retning. Den refleksive tilgangen, som jeg åpnet opp for i det jeg har kalt den tredje fasen, handlet om å få frem deres synspunkter på dem selv og andre i tilsvarende situasjoner. Holst (2009) etterspør i sin artikkel hvor langt man kan gå i å «beskytte» eller ta parti for dem man forsker på. Jeg mener at denne innvendingen kan utfordres ved å legge til rette for en refleksiv tilgang i intervjusamtalene som åpner opp for mulighetene til å belyse temaene også ut fra andre perspektiver og posisjoner. Jannes innspill i intervjusamtalen med meg åpnet opp for fortolkninger som ikke var farget av et bestemt syn på inkludering. Jeg valgte helt til slutt i alle intervjusamtalene å åpne opp for informantenes egne syn på det de hadde sagt, eller om det var noe som de ønsket å fremheve utover det vi hadde snakket om. På denne måten ble det mulig for dem å løfte seg ut av mine forståelser som lå til grunn for intervjuguiden. Flere av informantene gikk videre på enkelte av temaene som de ikke hadde utdypet nok, eller ønsket å formulere på andre måter.

Lokalitet som refleksiv tilgang

Refleksivitet er et begrep som jeg har vært opptatt av å etterstrebe i møtene med informantene. Dette aspektet kan også relateres til lokalitetene for intervjusamtalene. Etter å ha innhentet

informert samtykke fra informantene om å stille til intervjusamtale fikk de velge hvor de ønsket å møte meg. Dette var et bevisst valg fra min side. Jeg ønsket å legge til rette for at møtet med meg skulle foregå i omgivelser som informantene hadde valgt. Valget var også basert på etiske overveielser. Flere av informantene uttrykte at de ikke ønsket å møtes i det offentlige rom. Dette kunne handle om å ikke blottstille seg for verden. Janne uttalte at hun ikke ønsket at andre skulle vite noe om hennes fortid. Hun ønsket derfor at vi skulle møtes i et kontorlokale som ettervernet disponerte.

Mine erfaringer med å la informantene velge sted har hatt betydning for samtalen. Jeg la til rette for at vi traff hverandre på steder som informantene var fortrolige med, og at dette var viktig for samtalen kvaliteten, men for meg som forsker var det i noen tilfeller utfordrende. Det å møtes på en institusjon hvor vedkommende tidligere har vært klient, kan ha noen utfordringer. Jeg antok på forhånd at det kunne oppstå ubevisste eller bevisste forventninger til institusjonen som tidligere hadde hjulpet dem ut av en vanskelig situasjon. Jeg avklarte derfor med informantene på forhånd at de ikke måtte føle noen forpliktelser overfor institusjonen når vi møttes. Kontoret som vi benyttet til å gjennomføre intervjusamtalene, var i et annet bygg, så avstanden til institusjonen ble større rent fysisk.

Jeg erfarte i likhet med Gubrium og Holstein (2003) at stedene for samtalen fikk betydning for innholdet i historiene. Stedene var ikke verdifrie. Dette ble også tydelig i de tilfeller hvor informantene valgte kafeer som utgangspunkt for samtalen. I denne konteksten ble det viktig for meg at samtalen ikke ble en uformell prat, men at det var forventninger til innholdet. Kafebesøk handler gjerne om uformelle møter uten særlig grad av forhåndsbestemt struktur og ramme. Jeg tenkte på forhånd igjennom en del scenarier for å hindre at stedet skulle ødelegge for samtalen. Temaguiden var til hjelp for å strukturere samtalen i denne sammenhengen.

Samtaler på kafe kan ha andre utfordringer som er av mer praktisk og teknisk art. Jeg benyttet båndopptaker og erfarte at lyd kvaliteten i en av samtalen ble dårlig av for mye bakgrunnsstøy i noen av sekvensene, og jeg besluttet derfor i samråd med informanten å gjøre en ny samtale, hvor de delene i samtalen som ble forstyrret av dårlig lyd kvalitet i første samtale, ble fortettet i den påfølgende samtalen. Den andre samtalen med samme informant ble gjort på ett av

kontorene på etterverninstitusjonen. I samtale nr. to merket jeg at samtalen bar preg av at vi hadde truffet hverandre tidligere, og det var enklere å gå inn i de spesifikke temaene som hadde blitt borte på grunn av støy under den første intervjusamtalen.

Det å møtes på kafe hadde også noen etiske betenkeligheter. Hva om andre hørte samtalene? Peter, som var en av de første jeg intervjuet, hadde en rungende stemme som sannsynligvis kunne høres av flere enn meg i lokalet, men det så ikke ut til å prege ham. Han fortalte med høy stemme om alle de gangene han hadde blitt fengslet, ødelagt leiligheter, gjort kriminelle handlinger, mistet omsorgen for barnet sitt, hans forhold til foreldre og tidligere kjærestereelasjoner. Jeg tolket denne måten å fremstille seg selv på som en form for stolthet over alt han hadde vært med på og ikke minst klart å håndtere. Dette var en viktig påminnelse om at temaet ikke nødvendigvis ble fortolket som skambelagt eller vanskelig å snakke om på kafe blant mange ukjente mennesker. Det kan også tenkes at Peter ikke hadde åpnet opp for så mange refleksjoner dersom vi hadde hatt samtalen andre steder. Det kunne bidratt til å forsterke makten mellom oss. På kafeen var dette forholdet mer balansert, vi var begge på «bortebane» uten private eller profesjonelle bindinger til lokalitet. Dette kan ha innvirket på det jeg oppfattet som en delvis åpen samtale mellom meg og Peter. Jeg møtte en av de andre informantene, Petra, på hennes arbeidsplass. Stedet ga meg muligheten til å observere henne i interaksjon med andre kollegaer. Det ga meg innsikt i hva hennes arbeidsoppgaver bestod av. Jeg var imidlertid usikker på hvor mye hennes kollegaer visste om hvorfor jeg dukket opp der. Petra hadde på forhånd vært åpen om mitt besøk slik at kollegaene visste hvilken rolle jeg hadde da jeg møtte henne på arbeidsplassen.

Valgene av steder for samtale har også noen betenkeligheter som kan berøre etiske problemstillinger på den ene siden og tilgangen til refleksivitet i samtalene. Det å invitere til en intervjusamtale i offentlige rom, som på en kafe eller en arbeidsplass, kan vise seg å være betenkelig og forstyrrende med tanke på at andre kan høre eller observere samtalen som blir fortalt. Det å møtes på institusjoner kan også medføre noen forventninger til at samtalen skal dreie seg om betydningen av det konkrete stedet eller relasjonen til tidligere hjelpere, og hva de har betydd i prosessene. Jeg forsøkte å redusere forventningene ved å poengtere at studien tok utgangspunkt i deres meninger om hva som hadde ført dem inn i arbeidslivet, uten nødvendigvis å relatere det til de institusjonene eller tiltakene de hadde vært en del av.

Etiske betraktninger rundt fremgangsmåten og temaet

Jeg har til nå redegjort for det metodologiske grunnlaget, rekrutteringen av informanter, intervjuprosessen og refleksivitet. Disse prosessene har også noen etiske sider som det er nødvendig å avveie. De etiske betraktningene har fulgt meg underveis i hele arbeidet med avhandlingen, fra begynnelse til slutt. Etikken kan ikke avgrenses til utvalgte deler av forskningsprosessen som for eksempel rekrutteringsprosessen eller i møtene med informantene. Det har gjennomsyret hele fremstillingen av avhandlingen. Skærbæk (2012, s. 131) viser til at etikk er å ta ansvar for det vi ser og det vi ikke ser. Dette griper også inn i hvilke metoder vi bruker, og hvordan vi fremstiller og uttrykker det vi har kommet frem til.

Jeg erfarte underveis i arbeidet med avhandlingen at jeg vekslet mellom det å være nær og det å skape avstand til materialet. Både den nære tilgangen og det å distansere seg har noen etiske dilemmaer som må fremheves. Forskning innebærer ifølge Haraway (1991) å skape en bedre fortelling om verden. Jeg støtter denne fremstillingen av hva forskning skal være, men forskningen må også fremstilles på måter som kan fremstå som akseptable. Denne balansegangen mellom nærhet og distanse, samtidig som informantene skulle komme til orde i teksten, kan være utfordrende fordi det også berører ivaretagelse av informantenes konfidensialitet og anonymitet. Hvordan skulle jeg fremstille og fortolke informantenes fortellinger uten å ta for «sterk farge» av deres fortellinger? Har jeg gått for langt i å fremstille informantene på deres premisser? Har jeg utlevert for mye av deres liv? Dette er spørsmål som jeg hele tiden har vært bevisst på, og som underveis har bidratt til mange avveininger.

Alle informantene samtykket til deltakelse og fikk også muligheten til å lese igjennom det transkriberte materialet. Halvparten av informantene ønsket å lese transkripsjonen, men ingen hadde kommentarer til det. Dette ga meg midlertid ingen garantier for at informantene ikke vil reagere på de endelige fortolkningene av materialet. Utgangspunktet mitt for å la dem få muligheten til å lese igjennom transkripsjonen, handlet om muligheten til å slette deler som i ettertid kunne oppleves som støtende. I ettertid har jeg fundert på hva jeg ville ha gjort dersom informantene krevde at deler av materialet skulle slettes. Da kunne jeg risikert, med Lundbergs (2012 s. 139) ord, «å havne i nye etiske hengemyrer ved å gi informantene sensurett» i tillegg til min analytiske frihet.

Røthing (2002) tematiserer de etiske dilemmaene som kan oppstå i fremstillingene av forskningsresultatene. Hun stiller i artikkelen det retoriske spørsmålet: «Hvilke analyser kan forskere formidle uten å bryte med forskningsetiske retningslinjene som sier at informantene ikke skal ta skade av å delta i forskningsprosjektene?» (Røthing, 2002, s. 383). Dette er en vanskelig balansegang hvor det er viktig å vise og problematisere de avveiningene som har oppstått i fremstillingene av forskningsprosjektet. I fremstillingen av analysene har jeg vært bevisst på å ikke kople sammen for mange identifiserbare opplysninger. Informantene blir omtalt med fiktive navn. Alder blir brukt som kategori i en mer generell fremstilling av datamaterialet. Jeg har også valgt å anonymisere tiltakene som rekrutterte informantene. Jeg bruker ettervern som en fellesbenevnelse uten å vise til navn på tiltak eller geografisk tilhørighet. Det samme hensynet har jeg tatt til informantenes nåværende yrker, deres utdanning og arbeidserfaringer. Jeg har valgt dette for å beskytte informantene, i tråd med forskningsetiske retningslinjer. I denne fremstillingen har jeg likevel og ved flere anledninger tenkt at anonymiseringene av for eksempel etterverninstitusjonen «skjuler» et sted som hadde fortjent større oppmerksomhet, fordi de har hjulpet så mange av informantene til et bedre liv. Liknende innvending kan også nevnes når det gjelder informantenes utdanning og yrkeserfaring. Jeg har i fremstillingene definert dem inn i større kategorier for å beskytte deres anonymitet. Dette betyr at jeg har definert deres utdanningsbakgrunn som enten helsefaglig eller sosialfaglig, mens det i realiteten var større variasjoner innenfor kategoriene. Det samme hensynet til anonymitet har vært gjeldende når det gjelder de andre institusjonene som informantene fortalte frem som betydningsfulle.

Analyseprosessen som en empirinær tilnærming

Jeg har valgt å ta utgangspunkt i Blumers (1969) konsept som viser til en analyseteknikk innenfor kvalitativ forskning som tar utgangspunkt i menneskers forståelse av sin verden. Begrepet tar utgangspunkt i de ord og begreper informantene selv har om sin verden, hentet fra deres fortolkning av virkeligheten gjennom det språk og de begreper informanten selv benytter. Blumer (1969) var opptatt av at begrepene og teoriene ikke måtte komme «i veien» for det som blir fortalt av informantene. Han formulerer dette poenget på følgende måte: «Whereas definitive concepts provide prescriptions of what to see, sensitizing concepts merely suggest direction along which to look» (Blumer, 1969, s. 148). Blumer fremhevet betydningen av å ikke

«låse empirien fast» i forhåndsbestemte teorier og begreper, men i stedet åpne opp for at begrepene skal være *sensitiverende* med muligheter for å endre forståelsene i møte med empirien og det videre analysearbeidet. Logikken bak konseptet «Sensitizing Concepts» er velkjent innenfor den kvalitative samfunnsforskningen, men ifølge Madsbu (2011) er det få referanser til begrepet i metodelitteraturen. Han hevder at «det kan nesten se ut til at begrepet enten har blitt glemt, eller at det er blitt så selvsagt at det bare har glidd inn i den kvalitative forskningsmetoden for så og å ha blitt usynlig» (Madsbu, 2011, s. 14).

I arbeidet med å få frem fortellingene til informantene har jeg vært inspirert av «nedenfra»-perspektivet til Blumer (1969), som er omtalt tidligere i kapittelet. Analysene tar utgangspunkt i de fortellingene som informantene fortalte frem i samtalene sammen med meg. Fortellingene til informantene har i analyseprosessen blir fremstilt som temaer som utviklet seg i kombinasjon med min forforståelse, refleksivitet og teoretisk perspektiver. Ifølge Widerberg (2001, s. 126) er det tre prinsipielle tilnæringsmåter for valg av temaer for analyse, fra empiri, fra teori eller fra selve fremstillingsformen. I analyseprosessen har jeg vært inspirert av alle tre tilnæringsmåtene, men hovedvekten har vært på *empirisk* tilnærming, som også har sammenheng med mitt metodologiske utgangspunkt og design for studiet.

Det er imidlertid vanskelig å skille de tre tilnæringsmåtene for tematisk analyse fra hverandre i fremstillingen (Widerberg, 2001, s. 126). Temaene slik de er presentert i resultatkapitlene er belyst med sitater fra intervjuamtalene. Sitatene danner rammene for temaene som fremkom i analysearbeidet, men ikke isolert fra teoretiske begreper, som også har gjenspeilet mitt blikk på det empiriske materialet. Teoriene har til en viss grad styrt forståelsen av empirien inn i bestemte retninger. Det er nærmest en umulig oppgave å ikke være påvirket av teori fordi empirien også formes av fortolkninger og terminologi som også styres av teori (Järvinen et al. 2005, s. 41). Analysearbeidet har bestått av en kombinasjon og veksling mellom teori og empiri. Vekslingen, eller «runddansen», som Wadel (1991) omtaler denne prosessen som, har i utviklingen av analysene hatt som mål å unngå en reduksjonistisk tilpasning av empiri til teori. Jeg har holdt fast ved Blumers (1969) insistering på å ikke undervurdere materialets meningskompleksitet ved åpen tilgang til eventuelle motsetninger og tvetydigheter som også måtte belyses og ikke oversees, fordi de ikke passer inn i de teoretiske rammene. Jeg er enig med Widerberg (2001), som hevder at det er vanskelig å skille mellom tilnæringsmåtene fordi

de glir inn i hverandre, men det er likevel viktig å være bevisst på hva som har vært utgangspunktet for analysen. Widerberg (2001, s. 127) utdyper dette poenget på følgende måte:

Å legge vekt på tolkningens rolle i alle ledd i forskningsprosessen betyr likevel ikke at man bare behøver å gå ut fra på forhånd fastsatte teoretiske begreper og forståelsesmåter. Man kan og bør være åpen også for andre tolkninger, for å kunne utfordre teorien og for å åpne mulighetene til å se noe nytt. Derfor bør man også ha en empirinær tilnæringsmåte.

Mitt valg av empirinær tilnæringsmåte har handlet om å være åpen for andre tolkninger som ikke nødvendigvis stemte overens med mitt utgangspunkt for studien. Det handlet også om å åpne opp for en refleksiv tilgang i arbeidet med analysene av materialet. Uten den refleksive tilgangen står kunnskapsutviklingen i fare for å reprodusere forutinntatthet. Dette poenget kan også overføres til positivismekritikken og debattene på 1970-tallet som presset frem teoretisk posisjonering innen kvalitativ forskning (Widerberg, 2001). Det metodologiske utgangspunktet må derfor også sees i lys av teoretiske inspirasjonskilder som har ført analysene inn i noen bestemte måter å fortolke materialet på. Widerberg (2001, s. 127) fremhever også at en empirinær tilnæringsmåte bidrar til å få øye på det som materialet ikke forteller, og at abstrakte teorier og begreper er viktig for å få frem «tausheten» i empirien. Widerberg (2001, s. 127) fremhever tausheten som viktigere å analysere enn det som blir sagt. Dette har også vært et viktig poeng i denne analysen.

Transkripsjonen av materialet

Temaene som blir fremstilt, og som har dannet grunnlaget for analysene i avhandlingen, ble fortolket frem fra transkripsjonene og feltnotater som jeg skrev ned før og etter hver samtale. Transkripsjonene fra intervjusamtalene utgjorde ca. 300 A4-sider. I tillegg skrev jeg ned notater i etterkant av hver intervjusamtale. Notatene hjalp meg til å huske detaljene og de umiddelbare inntrykkene underveis i intervjuene. Notatene har også vært til hjelp i analysearbeidet og har gitt innsikt i hva jeg vektla umiddelbart etter hver samtale. I gjengivelsen av intervjusamtalene har jeg til en viss grad redigert språket slik at det ble mer grammatisk korrekt, men jeg har ikke byttet ut informantens ord med andre. Jeg ønsket å synliggjøre informantens språk og tale så

presist som mulig. Jeg har også lagt til latter der det oppstod underveis i intervjusamtalene, fordi det understreket deres poenger i den aktuelle konteksten. Latteren ble et symbol eller tegn på at det de fortalte om fortiden, kunne fortolkes som et brudd med hvordan de oppfattet seg selv i nåtid.

Tematisk analyse

Jeg har valgt tematisk analyse som fremgangsmåte. Denne fremgangsmåten er mye anvendt innenfor samfunnsforskning, men det finnes ikke en felles enighet om hva tematisk analyse er, eller hvordan det skal gjøres (Braun & Clarke, 2006). I arbeidet med analysene har jeg valgt ut temaer som har utdypet eller fått frem nyanser til problemstillingen og temaet for avhandlingen. Dette har betydd at noen stemmer blir tydeligere enn andre, og at jeg gjennom forskningsprosessen har gjort noen mer synlige og andre mindre synlige. Tematisk analyse er ikke personorientert, det vil si at det ikke er den individuelle biografien eller livshistorien som er hovedfokus, men snarere *hva* og til dels *hvordan* meningsproduksjonen fremtrer løsrevet fra den biografiske fremstillingsformen som narrative analyser ofte tar utgangspunkt i (Braun & Clarke, 2006). Dette skiller denne analyseformen fra for eksempel andre og mer stringente analyseformer som narrativ analyse (Riessman, 2008), diskursanalyse (Potter & Wetherell, 1987; Willig, 2003) eller Grounded Theory (Glaser & Strauss, 1967; Charmaz, 2002). Når jeg anvender ordet stringent i denne sammenheng, handler det om at analyseformene viser til en mer definert teoretisk eller epistemologisk posisjon. De nevnte fremgangsmåtene deler en felles interesse i å lete etter mønstre for *hele* datagrunnlaget gjennom individuelle intervjuer, som biografier eller casestudier (Braun & Clarke, 2006). Tematisk analyse kan på den ene siden oppfattes som mer fleksibel med vekt på mangfoldige, detaljerte og komplekse analyser. På den andre siden er kritikken av analyseformen at «alt er mulig», i mangel på klare retningslinjer (Braun & Clarke, 2006). Det er etter min mening også en styrke at en tematisk analyse er fleksibel og kan bygge på flere inspirasjonskilder. Dette betyr ikke at den teoretiske eller den epistemologiske posisjonen ikke har betydning. Den tematiske fremgangsmåten er drevet frem av empirien, som danner utgangspunktet for det teoretiske rammeverket og den epistemologiske posisjon. Grunnprinsippet i den interaksjonistisk-konstruktivistiske retningen er at det ikke finnes en mer eller mindre stabil livsverden som forskeren skal avdekke (Järvinen et. al., 2005, s. 29).

Fra transkripsjon til funn for analyse

Et induktivt «bottom-up»-utgangspunkt innebærer at temaene som velges ut, har sterk forankring i empirien. Braun og Clarke (2006) har utviklet seks trinn for tematisk analyse, som jeg har vært inspirert av, for å beskrive hvordan analysene ble kodet og systematisert underveis til den endelige fremstillingen av empirien. Jeg har fulgt de stegene som fungerte hensiktsmessig for å gjøre det empiriske grunnlaget forståelig og transparent for leserne av avhandlingen.

Å bli fortrolig med data, slik transkripsjonsarbeidet bidro til, definerer Braun et al. (2006) som første fase i tematisk analyse. Jeg lyttet til lydbåndene og leste transkripsjonene i flere omganger og på flere tidspunkt. Transkripsjonene av lydopptakene skrev jeg ut selv for å få en nærhet til materialet, men også for å finne innganger til analysene. Jeg mener at det ikke er et poeng å skille skarpt mellom innsamling og bearbeiding av data. Starten på analysene av det empiriske materialet begynte i møtene med informantene. Det praktiske arbeidet med å overføre lydfilene til tekst ga meg også muligheten til å sammenlikne notatene jeg hadde notert etter hver samtale og minnene fra intervjusamtalene. Underveis i transkriberingsarbeidet skrev jeg ut korte sitater og overskrifter som hjalp meg til å skape et overblikk av hver intervjusamtale. Overskriftene og sitatene hjalp meg også i den videre systematiseringen av det empiriske materialet. I fremstillingen av empirien i analysene har jeg satt inn (...) i de delene hvor jeg har tatt et utdrag fra en lengre samtale. Dette gjorde jeg for å markere at jeg har valgt ut deler av meningsinnholdet.

Underveis i intervjusamtalene og i transkriberingsarbeidet utviklet det seg mønstre og begreper som gikk på tvers av intervjusamtalene, og som i perioder var vanskelig å sortere og finne en meningssammenheng som kunne fremstilles. I denne fasen av analysen valgte jeg å analysere frem bakgrunnen til informantene med utgangspunkt i deres tidligere arbeidsforhold, utdanning, hvilke rusmidler de hadde brukt, og rusbehandlingserfaringer for å få en oversikt over materialet. Jeg trengte å få en oversikt over materialets kompleksitet. Kategoriseringene av deres fortid og nåtid i forhold til de utvalgte kategorier som fremkom i intervjuene og den videre bearbeidingen, fikk frem mangfoldet i materialet. Det hjalp meg til å forstå de meningssammenhengene som informantene oppfattet seg selv og andre på. Denne måten å systematisere analysearbeidet på har også vært inspirert av Polkinghorne (1988), som skiller

mellom to erkjennelsesmåter i kvalitativ forskning: Den paradigmatisk erkjennelsesmåten tar utgangspunkt i å utvikle kategorier som man kan fordele fenomenene inn i. Den andre erkjennelsesmåten bygger på en narrativ fremstilling hvor hensikten er å skape forståelse gjennom å analysere de meningssammenhengene som mennesker forstår seg selv og andre ut fra. Begge erkjennelsesmåtene ble styrende for analysene av materialet.

Neste fase bestod av det som Braun et al. (2006, s. 88) omtaler som «generating initial codes». Jeg leste igjennom hvert enkelt intervju på nytt med et åpent sinn for å lete etter meningsbærende utsagn som omhandlet informantenes tanker og forståelse av prosessene. Dette resulterte i et omfattende arbeid med å lete etter de kontekstene eller situasjonene som hadde hatt betydning, eller motsatt: at de ikke hadde gitt mening. Jeg ønsket å undersøke hvordan de ulike betydningene kom til uttrykk. Her var det flere situasjoner og kontekster som hadde hatt betydning. Jeg samlet utsagn fra tekstdelene og satte dem inn i en kolonne for potensielle hovedtemaer som inneholdt institusjonsbehandling, ettervern, oppfølging, støtte, utdanning og arbeid.

Hva som kom til uttrykk i de nevnte hovedtemaene, og hvordan jeg kunne «bryte dem ned» til mindre temaer, ledet meg inn i neste fase (Braun et al., 2006). Denne prosessen skapte mange frustrasjoner fordi temaene ikke traff det jeg ønsket å få frem. Det ble for vagt. Jeg måtte gå tilbake til materialet for å lete etter mindre temaer som i større grad korresponderte med empirien og mine fortolkninger. I denne fasen dukket betydningen av å «bli rusfri før arbeid» opp som et hovedtema. Informantene la vekt på at rusbehandling var en forutsetning for det videre arbeidet med å bli arbeidstaker. Hva lå i dette temaet, og hvilke kontekster skapte denne fortolkningen? Spørsmålene fordret at jeg måtte lese igjennom intervjusamtalene på nytt med blick på hva informantene mente med utsagnet. Hvorfor ble det viktig, og hvilke meninger ble uttrykt for å utdype temaet? Dette var spørsmål som jeg stilte i tolkningen av materialet. I samme fase dukket også «betydningen av støtte fra andre» opp som et tema. Temaet impliserte at prosessene til arbeidslivet også handlet om interaksjon med andre, som hvordan de ble møtt, vurdert og akseptert underveis av andre. Interaksjonene var ikke nødvendigvis frivillige, så jeg måtte dele betydningen av oppfølgingen inn i flere temaer som også fikk frem nyansene.

Betydningen av arbeid var også et tema som hadde variert meningsinnhold i materialet. Tvetydigheten ble uttrykt på flere måter. Arbeid skapte selvstendighet, men det var også

forbundet med motstand til å bli som andre. Denne vekslingen mellom de to ytterpunktene ble viktig å analysere frem fordi det også sa noe om maktforholdet mellom informantene og hjelpeapparatet. Prosessene var ikke nødvendigvis frivillige med et endelig slutt punkt. Det var gjentatte overbevisninger gitt fra hjelpeapparatet som informantene etter hvert omformet og fortolket til å passe inn i sine egne liv.

Etter flere gjennomlesninger av empirien arbeidet jeg parallelt med to faser i Braun et al. (2006, s. 91–92) trinnvise fremstilling av fortolkningsprosessen. Jeg leste igjennom empirien som lå til grunn for temaene, flere ganger for å vurdere om det var et sammenhengende mønster som kunne analyseres videre, samtidig som jeg vurderte om kapitlene samsvarte med innholdet for analysene. Det ble viktig å avklare hva temaene representerte, og motsatt: hva de ikke handlet om. Det var en avgjørende fase for hvordan det empiriske materialet skulle analyseres og fremstilles

Ut fra denne gjennomgangen av analyseprosessen ble følgende spørsmål sentrale for den videre fremstillingen av materialet: Hvordan beskrev informantene sine tidligere rusproblemer? Hvorfor ble det viktig å bli «rusfri» først? Hvilken betydning hadde rusbehandling? Hvilken betydning hadde oppfølging i etterkant av rusbehandlingen? Hva var viktig for å komme inn i arbeid? Hvilken betydning hadde arbeid? De endelige temaene for analysene ble som følger:

Fortiden og problemene

Frivillige og ufrivillige møter med hjelpeapparatet

Rusfri først

Betydningen av oppfølging

Betydningen av skole og utdanning

Prosessene inn i første jobb

Arbeid som mening

Valgene av temaer reflekteres også av de teoretiske begrepene som inspirerte meg underveis i analyseprosessene. Begrepene ble hjelpemidler til å eksplorere og kommunisere med empirien i tråd med Blumers (1969) terminologi. De analytiske begrepene var ikke bestemt på forhånd, men jeg hadde noen antakelser, som også gjenspeiler designet for intervjuguiden. Stigmatteorien til Goffman (1963) var en teoriene som jeg antok ville være aktuell for å analysere empirien, og som var formet av min forforståelse. Jeg antok at informantene ville vektlegge et innhold

som kunne knyttes til stigma, at de hadde opplevde stigma fra andre, eller som noe som de definerte seg selv og sin fortid ut fra. Underveis i samtalene og i analyseprosessene ble det klart for meg at stigmat teorien ikke nødvendigvis gjenspeilte informantenes utsagn. Hvorvidt informantene opplevde seg selv som stigmatiserte, eller at andre bidro til en slik opplevelse, var reelt for noen i enkelte situasjoner, men det ga ikke mening som begrep til fortolkningene av prosessene. Jeg prøvde ut en analyse av noen utvalgte sitater til en av informantene som ble publisert i en antologi om psykososialt arbeid (Fugletveit, 2014). Underveis i dette arbeidet fant jeg ut at stigma kunne passe til en liten del av materialet, spesielt til informantenes relasjoner til dem som ikke kjente til deres fortid, som nye bekjentskaper og arbeidsgivere. Jeg måtte finne andre teoretiske perspektiver som eksplorerte og kommuniserte mer i tråd med det informantene vektla, som jeg også har redegjort for i kapittel 4. Braun et al. (2006) understreker at det ikke nødvendigvis alltid er klare forbindelseslinjer mellom spørsmålene i intervjuguiden, forskningsspørsmålene og problemstillingene. Dette kan forstås som en fordel og et godt utgangspunkt for å løfte frem de kritiske sidene i forskningsprosessen, men også for å få frem mine bevegelser fra starten til det endelige utkastet. Det har vært mange avveininger underveis som jeg har forsøkt å gjøre rede for i dette kapitlet.

Oppsummering: nedenfra perspektivet

Jeg har i dette kapitlet redegjort for fremgangsmåten og de metodologiske perspektivene som har inspirert meg, samt analysene og forståelsen av det empiriske materialet. Jeg har vektlagt å fremstille det metodologiske grunnlaget, rekrutteringen av informanter, den refleksive tilgangen, analyseprosessen og de etiske dilemmaene som fremkom underveis i avhandlingsarbeidet.

I kapitlet redegjøres det for styrker og svakheter i det metodologiske utgangspunktet. Jeg har brukt eksempler fra intervjusamtalene for å få frem kompleksiteten i det å overføre idealer fra teori og metodologi til den aktuelle situasjonen som utspilte seg mellom meg og informantene. Jeg har lagt stor vekt på den refleksive tilgangen mellom meg og informantene, men også til lokaliteten for intervjusamtalene. Jeg mener at dette er viktige innspill, som viser hva og hvordan intervjusamtalene ble iscenesatt og situert i den aktuelle situasjonen mellom meg og informantene. I kapitlet har jeg lagt stor vekt på Blumers (1969) tilnærming til «nedenfra»-perspektivet som inspirasjon til design og utforming av avhandlingen. Mitt utgangspunkt for

fortolkningen av det empiriske materialet kan også fanges inn i det som Widerberg (2001) omtaler som en empirinær tilnæringsmåte.

Kapittel 6. Fortiden

I dette kapittelet presenteres informantenes bakgrunn. Temaene som løftes frem i kapittelet, er deres syn på fortiden. Kapittelet er ment både som en introduksjon til og en bakgrunn for de kommende analysene. I kapittelet presenteres informantenes bakgrunn med vekt på hvordan de oppfattet seg selv og sin fortid kategorisert i utvalgte kategorier, som fremkom underveis i analysearbeidet. Temaene som løftes fram, viser til hvordan og hva slags innhold fortiden hadde for informantene med utgangspunkt i deres nåværende situasjon. Spørsmålene som analyseres i kapittelet, er: Hvordan beskrev informantene sine rusproblemer? Hvordan fremstilte de seg selv og sin avhengighet til rusmidlene? Jeg har valgt å kategorisere deres bakgrunn ut fra deres beskrivelser av hvilke rusmidler de var avhengige av, deres erfaringer med arbeidslivet, deres utdanningsbakgrunn og deres sosiale tilhørighet mens de ruset seg. Jeg har valgt ut informantfortellinger for hvert tema for å utdype kategoriene som ble løftet frem i samtalen. Dette grepet er valgt bevisst for å få frem kompleksiteten og mangfoldet i materialet.

Fortid og nåtid

Informantene befant seg aldersmessig mellom slutten av 20-årene og begynnelsen av 60-årene da jeg intervjuet dem. Flertallet var i midten av 40-årene. De hadde vært rusfrie fra 25 til fem år, og alle hadde opparbeidet seg andre liv hvor rusproblemene ikke lenger utgjorde en del av deres identitet. Da informantene skulle beskrive sin fortid og hvordan livet hadde vært, var det vanskelig å huske alle detaljene som førte dem ut av rusproblemene og inn i andre posisjoner og roller. Fortiden var på mange måter et tilbakelagt kapittel og noe som informantene i liten grad identifiserte seg med i sin nåværende situasjon. Informantene hadde beveget seg over i andre liv med annet innhold. De kjente seg derfor ikke igjen i historiene som de forsøkte å rekonstruere av sitt tidligere liv i samtalen med meg. Deres nåværende liv inneholdt hektisk arbeidsliv, flere hadde fått barn, noen hadde giftet seg, andre var samboere eller bodde alene i leiligheter, eneboliger og rekkehus. Kontrastene til fortiden var stor. De var ikke lenger avhengig av å skaffe penger til rusmidler hver dag for å holde seg friske i et turbulent og kaotisk liv.

(...) Jeg merker at når jeg går inn i det igjen her sammen med deg, så blir jeg litt sånn, var det virkelig meg? Eller sånn, ja, det gjør ikke vondt, men jeg blir litt sånn at jeg syntes nesten synd på den jenta som sleit da. Jeg klarer ikke helt å kjenne henne igjen (...).

Janne er en av de 15 som har utgjort det empiriske materialet for avhandlingen. Hennes beskrivelse av fortiden og rusproblemene var ikke lenger en del av hennes identitet. Fortiden passet ikke inn med den forståelsen hun hadde av seg selv i hennes nåværende situasjon. Rusproblemene var ikke lengre en del av hennes identitet. Hun var rusfri, hadde kjæreste, egen leilighet, hadde venner og arbeid. Alle informantene fortalte på liknende måter om at fortiden og rusproblemene var et tilbakelagt kapittel i deres liv. De tenkte lite på fortiden og betraktet seg selv gjennom andre ting. Det å sortere hvilke situasjoner som hadde vært betydningsfulle for dem, og hvilke andre aktører som bidro til endringene, var ikke helt enkelt å beskrive. De hadde vært rusfrie over tidsperiode fra fem til 25 år. Mye hadde skjedd med dem i løpet av denne perioden. Det var en avstand i tid, men også når det gjaldt hvordan de oppfattet sin fortid, slik Janne fortalte innledningsvis. Det var vanskelig å finne et startpunkt for hva som hadde bidratt til at de greide å bevege seg over i andre måter å forstå seg selv på og bli akseptert for det av andre.

Hva handlet fortiden om? Informantene fortalte om rusproblemer som hadde utviklet seg over tid, sammen med andre eller alene, i barndommen, ungdomstiden eller i voksen alder. Det var vanskelig å finne et mønster i fortellingene for når rusproblemene ble alvorlige, men på ett punkt i historiene ble fortellingene likere hverandre. Rusproblemene ble alvorlige og altomfattende når de hadde «mistet alt» rundt seg, som arbeid, stabilt bosted og relasjonene til andre, som familie, venner og omsorgen og kontakten med sine barn. Informantene fortalte frem historier om at alle rundt dem tok avstand fra dem og ville ikke ha noe med dem å gjøre. Familiene orket ikke mer, vennene forsvant, jobben ble borte og nettverket bestod hovedsakelig av rusmiljøet og kontakten med hjelpeapparatet og politiet.

«Av og på-rus»

Informantene syntes det var utfordrende å tidfeste helt konkret hvor mange år de hadde hatt rusproblemer. Ikke bare fordi det var vanskelig å huske, men også fordi de hadde hatt rusfrie perioder, ofte i kombinasjon med fengselsopphold eller rusbehandling. Peter var en av dem som hadde flere fengselsopphold og rusbehandlinger bak seg, og tidvis fungerte i arbeidslivet. Han mente at oppholdene fra rusingen hadde reddet han.

(...) Men jeg tror at det som reddet meg, var at på tross for sånn av og på-rus i mange år, så hadde jeg erfaringene med å være rusfri i mange perioder (...). Så mitt mønster har vært at jeg har hatt forholdsvis lange avbrekk. Jeg giftet meg, fikk barn, fikk meg ny jobb, fikk tilbake lappen, og alt sånn og så har det gjerne vært noe sånn der følelsesmessig tungt, gjerne brudd med kjærester og sånn og så har det vært tilbake igjen på null. Så da har rusen vært en flukt fra meg selv.

De rusfrie periodene hadde «hentet ham inn» og gitt ham andre erfaringer. Han visste at det var mulig å komme seg ut av rusproblemene, men at veiene tilbake var kort, når vanskelige ting oppstod. Peters betraktning av seg selv og sitt rusmisbruk kan også leses som en fremstilling av menn og deres hyppige kontakt med offentlige institusjoner. Menns avhengighet av rus kan sees på som et «av og på»-forhold fordi de ofte frivillig eller ufrivillig er i kontakt med hjelpeapparatet eller politiet, som periodevis styrer dem inn i institusjoner, hvor tilgjengeligheten til rusmidler er mindre. Det er en overvekt av menn både i fengsler og i tverrspecialisert rusbehandling (Helsedirektoratet, 2018). Ca. to tredjedeler av de som fikk inntak i tverrspecialisert rusbehandling i 2017, var menn, og denne tendensen har vært stabil over tid (Helsedirektoratet, 2018). Den mannlige dominansen i rusbehandling har blitt forklart med at kvinner kommer senere i kontakt med hjelpeapparatet fordi de er redde for å bli stigmatisert i tillegg til risikoen for å miste den daglige omsorgen for sine barn (Trullsson, 2003; Von Greiff & Skogens, 2017). Forskningen kan leses som et uttrykk for at kvinner og menn blir møtt av andre på ulike måter, og at det også gjenspeiler deres møter med hjelpeapparatet. Menn fanges lettere inn, de er mer synlige for politiet og hjelpeapparatet, mens kvinnene skjuler seg, er vanskeligere å få tak i, eller de klarer å holde rusavhengigheten skjult for omverdenen over lengre tid. Denne fremstillingen av kvinner og menn har i hovedsak handlet om forskning på kvinners erfaringer med hjelpeapparatet. Studier av menns erfaringer har i mindre grad blitt vektlagt i kvalitative studier. Deres forhold eller mangel på forhold til relasjonene rundt dem, som å miste kontakten med familie, kjærester og barn, blir i liten grad vektlagt. Satt på spissen kan det hevdes at når kjønn blir aktualisert innen kvalitative studier på rusfeltet, har det ofte handlet om kvinners situasjon og møter med hjelpeapparatet (Trullson, 2003; Ravndal, 2008).

Peters beskrivelse av pausene og oppholdet i rusingen kan også tolkes som et uttrykk for å nyansere forståelsen av hvordan rusavhengighet kan fortolkes. Peters nyansering av sin fortid kan også fortolkes som at rusavhengigheten ikke nødvendigvis var en statisk tilstand, men noe

som også kan fortolkes som et «av og på forhold». Det var flere brudd eller opphold som følge av frivillige og ufrivillige innleggelse i institusjoner, som fengsel og rusbehandling i korte og lengre perioder, men også egne forsøk på å slutte å ruse seg. Informantene stiftet familie, fikk arbeid og nettverk, men så var det et eller annet som oppstod, ofte uttrykt som brudd i nære relasjoner som gjorde veien tilbake til rusen kort.

Rusmidlene

Informantene knyttet deres fortid og beskrivelser av hvem de hadde vært og hvilke problemer de hadde hatt, også til hvilke rusmidler de hadde brukt. Rusmidlene som ble trukket frem som problematiske, omfattet alkohol, heroin, amfetamin, cannabis og foreskrevne og ikke foreskrevne medikamenter. Avhengigheten til rusmidlene kan deles inn i tre hovedkategorier som vist i oversikten under.

Oversikt over mest brukte rusmidler:

Rusmiddel	Antall informanter
Heroin	6 (1 kvinne)
Amfetamin	6 (4 kvinner)
Alkohol	3 (alle kvinner)

Hovedkategoriene er ikke absolutte ettersom informantene oppga blanding av flere av de nevnte rusmidlene samtidig. Seks av informantene, Joakim, Eivind, Trude, Morten, Einar og Nikolay, oppga heroin som mest brukte rusmiddel. Seks av informantene, Peter, Håvard, Janne, Petra, Astrid og Jorunn, oppga amfetamin som mest brukte rusmiddel. De tre siste informantene, Ingrid, Solveig og Elisabeth, oppga alkohol som det mest brukte rusmiddelet. Denne inndelingen er som nevnt ikke absolutt i informantenes fortellinger, men avhengigheten av de ulike rusmidlene ble brukt som symboler i deres fremstillinger av hvem de hadde vært, og hvordan de ble oppfattet av andre gjennom bruken av de ulike rusmidlene. Informantene identifiserte seg med de rusmidlene de hadde brukt mest. De ni informantene som enten oppga amfetamin eller alkohol som det daglige rusmiddelet, hadde alle et bevisst forhold til at de ikke hadde vært avhengig av heroin. Peter var en av dem.

(...) Jeg var kort unna å ha prøvd heroin, men aldri hatt noe sans for den type rus. Jeg så jo den ene etter den andre rundt meg hoppe over på det. Og jeg tror ikke jeg var langt unna jeg heller, for etter så lang tid, jeg sov kanskje en dag i uka og ble veldig sliten (...).

Peters fortelling om det å være «sliten» handlet om hvor nær han var å prøve heroin. Han hadde en sperre mot å prøve heroin, som symboliserte en slags «siste skanse». Denne forståelsen var ikke Peter alene om å ha. Jorunn, som i likhet med Peter hadde ruset seg på amfetamin, tok også avstand til heroin; det passet ikke inn med hennes livsstil og kanskje også hvem hun ville bli fremstilt som.

(...) Men jeg begynte å selge heroin på slutten, så det hadde ikke gått lenge, altså. Jeg likte ikke den rusen, skjønner du. Jeg likte ikke den måten folk satt på. For jeg pusset opp og vasket og holdt på, da, vet du. Helt gæren (latter). Jeg satt ikke rolig, jeg (...).

For Jorunn handlet det også om rusens virkning. Amfetamin holdt henne i aktivitet, mens heroin nærmest ble fremstilt som det motsatte, som inaktivitet. Både Peter og Jorunn fortalte om vedvarende rusproblemer som eskalerte og ble alvorlige, men uten å ruse seg på heroin. Dette var et viktig skille for dem i deres fortellinger om hvordan de så på seg selv og forholdet til rusmidlene. Deres avhengighet til amfetamin hadde ført til de samme problemene, som å miste bosted, gjøre kriminelle handlinger, miste nettverk, arbeid og kontakt med sine barn og sin familie. Fremstillingene til Peter og Jorunn sier noe om hvilken betydning bruken av de ulike rusmidlene hadde for hvem de hadde vært. De var ikke i det sosiale «bunnsjiktet» når det gjaldt valg av rusmidler, men nære nok til å klassifisere seg selv som avhengig eller misbruker.

Heroin – siste skanse

Informantene som oppga heroin som mest brukte rusmiddel, hadde også fokus på hva rusen symboliserte. Fortellingene bar preg av å ha brutt alle barrierene. Eivind beskrev introduksjonen til heroin som «siste skanse».

(...) I alle år så hadde vært at heroin er bare søppel, men på grunn av at jeg var sammen med en dame som brukte det da, så godtok jeg at hun brukte det, og til slutt så falt jeg for fristelsen og prøvde selv også, og det gikk veldig fort. Da gikk det veldig nedover (...).

Introduksjonen av heroin førte ham lenger ned i rusproblemene. Han mistet grepet om situasjonen. «(...) Den fysiske avhengigheten til heroin gjør at du blir dårlig kroppslig, da, du er som et vrak, den var veldig hard for meg da. For den hadde ikke jeg vært borti før (...). Injiseringen av heroin hadde en annen virkning enn de rusmidlene han hadde vært avhengig av tidligere. Han mente likevel at nettopp denne situasjonen gjorde at han begynte å reflektere rundt situasjonen. «(...) Det var kanskje medvirkende årsak til å at jeg klarte å slutte med alt, da (...).»

Trudes fortelling om avhengigheten til heroin handlet også om et liv hvor heroin fikk all mening. «(...) Altså, rusen er jo som en vegg mellom deg og andre mennesker. Enten det er familien sin eller dine venner eller barn, hvem det nå enn er, så tar den på en måte alt, så det er jo så ensomt som det kan få bli (...).» Ensomheten var også knyttet til situasjonen hun befant seg i. Trude og hennes daværende kjæreste solgte dop fra leiligheten de bodde i. De gjorde lite for å skaffe rusmidlene; de satt hjemme, fikk forsyninger hjem på døra og slapp på denne måten å delta i andre kriminelle handlinger.

(...) Jeg brukte så sykt mye heroin. Jeg gjorde ikke noe for det, jeg slapp liksom det der med prostitusjon og kriminalitet og alt det der fordi vi satt bare hjemme og brukte. Vi solgte til andre, så vi gjorde egentlig svært lite (...).

Alt foregikk i leiligheten. De var i liten grad involvert i rusmiljøet og stresset ikke rundt for å skaffe penger til rusmidler. Alt ble nærmest tilrettelagt i leiligheten de bodde i. «(...) Det var ikke så festlig de siste 5–6 årene, da, det var et fengsel å være i. Jeg brukte jo bare heroin for å holde meg noenlunde frisk (...).»

«Bare» alkohol?

De tre kvinnene, Ingrid, Solveig og Elisabeth, som oppga alkohol som mest brukte rusmiddel, fortalte om situasjoner hvor deres rusproblemer ikke ble oppfattet eller håndtert like strengt som bruken av illegale rusmidler. De fortalte om situasjoner hvor deres alkoholavhengighet ble oppfattet som mindre alvorlig av andre. Ingrid uttrykte et sinne over måten hun ble møtt på av andre, spesielt ansatte i rusbehandling og ettervern. Hun viste til et eksempel fra et opphold i et ettervern for å illustrere det hun mente utgjorde en forskjell mellom henne og andre når det gjaldt rusmidler.

Det var liksom sånn at hvis folk hadde sprukket, da, og kom tilbake, så var det sånn; hun har jo bare drukket. Bare drukket alkohol, ikke gjort noe annet. Og da husker jeg at jeg ble så sur, fordi jeg var den eneste alkoholikeren i ettervernet, selv om jeg har drevet med andre rusmidler også, men jeg så liksom ikke det fordi det gjorde jeg bare i fylla, liksom. Jeg var i ettervern på grunn av alkohol. Jeg var ikke der fordi jeg synes det var så morsomt, liksom. Jeg hadde ødelagt mitt liv og ødelagt manges andres liv.

Responsen fra de ansatte tolket Ingrid som at hennes rusproblemer ikke ble tatt på alvor. Ingrid tolket mangelen på sanksjoner som et syn på at hennes rusproblemer ikke var like alvorlige som andre. Ingrid fortalte på samme måte som de andre i materialet om det å miste bosted, arbeid, kontakten med sine barn, familie og venner. Hun viste også til hendelser som hadde oppstått i rus, som eksempler på at hennes rusproblemer var alvorlige.

Jeg gjorde jo sinnssyke ting og kom opp i sinnssyke situasjoner i fylla som da kanskje en heroinist ikke gjør, fordi da er man så rusa at man ikke klarer det. (...) Jeg gikk og stjal i butikker og våknet opp og husket ingenting. Jeg fikk en dom på meg fordi jeg hadde vært voldelig mot en offentlig tjenestemann. Og jeg husket ingenting (...).

Det var nesten som om Ingrid måtte overbevise de ansatte om at hennes rusproblemer var like alvorlige som andre og hadde fått alvorlige konsekvenser for henne. For Ingrid handlet det nærmest om å blottlegge sine erfaringer for å bli tatt på alvor med sine rusproblemer. Hun måtte

understrek hvilke problemer hennes rusavhengighet hadde ført til. Alkohol var like farlig som andre rusmidler, men den sosiale aksepten gjorde rusmiddelet mindre farlig, ifølge Ingrid.

Man kan sitte og drikke og være en skikkelig fyllick, altså det er jo sosialt akseptert. Og derfor tar det også lengre tid før folk skjønner hvor galt ting er. Men rus er rus, og det er ikke noe bedre å være rusa eller full på alkohol enn på andre ting. Det ødelegger livet like mye (...).

Rusmidlene skapte en form for identitet som informantene definerte seg selv gjennom. Heroin ble oppfattet som det mest alvorlige rusmiddelet av alle i materialet. Du kom ikke lenger ned i avhengigheten. Denne forestillingen viste seg også å være utbredt blant profesjonelle i hjelpeapparatet og ikke ulik de generelle forestillingene i samfunnet for øvrig. Christie og Bruun (2009) har vist hvordan straffenivået også virker inn på denne forståelsen. I deres bok «Den gode fiende» viser de hvordan straffenivået for narkotikalovbrudd gjenspeiles av forståelsen av hvilke rusmidler som er farlige. Den strafferettslige praksisen påvirker vårt syn på hva som betraktes som alvorlig rusavhengighet. Hva som defineres som alvorlig rusavhengighet, styres også av hvilke grupper som defineres eller kategoriseres som brukere av de ulike rusmidlene. Hvorvidt de er unge, deres sosiale status og bakgrunn, tilknytningen til andre livsomstendigheter som utdanning og tilknytning til arbeidsliv spiller inn på forståelsen av hva som defineres som alvorlig rusavhengighet. Asmussen og Jöhncke (2004, s. 15–16) omtaler denne kategoriseringen som «politisk farmakologi» og viser at den betydningen og status de ulike rusmidlene får i samfunnet, ikke er en direkte avspeiling av rusmidlenes kjemiske sammensetning og virkning. «Stoffers farlighed er altså i første omgang en samfundsmæssig farlighed, dvs. uforenelighed med dominerende sociale normer og værdier samt politiske vurderinger af befolkningens ve og vel» (Asmussen & Jöhncke, 2004, s. 16). Utfordringene med å kategorisere rusmidlene etter en samfunnsmessig fare underkommuniserer de individuelle sidene og problemene som rusavhengighet fører med seg. Ingrid's beskrivelser bar synlig preg av hvor lite mening slike inndelinger og forståelser kan virke på den enkelte som trenger hjelp for sine rusproblemer.

Arbeidserfaringer

Alle informantene hadde arbeidserfaringer, også mens de ruset seg. Lengden på de tidligere arbeidsforholdene varierte blant informantene. Noen hadde sporadiske arbeidsforhold, og andre hadde periodevis hatt fast ordinært arbeid. Alle mistet jobben på et tidspunkt, ofte som en følge av at de ruset seg for mye i arbeidsrelaterte situasjoner, slik Elisabeth, Håvard og Jorunn fremstilte det i forrige avsnitt. Innholdet i informantenes tidligere arbeidsforhold kan oppsummeres på følgende måte.

Oversikt over tidligere arbeidsforhold

Arbeidsforhold
Sjåførjobber
Faglært håndverksarbeid
Pleieassistent
Regnskap
Media og kommunikasjon
Helsesektoren
Butikkassistent
Administrasjon
Park og idrett
Renhold
Barnehageassistent
Dagmamma

I oversikten har jeg listet opp arbeidsområdene som informantene oppga som en del av deres arbeidserfaringer mens de ruset seg, eller i perioder hvor de var rusfri. De som hadde hatt faglærte arbeidsforhold, var i hovedsak de som hadde gjennomført videregående skole, både allmennfag og yrkesfag og/eller høyskoleutdanning. Når jeg skriver i hovedsak, så gjaldt ikke dette alle. Janne hadde gjennomført videregående skole, men hadde ikke hatt faglært arbeid etter at hun hadde fullført. Hun hadde kun hatt sporadisk arbeid, ofte som vedtak til sosialpenger. De som hadde hatt faglærte arbeidsforhold, hadde hatt mer stabile og faste arbeidsforhold over tid, også mens de ruset seg. Deres arbeidserfaringer bestod av arbeid innen regnskap, medier og kommunikasjon, helse og omsorg og helseadministrasjon. Mennene i denne gruppen hadde yrkesfaglig utdanning innen håndverksfag. Oversikten under viser at flertallet av informantene ikke hadde gjennomført utdanning utover videregående skole i

livsfasen da de hadde rusproblemer. Under halvparten av informantene oppga ungdomsskole som høyeste fullførte utdanning.

De sporadiske (ufaglærte) arbeidsforholdene bar preg av korte intervaller på uke- og månedsbasis, ofte som et vedtak til sosialpenger. Morten var en av dem som hadde hatt sporadisk tilknytning til arbeidslivet. Hans arbeidserfaringer frem til han var i begynnelsen av 30-årene, var flyktige arbeidsforhold. «(...) Det har bare vært sånn litt her og der. Jeg har vært tre–fire måneder en plass, så ni måneder en annen plass. Jeg var aldri ordentlig inne i arbeid, jeg (...)». Flere av mennene hadde også jobbet svart i perioder, for diverse arbeidsgivere, ofte innenfor håndverkerbransjen.

«Jobben er ofte det siste som går»

Mennesker med rusproblemer blir ofte fremstilt som om de er utenfor samfunnet, underforstått at de ikke er i arbeid eller aktivitet (Meld. St. 30 (2011–2012)). Informantene i denne studien bidrar til å nyansere det. Ingen av informantene hadde tilknytning til arbeidslivet da de kom i kontakt med hjelpeapparatet som hadde hjulpet dem ut av situasjonen. Dette betydde midlertid ikke at informantene ikke hadde erfaringer fra ordinært arbeid, også mens de ruset seg. Elisabeth var veldig tydelig på dette i intervjusamtalen med meg. Hun stilte seg kritisk til å betrakte det å være rusavhengig som ensbetydende med det å stå langt fra arbeid og nyanserte bildet på følgende måte:

(...) Det er ikke en selvfølge at fordi om man er rusavhengig, så trenger man ikke å være helt utenfor samfunnet. Så det går ganske lenge an å leve et dobbeltliv altså. Man kan fungere som rusavhengig overraskende lenge. Jobben er ofte det siste som går. Du mister ofte familie og nesten forstanden før du mister jobben.

Elisabeth var kritisk til å belyse rusavhengige mennesker som synonymt med utenforskap. Hun hadde hatt fast arbeid, også i perioder mens hun ruset seg, og ble irritert over min vektlegging av arbeid som en viktig arena for å utvikle andre identiteter. Kanskje handlet denne synlige irritasjonen om at hun mente at det viktigste i livet var å ha relasjon til andre for å føle fellesskap. Arbeidslivet var ikke nødvendigvis en arena for å bygge relasjoner og fellesskap. Hun la vekt

på at utenforskapet handlet mer om å miste viktige relasjoner og seg selv, enn å knytte det til fraværet av arbeid. Dette synspunktet fortolket jeg som et viktig innspill både til å betrakte hva arbeidslivet kan bety for den enkelte, og hvordan vi oppfatter det å være deltaker i samfunnet. Deltakelse i arbeidslivet er verken et symbol på å ha kontroll over bruken av rusmidler eller å ha tilgang på nettverk. Elisabeths innvending og protester kan tyde på at arbeidsliv kanskje har fått for stor plass i forestillingene om hva som skaper inkludering i samfunnet. Satt på spissen: dersom du er i arbeid, er du inkludert i fellesskapet. Informantene delte ikke denne oppfatningen. De hadde erfaringer som tilsa at arbeidslivet ikke nødvendigvis var en rusfri sone, og heller ikke en arena for sosial inkludering. Arbeidslivet har også noen andre sider som i liten grad blir trukket frem i studier av betydningene av å bli arbeidstaker. Studiene jeg viser til i kapittel 3 viser i liten grad til de «mørke sidene», som rusingen, ensomheten og kanskje nettopp mangel på tilhørighet i en arbeidssituasjon. Elisabeth hadde arbeidserfaringer som ikke bidro til å redusere rusen og som ikke virket særlig rehabiliterende på hennes daværende situasjon. Hennes første arbeidsforhold, etter å ha gjennomført en bachelorgrad i media og kommunikasjon, var ikke særlig helsefremmende. «Jeg hadde en sjef som var ganske forfylla og var ganske psykopat. Han var ganske gæren. Han ville ha en ung jente som han kunne forme. Så jeg fikk en ganske tøff start på arbeidslivet (...)». Elisabeth fortalte om et arbeidsliv hvor hun mer eller mindre var overlatt til seg selv. Arbeidet innebar representasjoner på jobboppdragene med nærmest ubegrenset tilgang på alkohol. Hun fortalte om flere episoder hvor hun mistet kontrollen over drikkingen mens hun var på jobboppdrag.

Jeg var på et jobboppdrag med mange mediafolk, og så husker jeg ikke hva som skjedde. Jeg bare husker at reiselederen stod og hamret på døren, og jeg var så hinsides at jeg ikke klarte å komme meg ut derfra, og de kontaktet, jeg tror det var noe politi inne i bildet. I hvert fall husker jeg ikke hvordan jeg kom meg hjem (...). Jeg husker ikke noe før jeg lå på sykehuset med delirium (...).

Denne episoden ble slutten på et turbulent arbeidsliv. «(...) Og da valgte jeg å si opp jobben før jeg ble sagt opp, men jeg hadde vel sikkert blitt sagt opp på et tidspunkt. Det var jo helt galskap det jeg holdt på med. Jeg holdt på å dø (...)». Elisabeths erfaringer fra arbeidslivet hjalp henne lite til å forebygge de rusproblemene hun hadde utviklet. Kanskje var det denne erfaringen som gjorde at hun var kritisk til mitt utgangspunkt? Elisabeth var ikke alene om disse erfaringene.

Håvard hadde også hatt arbeid i flere perioder mens han ruset seg. Han hadde jobbet som faglært innenfor håndverkerbransjen. «Ja, jeg rusa meg på jobben, så det var på en måte to ting. Det var å stå opp til jobben og så gå ut i krigen. Jeg hadde det så dårlig, liksom.» I intervjusamtalen med meg betraktet Håvard forsøkene på å være i arbeid samtidig som han ruset seg som et vanvittig hardkjør mot seg selv. «(...) Som jeg ser det i etterkant, har det vært en ganske tøff greie mot meg sjøl. For å være 100 prosent rusavhengig og så på en måte prestere i arbeidslivet, det er ganske tøft, altså (...)». Dobbeltlivet eller trippellivet, som for Håvard innebar å ruse seg samtidig som han skulle prestere i arbeidslivet og være far utenfor arbeidstiden, ble et hardkjør mot ham selv. Slitet med å holde seg innenfor arbeidslivet krevde enorme ressurser. Han mistet mange arbeidsforhold underveis og shoppet rundt på diverse arbeidsplasser. Kombinasjonene av å være arbeidstaker og rusavhengig ble etter hvert et slit som tæret på ham følelsesmessig: «(...) Jeg hadde det bare jævlig. Jeg hadde det følelsesmessig jævlig (...)». Tilknytningen til arbeidslivet slik både Elisabeth og Håvard fremstilte det, førte i liten grad til reduksjon i rusnivået. Deres fremstillinger av arbeidslivet viser at det er fullt mulig å kombinere arbeid med å være rusavhengig.

Jorunn var også en av dem som i en lengre periode hadde hatt et fast ordinært arbeidsforhold parallelt med et rusproblem som etter hvert eskalerte etter et samlivsbrudd.

(...) Men så hadde jeg et samboerforhold så gikk det skeis. Og det fikset jeg ikke. Jeg har på en måte aldri klart å vise at jeg trenger hjelp. Det klarte jeg heller ikke da. Da søkte jeg til rusen. Så gikk det 4 år, fra jeg hadde svært hus, fin jobb, og var helsearbeider, kjørte rundt med klienter i bilen og rusa meg, satte meg skudd. 4 år gikk det så hadde jeg ingenting. Jeg bodde okkupert, og var helt på trynet. Levde bare for å få rus. Jeg skjønnte etter hvert at dette ikke kunne fortsette (...).

Til forskjell fra Elisabeth og Håvard ble hun innkalt av arbeidsgiver til samtaler. «(...) Jeg ble kalt inn til AKAN. Jeg ble kalt inn på jobben min, og jeg blånektet. Nei, nei, nei, jeg ville ikke ha hjelp jeg (...)». Hun nektet å ta imot hjelp fra arbeidsgiveren og valgte i stedet å si opp arbeidsforholdet og livnærte seg etter hvert med å selge amfetamin og heroin. Solveig som i flere omganger hadde forsøkt å slutte å drikke alkohol, fortalte om hvordan arbeidslivet ikke bidro til å endre på livssituasjonen i et lengre perspektiv.

Jeg skjønnte jo lenge jeg at jeg hadde et rusproblem. Jeg skjønnte og prøvde å bli rusfri på egen hånd. Det var å la være å drikke alkohol, spise piller, røyke hasj. Og det greide jeg i fire år. Da fikk jeg meg jobb, en ganske god jobb. Godt betalt jobb. Jeg kjøpte meg bil, jeg hadde leilighet, jeg skaffet meg hund, det trengte jeg fordi det kom jo mange spørsmål om jeg ikke kunne være med ut å ta et glass vin på fredagene og sånt. Men da sa jeg nei, jeg må hjem til hunden min. Og trodde at sånn var det å være edru og nykter. Og jeg opplevde jo at dette her ble vanskeligere og vanskeligere. Fordi jeg skulle jo kompensere med små løgner som ble større løgner, jeg hadde jo bare sluttet med rusen, jeg. Det er en forutsetning for å ta tak i alle de andre problemene, men det hadde jo ikke jeg fordi jeg visste jo ikke noe om det. Så det måtte jo gå galt. Så etter fire år så gikk det veldig, veldig galt igjen.

Solveig var også opptatt av å ikke fremstille arbeidslivet som en garanti for et bedre liv. De andre problemene som Solveig ikke klarte å løse på egen hånd, og som hun den gang ikke skjønnte, var knyttet til det å forholde seg til andre og skape nettverk. Hun rettet i likhet med Elisabeth betydningene til fraværet av de relasjonelle forholdene. Arbeidslivet var ikke nødvendigvis en innfallsport til å utvikle sosiale relasjoner. Det ble vanskelig for Solveig å forholde seg til kollegaer ettersom de sosiale sammenkomstene også involverte alkohol. Solveigs strategi ble ensomheten, som etter hvert ble uutholdelig.

Utdanning

Varigheten og stabiliteten i arbeidsforholdene til informantene kan også sees i sammenheng med deres utdanningsbakgrunn. Det var et skille mellom de ufaglærte og de faglærte når det gjaldt lengden på arbeidsforholdet. De jeg har kategorisert som ufaglærte, hadde gjennomført niårig grunnskole. I oversikten under vises forholdet mellom de som hadde utdanning utover niårig grunnskole, og de som hadde videregående eller høyere utdanning på bachelornivå.

Oversikt over utdanningsbakgrunn

Gjennomført grunnskole	Gjennomført videregående skole	Fullført bachelorutdanning
7 informanter (3kvinner)	8 informanter (5 kvinner)	2 informanter (2 kvinner)

Benevnelsen «Gjennomført videregående skole» inkluderte de av informantene som enten hadde gjennomført studieretninger innen allmennfag eller yrkesfag. Tre av informantene hadde yrkesfaglig bakgrunn, mens resten av informantene i denne kategorien hadde gjennomført allmennfaglig studieretning. To av informantene hadde påbegynt videregående skole uten å gjennomføre hele studieløpet. De har i oversikten over blitt definert i kategorien gjennomført niårig grunnskole. Oversikten viser at det var flest kvinner som oppga videregående skole og bachelorutdanning blant informantene. Ingen av mennene hadde utdanning utover videregående skole.

Enkelte av dem som ikke hadde gjennomført videregående skole fortalte om dårlige skoleprestasjoner fra ungdomsskolen, som hadde resultert i at de ikke kom inn på den studieretningen som de ønsket. Astrid var en av dem. «(...) Jeg komme ikke inn på videregående, jeg hadde for dårlige karakterer. Jeg kom inn på maskin- og mekanikerlinjen, men det var jo ikke aktuelt (...)». Mens andre, som Morten, forsøkte seg på yrkesfaglige linjer uten å finne seg til rette i skolesituasjonen. «(...) Jeg prøvde flere linjer på yrkesfag uten å gjennomføre noen av dem (...)». Det var med andre ord ikke nødvendigvis rusen som kom i veien for mer utdanning og skolegang. Det var kombinasjoner av svake karakterer og at de ikke fant seg til rette på de studiene de hadde valgt, og droppet derfor ut av studiene og skaffet seg arbeid som ikke ga dem noe på sikt. Dette er en viktig nyansering. Informantenes rusdebut kan ikke fortolkes utelukkende som et resultat av drop out eller at de ikke hadde gjennomført videre skolegang. De som gjennomførte videregående, fortalte også om mye rus mens de gikk på skolen. De tilhørte studentmiljøer hvor rusen var en del av det sosiale fellesskapet, men de oppfattet det ikke som alvorlig. Janne var en av dem som ikke oppfattet seg selv som rusmisbruker «(...) Og da var jeg ikke ordentlig på kjøret.» Hun gjennomførte videregående

mens hun eksperimenterte med ulike typer av rusmidler. «(...) Vi prøvde alt. Men så var det liksom amfetamin som var det som var mest gøy, da. Og det ble til at vi, i hvert fall jeg og venninnen min, begynte med sprøyter, da, i 16–17-årsalderen (...)». Janne fullførte videregående skole til tross for omfattende eksperimentering med rus.

To av kvinnene i materialet, Jorunn og Elisabeth, gjennomførte treårig bachelorgrad, henholdsvis innen medier og kommunikasjon og helsefag, mens de ruset seg. Jorunn fortalte om en studietid hvor hun tilhørte et rusmiljø hvor de drakk og røyket en del hasj. «(...) Jeg dro den aldri sånn helt ut på trynet. Jeg var veldig ordentlig i fasaden og sånne ting (...)». Elisabeth fortalte også om en studietid hvor hun drakk mye og jevnlig, men betraktet ikke seg selv som så veldig ulik de andre studentene i denne perioden. «Det var ganske utbredt at man var ute og festet uansett. Og jeg gikk ut med veldig gode karakterer (...)». Drikke- og ruskulturen var utbredt i studiemiljøene, og Jorunn og Elisabeth gjennomførte sine bachelorgrader på tross av mye rus, og gled rett inn i arbeidslivet etter studiene.

Ustabile bosituasjoner

Rusproblemene handlet også om ustabile boforhold som gjorde situasjonen rundt dem slitsom. Deres bosituasjon var ustabil da de søkte seg inn i døgnbasert rusbehandling. Informantene bodde i okkuperte leiligheter, noen flyttet inn og ut av kommunale leiligheter, enkelte måtte flytte hjem til sine foreldre, venner, kjærester og bekjente, mens andre hadde midlertidig bosted i kommunale lavterskelinstitusjoner rettet mot mennesker med rusproblemer. Eivind fortalte om en omflakkende botilværelse, hvor han vekslet mellom det å bo hos venner, alene i kommunale leiligheter og i kommunale lavterskelinstitusjoner.

(...) Jeg har bodd på hospitser i Oslo, og du kommer jo ikke noe særlig lengre ned. Jeg tror ikke det. Jeg valgte jo i perioder å ikke ha noe sted å bo, men det er også veldig slitsomt. Det koster veldig mye. Da blir du avhengig av tak over hodet og bo hos folk, og da skal folk ha ting og tang. Det ble veldig dyrt.

Boforholdene skapte ulike utfordringer for Eivind. Det å bo på hospits var den siste utveien og bunnpunktet når det gjaldt bosituasjonen. De andre løsningene krevde et bytteforhold og

forventninger om å gjøre opp for seg materielt i form av rusmidler eller andre ting som han måtte skaffe til veie for å bo hos dem. Eivind hadde også erfaringer med å bo i kommunale leiligheter. «(...) Men når du er på trynet, så klarer du å rote bort den leiligheten.» Rusen og kaoset rundt han bidro til at han ikke klarte å holde på leiligheten han ble tildelt. Nikolay beskrev også rusproblemene som en evig kamp, som også var knyttet til å finne bosted. «Nei, det er ikke enkelt å bli kastet ut og bo på gata. Bo i kjelleren hos en kompis og på loftet hos en annen, og har du penger, er det hotell. Det er en evig kamp.» Det å ikke ha et fast bosted eller ikke være i stand til å bevare leilighetene de ble tildelt, ble slitsomt og en del av det å ha rusproblemer.

Kvinnene beskrev også sin bosituasjon som ustabil med mange flyttinger mellom ulike steder. Flyttingene handlet om inngåelse eller brudd med kjærester, tilfeldige sofaer rundt forbi i rusmiljøet og leiligheter som de tidvis klarte å bevare. Noen ved hjelp av foreldrenes økonomiske støtte.

(...) Jeg hadde en mor som kjøpte leilighet til meg, jeg betalte jo aldri husleien, så etter hvert fikk hun noe av sosialpengene mine til å betale husleien med. Etter hvert så fikk hun pengene inn på sin konto og trakk fra det hun skulle ha i husleie, og så måtte hun porsjonere ut resten av pengene til meg og han jeg var sammen med (...).

Noe av bakgrunnen for at moren stilte opp og kontrollerte at husleien ble betalt, handlet om omsorgen for barnet til Astrid og samboeren. «Men moren min gjorde veldig mye, ikke bare for meg, men gjorde det også for barnet mitt, ikke sant. Hun hadde ikke noe valg.» Morens inngripen i den økonomiske situasjonen bidro til at Astrid bodde stabilt mens rusproblemene var en del av livet hennes.

Elisabeth måtte flytte hjem til sine foreldre fordi hun på et tidspunkt hadde sagt opp leiligheten sin etter å ha vært utenlands i en periode. Hun stod uten leilighet og flyttet hjem til foreldrene, som også fikk innsikt og skjønnte at rusproblemene var alvorlige.

Og moren og faren min prøvde å redde meg. Jeg flyttet inn til dem, og de skjønnte da for første gang, enda de har levd med meg i så mange år tidligere, så skjønnte de da at nå er det noe alvorlig galt. De skjønnte at jeg var rusavhengig. Da klarte jeg ikke å holde på noen ting. Jeg klarte ikke å holde noen fasade. Bare bråk med meg overalt. Jeg var aggressiv og ikke noe særlig ålreit å ha med å gjøre.

Informantene beskrev sin bosituasjon som en del av den kaotiske tilstanden som de befant seg i, og som skapte lite forutsigbarhet i deres hverdagsliv. Bosituasjonen var i likhet med de andre forholdene jeg har beskrevet, bare en del av problemene, som til sammen utgjorde deres utfordringer mens de ruset seg. Elisabeth var kritisk å trekke frem bosted som det viktigste innholdet i oppfølging etter institusjonsopphold. «(...) Men det er også en sånn feilslått greie, som at det å ha et hjem er en del av rehabiliteringen (...)». Elisabeths poeng i denne sammenheng var å understreke at egen bolig ikke løste de andre problemene knyttet til rus. Elisabeth utdypet sitt syn på følgende måte. «(...) Det er jo mange som kommer ut av fengsel, som får hjelp til bolig med en gang. Men det hjelper jo ikke å få hjelp til bolig hvis du fremdeles er aktiv misbruker. Det hjelper ikke noe, det.» Elisabeth rettet et skarpt blikk på det hun oppfattet som synet på rehabilitering. Egen bolig hjalp lite dersom vedkommende ikke får hjelp til å håndtere rusavhengigheten. En kartlegging av bostedsløse i 2012 viste at 54 prosent av dem som var uten fast bolig, oppga at de hadde rusproblemer (Prop. 15 S (2015–2016), 2015)).

I et rehabiliteringsperspektiv har tilgangen til fast bolig vært en viktig strategi. I de senere årene har tiltak som «Housing first» blitt en modell under utprøving i Norge. Intensjonene er å skaffe til veie egnet bosted som en viktig del av rehabiliteringstankegangen. Hensikten er å hjelpe personer med alvorlige rus- og psykiske lidelser til å etablere eller beholde egen bolig uten å stille rusfrihet som et absolutt krav (Tsemberis, 2010). En av utfordringene med å ha et utelukkende fokus på bolig kan være at bomiljøene de ofte plasseres i kan betegnes som belastende. Ofte blir mennesker som har blitt utskrevet fra rusbehandling, bosatt i kommunale bomiljøer med andre rusavhengige. Dette beskrives som utrygge omgivelser som øker risikoen for å ikke holde seg rusfri (Vassenden, Skoland & Lie, 2012). Bomiljøene preges av belastede miljøer med mye rus og bråk og dårlig boligstandard, som er utfordrende for dem som ønsker å få miljøet og rusen på avstand (Vassenden et al., 2012). Denne utfordringen blir også fremhevet i Duffy et al. (2013) studie som er beskrevet i kapittel 3. Studien peker på behovet

for trygge omgivelser i overgangene fra rusbehandling og at dette ikke nødvendigvis er knyttet til ønske om egen bolig, men bomiljø hvor den enkelte opplever trygghet og ivaretagelse etter å ha gjennomført rusbehandling.

Relasjonene til rusmiljøet

Rusproblemene var også preget av mye ensomhet. Mange hadde mistet kontakten med venner og familie. Det var vanskelig å holde kontakten med familien fordi de hadde sviktet dem så mange ganger og gjort ting mot dem, som å stjele penger og gjøre innbrudd hjemme hos dem. De hadde gjentatte ganger lovet bot og bedring. Gjennomført rusbehandling, blitt rusfri, fått seg en jobb, men så skjedde et eller annet som gjorde at veiene til rusen ble kort. Tilliten var lav, og for flere av informantene tok det mange år å gjenopprette forholdet til de nærmeste. Tilhørigheten til rusmiljøet ble ikke beskrevet som positivt. Dette var miljøer som var preget av mye svindel og stjeling fra hverandre. Vennskapene var basert på salg og kjøp av rusmidler. Eivind beskrev miljøet som han var en del av, på følgende måte: «(...) Det var et møkkamiljø, du kan ikke stole på noen, Den som er din beste venn, er din verste fiende, den derre julingen og bøffingen hele tiden». Miljøet var nærmest fritatt for sosiale regler, og det meste av samhandlingen foregikk mens de var i rus eller desperate etter å få tak i rusmidler. Astrid beskrev rusmiljøet som et sted hvor alt kretset om rus, og at samtalene var korte uten refleksjoner om andre ting som ikke handlet om rus eller penger.

(...) Alle var jo rusa. Det var snakking og prating, men det var på en måte sånn; kjip-kul, noia – ikke noia, ikke sant. Og så var det veldig mye misforståelser hele tiden. Ingen som brydde seg. Det gikk i rus og pengeprat og sladring på andre også.

Miljøet bar preg av hastige møter for å enten selge eller kjøpe rusmidler. Dette preget også deres tilhørighet. Rusmiljøet kunne ikke erstatte de relasjonene de hadde mistet eller skjøvet fra seg. Røffheten viste seg også i kjærestereelasjoner. Janne fortalte om voldelige kjærester og ensomheten.

Det verste tror jeg må være den ensomheten, jeg ville hele tiden slutte med dette, og jeg var ikke fornøyd med at jeg hadde det sånn, fordi jeg hadde også voldelige kjærester

som ikke var noe snille. Fikk juling, og jeg ville hele tiden ut. Og så tenkte jeg: nei, nå slutter jeg. Så gikk det to dager, så lå jeg i senga i to dager, klarte ikke å gjøre noen ting og var dårlig, og så var det veldig ensomt. Jeg ble ensom, så var det å ringe til de rusvennene (...).

Rusmiljøene som de vanket i, var røffe og til dels voldelige, også i kjærestereelasjoner, slik Janne fremstilte det. Hun fortalte også hvordan rusmiljøet preget hennes identitet. «De var så slemme, forferdelige folk. Det var jeg også, så vi fortjente hverandre på en måte, sånn sett. Man finner jo gjerne sine likesinnede på en måte, da». De sosiale spillereglene var nærmest blottet for empati, og truslene og baksnakkingen var en del av kodene for å skaffe tilgang til rusmidlene. Deres beskrivelser handlet om å ha en posisjon som på den ene siden tilførte dem rusmidler, men på den andre siden ikke tilførte dem særlig sosialt fellesskap. Deres relasjoner til rusmiljøet kan minne om det Sørhaug (1996, s. 38) omtaler som «høstingsøkonomi». Han bruker begrepet som en metafor til å beskrive livsformen til en gruppe ungdommer som han omtaler som «belastet». De var uten fast arbeid, manglet bosted og ruset seg. Det som karakteriserer høstingsøkonomien som livsform er at det var de kortsiktige løsningene som var fremtredende for deres livsform. Omgivelsene var flyktige, de levde fra dag til dag, noe som også hindret dem i langsiktige tilpasninger som til skole eller arbeid. Det passet ikke inn i den flyktige livsformen, hvor det meste var styrt av impulser her og nå (Sørhaug, 1996). Denne beskrivelsen passer med informantenes beskrivelser av relasjonene til rusmiljøet. De sosiale relasjonene var nært knyttet til deres avhengighet til rusmidlene og hadde lite betydning utover dette.

Oppsummering: ensomheten i og utenfor arbeidslivet

Informantenes beretninger om fortiden kan fortolkes som mønstre som på et overordnet nivå var et forhold mellom deres avhengighet til de ulike rusmidlene og deres sosiale situasjon. De identifiserte deres rusavhengighet til hvilke rusmidler de hadde vært avhengige av. Rusmidlene ble rangert og heroin tilhørte «bunnsjiktet» av skalaen. «Av og på» ruskjøret var et symbol på at det fantes håp om å klare å komme seg ut av avhengigheten. Flere behandlingsopphold eller soning i fengsel bidro til å skape håp om at de kunne klare å komme seg ut av rusavhengigheten på sikt. Samtidig som det ble et symbol på at det var vanskelig å slutte å ruse seg uten å ha sosial tilhørighet eller mening i hverdagslivet. Informantenes fortid og rusproblemen ble beskrevet ut fra hvilke relasjoner de hadde rundt seg eller manglet. Det å «miste alt» relaterte

seg først og fremst til hvilken sosial relasjon de hadde til andre. Relasjonene til andre spilte en avgjørende rolle for når rusavhengigheten ble alvorlig i deres fortellinger. Fraværet av andre ble symboler på at deres rusproblemer var blitt alvorlige. Det var dette som avgjorde alvorlighetsgraden av rusavhengigheten, ikke nødvendigvis hvorvidt de hadde mistet arbeid eller bosted. Informantene var uenige med meg i at fortiden også kunne handle om utenforskap som: fraværet av aktivitet, som kunne ha bidratt til fellesskap og inkludering. Funnene løfter frem betydningen av at deltakelse i arbeidsliv hadde mindre betydning for hvordan de betraktet sitt tidligere liv.

Det var få skillelinjer mellom dem som var avhengige av heroin og dem som var avhengige av amfetamin eller alkohol, når det gjaldt den sosiale situasjonen. Utdanningsbakgrunn eller tilhørighet i arbeidslivet spilte mindre rolle. De hadde «mistet alt» som inneholdt fraværet av betydningsfulle andre. Kontakten med andre utenfor rusmiljøene var vanskelig å opprettholde. Dette handlet om flere ting. De hadde mistet tillitten til mange rundt seg, men det ble også vanskelig å opprettholde kontakten etter hvert som rusen ble mer alvorlig. Bruddene i relasjonene til andre ble symboler som forsterket rusavhengigheten og problemene. Ensomheten kan på denne måten forstås som en sentral del av det å ha rusproblemer og det å bli rusfri. Fellesskapet med andre var basert på flyktige møter i rusmiljøet eller ensomme stunder i eget selskap som rusfri. Fraværet av stabile relasjoner kan forstås som en større utfordring enn fraværet av aktivitet eller arbeid. Det å «miste alt» kan tolkes som et symbol på den sosiale situasjonen som ikke nødvendigvis relaterte seg til tilgangen på arbeid. Det å være i et arbeidsforhold hadde ikke bidratt til å skape den nødvendige avstanden til rusmidlene eller bidratt til mening eller sosial tilhørighet. Funnene i dette kapitlet kan fortolkes som at «det å miste alt» handlet om fraværet av interaksjoner til å utvikle den «generaliserte andre» (Mead, 1934/1977) både hos dem selv og i møte med andre. Ensomheten kan analyseres som et symbol som uttrykte en slik fortolkning. Det var slik de betraktet seg selv og sin fortid i intervju samtalen med meg.

Kapittel 7. Møter med hjelpeapparatet

Jeg vil i dette kapittelet presentere funn knyttet til de prosessene som førte informantene over i andre livsløp, hvor rusen ikke lenger hadde den samme betydningen. Hva bidro til å hjelpe dem ut av rusproblemene? Hvilke omstendigheter og relasjoner bidro til å endre deres situasjon? Endringsprosessene ble beskrevet som både personlige og noe som ble styrt av andre som de sosiale institusjonene de kom i kontakt med. Begrepet styring viser her til at endringsprosessene ikke nødvendigvis var basert på frivillige handlinger og strategier. Endringsprosessene inneholdt deres egen forståelse av seg selv og situasjonen de befant seg i og hjelpen de fikk av andre til å forstå og fortolke seg selv og sine problemer. Som vist i forrige kapittel var informantene klar over at de ruset seg på skadelige måter. De ville slutte, men fant ingen løsning i den situasjonen de var i. Deres egne forsøk på å slutte å ruse seg hadde ikke ført dem ut av problemene. De trengte hjelp fra andre. De andre utgjorde i denne sammenheng: politi, oppsøkende tjeneste, ruskonsulenter, domstol og barnevern, som styrte informantene frivillig eller ufrivillig inn i hjelpeapparatet.

Situasjonene som informantene vektla, kan kategoriseres i fire mønstre som jeg har kalt: «...vil jeg leve, eller vil jeg dø?», *tilfeldige og akutte møter med hjelpeapparatet, rusbehandling som alternativ til soning og barnevernet og omsorgen for barn*. Mønstrene forteller noe om hvilke situasjoner informantene befant seg i følelsesmessig, og deres relasjoner til andre rundt dem.

«...vil jeg leve, eller vil jeg dø?»

Det å være sliten av rusingen og alt det medførte av problemer, dominerte i informantenes fortellinger. De befant seg i en situasjon hvor de var redde for å dø som følger av rusproblemene. De hadde erfart at flere venner i rusmiljøet døde og var redd for å havne i samme situasjon. Peter var en av dem som flere ganger tidligere hadde gjennomført rusbehandling og ettervern. Han beskrev sine rusproblemer, som jeg har vist til i kapittel 6, som «av og på» med flere innleggelses i rusbehandling og videre oppfølging i etterkant.

Jeg vil si det at, ja, hva som har skilt denne gangen fra alle de andre gangene var nok det at, og det høres ut som en klisje, men altså, jeg følte at jeg hadde ikke noe mer å gå på. Ikke sant. Jeg begynte å nærme meg, ja, jeg hadde passert midten av 30-årene, og

det var mye amfetamin jeg har brukt da. Så jeg ble veldig, veldig sliten. Tennene ramla ut (...).

Peter vektla erkjennelsen av situasjonen han befant seg i, og skjønnte at han trengte hjelp til å komme seg ut av problemene. Han hadde ikke stabilt bosted eller arbeid. Han hadde mistet kontakten med barnet sitt. Fraværet av kontakt med familien og de fysiske og psykiske skadene av rusingen resulterte i et ønske om å gjøre noe med situasjonen.

Og siste gangen da så ruset jeg med i 18 måneder og mistet lappen mistet bilen, mistet all kontakt med familien, sønnen min, mistet leiligheten min, mistet alt jeg hadde i leiligheten, alt forsvant. Og endte opp da med å bo på et av Oslos mest belasta pensjonater. Jeg hadde masse bøter hos politiet. Og gikk egentlig bare og ventet på å bli putta inn. Så hadde jeg da fra en tidligere rusfri periode kommet i kontakt med NA (Anonyme narkomane), og jeg hadde hørt via folk som hadde vært der om ulike behandlingstilbud og sånne ting. Og da skjønnte jeg vel det selv at jeg trengte å komme meg inn i langvarig behandling. Finne ut av hvorfor jeg brukte disse usunne strategiene hver gang noe gikk galt. Eller gikk meg imot.

Peters beslutning om å gjøre noe med situasjonen handlet både om hans egen overbevisning og erfaringer fra tidligere rusfrie perioder. Han trengte hjelp og visste hvor han skulle henvende seg. Ingrid hadde også flere rusbehandlingsopplegg bak seg, men det tok tid å innse at hun var rusavhengig.

Jeg hadde jo jobbet hele tiden bortsett fra tre år, hvor det gikk virkelig galt, da. Det gikk jo galt ellers også, men jeg hadde liksom alltid en jobb. Og derfor tok det ganske lang tid før jeg innså at jeg hadde et problem fordi jeg hadde tross alt en jobb (...).

Rusproblemene ble mer synlig for henne da hun ikke lenger klarte å bevare arbeidsforholdene. Hun fikk sparken flere steder fordi hun ikke møtte opp på jobb, og problemene samlet seg opp.

(...) Jeg orket ikke mer, jeg hadde mistet alt. Jeg hadde ikke kontakt med barnet mitt, ikke hadde jeg et sted å bo, ikke hadde jeg jobb, moren min døde, og jeg hadde liksom ingen lenger. Søstera mi ville ikke ha noe med meg å gjøre. Og vennene mine bare, selv de som drakk på min måte, bare uff, nei. Og da, liksom, fant jeg vel egentlig ut at nå orker jeg ikke mer. Fordi da fungerte ikke alkoholen mer og piller og ingenting som funka. Jeg ble bare sliten. Da tenkte jeg, ok, vil jeg leve eller vil jeg dø? (...).

Hennes situasjon var i likhet med Peter et slit, både fysisk, psykisk og sosialt. Ingenting fungerte, og hun var redd for å dø. De visste at problemene var alvorlige, men at det samtidig var vanskelig å ta tak i situasjonen på egen hånd, delvis fordi de hadde forsøkt å bli rusfrie tidligere, enten på egen hånd eller ved hjelp av institusjonsopphold eller poliklinisk behandling. I overkant av to tredjedeler av informantene hadde gjennomført flere rusbehandlinger. De visste på den ene siden at det var mulig å jobbe seg ut av rusavhengigheten, men at det på den andre siden, var mange utfordringer knyttet til det å etablere seg i et hverdagsliv som rusfri.

Tilfeldige og akutte møter med hjelpeapparatet

Joakim var en av dem som i flere omganger hadde forsøkt å bli rusfri på egen hånd uten å lykkes. Han hadde ikke forsøkt rusbehandling tidligere. Han fortalte om tilfeldige møter med oppsøkende ruskonsulenter i en periode hvor han hadde flyttet ut av byen, sammen med en kjæreste, for å prøve å få avstand til rusen og miljøet. «I hvert fall så flyttet jeg til et lite tettsted for å prøve å ordne mitt liv, men det klarte jeg ikke. Jeg lå i samme abstinens, og samme historien tok til. Jeg tok bussen til byen så fort jeg fikk penger (...)». På en av turene til byen for å kjøpe heroin kom han tilfeldigvis i kontakt med en ruskonsulent som jobbet oppsøkende i det åpne rusmiljøet i Oslo sentrum. Åpne rusmiljøer er steder i det offentlige rom, hvor mange med rusproblemer samler seg for å kjøpe og selge narkotika (Nafstad, 2013 s. 89–90). Møtet med ruskonsulenten bidro til at Joakim fikk hjelp. «Der kom jeg i kontakt med en ruskonsulent, som fikk meg inn i et system. Jeg ble overført til et akuttmottak, hvor jeg kom i kontakt med en psykolog som fikk meg inn i rusbehandling». Hans møte med ruskonsulenten ble en viktig døråpner til avrusning og videre rusbehandling. «Og det er jeg evig takknemlig for (...)». Dette tilfeldige møtet mellom Joakim og ruskonsulenten sier også noe om viktigheten av å ha oppsøkende tjenester til stede i de åpne rusmiljøene som samles i sentrum av byer. Hjelpeapparatet kan være komplisert å forstå og vanskelig å vite hvor man skal henvende seg

for å få hjelp. For Joakim, som ikke tidligere hadde vært i kontakt med hjelpeapparatet, var oppsøkende tjeneste en viktig støtte til å orientere seg i en annen retning.

Jorunn fortalte også om en situasjon hvor hun gradvis mistet mer og mer kontrollen over livet. Hun ønsket i utgangspunktet ikke å søke hjelp for rusproblemene. Hun hadde flere ganger forsøkt å avruse seg uten hjelp fra andre, men det fungerte dårlig. «Jeg orket rett og slett ikke mer. Jeg solgte stoff. Så til slutt så klarte jeg ikke å ordne stoff mer fordi jeg brukte opp alt.» I et siste desperat forsøk på å gjøre noe med situasjonen kontaktet hun familien, som var i ferd med å gi henne opp. De fikk plassert henne på en avrusning som ikke krevde henvisning fra lege eller NAV. Denne hendelsen fant sted på slutten av 1990 tallet, lenge før rusreformen trådte i kraft.

Jeg hadde aldri vært på en avrusning før. Så kom jeg på sykehus på en akuttavdeling, og jeg var livredd, altså. Det jeg egentlig ville da, var at de skulle låse meg inn. Fordi jeg stolte ikke på meg selv. Jeg ville bare ut og ruse meg.

Under avrusningen traff hun kjente fra rusmiljøet som ga henne tips og råd om videre rusbehandling. «Så der traff jeg en gammel ringrev av en dame, og jeg spurte henne fordi jeg skjønnte at jeg måtte søke meg et sted.» Damen ga henne følgende råd: «Hvis du virkelig vil gjøre noe med livet ditt, med noe inne i deg, så drar du på xx» (behandlingsstedet er anonymisert). Jorunn fulgte anbefalingen og ble overbevist om at hun trengte langtidsbehandling. Hun var kritisk til det hun oppfattet som dagens behandlingssystem med altfor få avrusnings- og behandlingsplasser. «(...) Men jeg skjønner ikke hvorfor de har bygd ned så mye behandlingsplasser og avrusingsplasser. Det finnes nesten ikke avrusingsplasser igjen. Det er helt vilt. Når jeg skulle bli rusfri på den tida, da kunne du jo komme på døra».

Eivind var også en av dem som ikke hadde planer om å søke seg inn i rusbehandling, men under et langvarig sykehusopphold ble han overbevist av sin ruskonsulent om å gjøre noe med situasjonen.

Jeg hadde vel egentlig ikke tenkt på noe rusbehandling eller noe sånt da, men så hadde jeg en veldig pågående ruskonsulent som var veldig sterk og flink dame som hadde fulgt meg gjennom et par år da, som lissom hadde sett at jeg holdt hodet over vann i forhold til mange andre, lissom, men allikevel så bar det jo bare en vei.

Prosessene inn i rusbehandling handlet for Eivind om en pågående ruskonsulent som holdt «fast» i ham, besøkte ham på sykehuset og fulgte ham opp. Den relasjonen og tilliten til ruskonsulenten fikk Eivind på andre tanker under sykehusinnleggelsen. Hun presset på for å få Eivind til å innse at han trengte hjelp for å komme seg vekk fra rusmiljøet og rusproblemene. «(...) Hun fulgte meg opp.» Til forskjell fra Jorunn måtte Eivind vente på behandlingsplass.

Det var litt trøblete til å begynne med, egentlig så var det meningen at jeg skulle ha dratt rett fra sykehus og inn i behandling, men jeg var ikke rettighetspasient, så da ville alle rettighetspasienter gå foran meg i køen, så tok det noen måneder før det ble omgjort.

I påvente av behandlingsplass ble Eivind plassert i et kommunalt lavterskelhus for rusavhengige. Under disse omstendighetene klarte han ikke å holde seg rusfri. «(...) Da snublet jeg litt, men likevel klarte jeg å holde fokus. Da hadde jeg bestemt meg inni hodet mitt, nå eller aldri. Og da ble det nå (...)». Han holdt fokus på innleggelse også mens han ruset seg i påvente av rusbehandling. Han betraktet det som sin mulighet til å komme seg ut av rusproblemene som hadde hopet seg opp over tid. Kanskje var det innsatsen fra ruskonsulenten som fikk ham til å innse at han måtte ta noen grep. «(...) Det er mange som klager over at du ikke blir fulgt opp og sånne ting, jeg kan ikke klage. Jeg kan ikke gjøre det (...)».

Rusbehandling som alternativ til soning

En vei inn i rusbehandling handlet om å bli overført fra fengsel til rusbehandling som et alternativ til å sone straffen de var blitt tiltalt for. Tre av informantene, Nikolay, Janne, og Einar, ble overført til § 12-soning. Straffegjennomføringsloven § 12 gir domfelte mulighet til å sone fengselsstraffen helt eller delvis i heldøgnsopphold i institusjon inntil tolv måneder (Straffegjennomføringsloven, 2001). Alle så dette som en løsning for å slippe å sone i fengsel. Janne var en av dem som ble overført til rusbehandling som en del av straffegjennomføringen.

Hun hadde liten tro på at rusbehandlingen skulle hjelpe henne ut av rusproblemene. Hun hadde forsøkt rusbehandling tidligere, men denne gangen var det for å slippe å sone i fengsel.

(...) Men jeg hadde ikke troen da heller, så det var egentlig da jeg skulle sone for bøter som jeg hadde samlet opp (latter). Så skulle jeg sone det på en sånn rusbehandlingsinstitusjon. Jeg ville heller det enn å gå i fengsel. Og jeg gjorde ikke det for å bli rusfri, det var bare for å slippe å dra i fengsel. Jeg visste jo ikke at det kom til å hjelpe. Jeg hadde kanskje et håp eller ønske om det.

Jannes vei inn i rusbehandlingen var i utgangspunktet en ufrivillig prosess. Rusbehandling ble alternativet til fengsel. Hun visste at hun måtte gjennomføre rusbehandlingen for å ikke bli overført til fengsel. Einar og Nikolay hadde liknende erfaringer som Janne med flere rusbehandlingsopplegg bak seg og var umotiverte og hadde liten tro på at rusbehandlingen skulle hjelpe dem denne gangen. Utgangspunktet var å slippe å sone ferdig dommene i fengsel.

Barnevernet og omsorgen for barn

Ingrid, Petra, Nikolay, Eivind, Peter, Håvard, Astrid og Solveig hadde barn når de ruset seg. De fortalte om familien eller barnevernet som på et tidspunkt overtok omsorgen permanent eller midlertidig mens de ruset seg. For noen av dem ble dette en av faktorene for å søke seg til rusbehandling. De ønsket mer kontakt med barna igjen, og kravet var at de måtte bli rusfrie før de kunne få kontakt med dem. Petra var en av dem som hadde mistet den daglige omsorgen for barna. For å få tilbake omsorgen måtte Petra søke seg inn i langtids rusbehandling med oppfølging fra barnevernet.

Så da blei jeg der i ett år, da. Så da skjønnte jeg liksom at nå er ikke du den beste til å ta deg av dine barn. Nå må du la andre få bestemme litt. Så gjorde jeg det. Barnevern og behandlingsstedet bestemte for meg (latter). Så det var ikke bare, bare.

Petras inngang til rusbehandling var ikke en beslutning som hun tok på egen hånd. Barnevernet stilte behandling som en forutsetning for at hun kunne få tilbake omsorgen for barna. Astrid, som også hadde barn, var i dialog med barnevernet og skjønnte at hun stod i fare for miste barnet

dersom hun ikke gjorde noe med situasjonen. Moren hennes overtok ansvaret for sønnen mens hun søkte seg inn i rusbehandling. «(...) Jeg gjorde det for barnet mitt og av hensyn til min mor og barnevernet (...)». Kontakten med barna var et viktig motiv for å gjøre noe med situasjonen.

Frykten for å miste omsorgen for barna eller ønsket å få tilbake omsorgen har ofte blitt beskrevet som en vei inn i rusbehandling for kvinner (Trullson, 2003). I mitt materiale snakket også mennene om sine barn. De savnet dem og ville ha mer kontakt med dem. Ingen av mennene hadde hatt daglig omsorg, men de ønsket å få mer samvær med dem. Peter var en av dem. «(...) Jeg ønsket mer kontakt med barnet mitt (...)». Betingelsene som ble stilt, var at han måtte være rusfri i to år før han kunne gjenoppta kontakten med barnet sitt. Dette var en viktig motivasjon for å søke seg inn i rusbehandling for å forsøke å få mer stabilitet i livet.

Oppsummering: endring som en del av en sosial prosess sammen med andre

Mønstrene i kapittelet viser at prosessene med å gjøre noe med situasjonen var nærmest avhengig av at andre oppsøkte dem frivillig eller ufrivillig. Det å slutte å ruse seg var et konstant oppfatning som de tenkte på hele tiden mens de ruset seg. De visste at livene de levde var fylt med destruktivitet for dem selv og deres omgivelser. Deres rusavhengighet og problemer hadde medført en rekke skader på dem selv og deres omgivelser. Det å gjøre noe med situasjonen ble knyttet til betydningene av å bli møtt eller å ha kjennskap og erfaringer til systemer som kunne hjelpe dem ut av de destruktive livene. Denne prosessen var ikke nødvendigvis basert på frivillige handlinger. Rettsvesenet og barnevernet stilte krav og forventninger som informantene «måtte» forholde seg til for å slippe å sone deler av straffen i fengsel eller å få tilbake omsorgen for sine barn.

Pådriverne, de som ble kontaktene inn i hjelpeapparatet, spilte også en viktig rolle som motivasjon til å søke hjelp. De ble også viktig støtte og hjelp informantene til å finne frem i et komplisert behandlingssystem. Møtene med bakkebyråkratene (Lipsky, 1980) bekreftet at informantenes rusproblemer var alvorlige og noe som de kunne få hjelp til å løse. Funnet løfter også frem betydningene av det oppsøkende arbeidet som sosialarbeiderne gjør ute i rusmiljøene og den betydningen de kan utgjøre som samtalepartner i tilfeldige møter med brukere som trenger hjelp og oppfølging til å finne frem i til dels kompliserte byråkratiske systemer.

Alle hadde erkjent at det livet de levde, var skadelig fysisk, psykisk og sosialt. De hadde «mistet alt». Denne erkjennelsen av situasjonen var en gjennomgående beskrivelse for alle informantene. De visste at rusavhengigheten var alvorlig og at det handlet om å leve eller å dø. Fellestrekket i fortellingene var at på tross av denne bevisstheten var det i relasjoner med andre, som sosialarbeidere, familie og i møte med rettsvesenet og barnevernet, at endringsprosessene ble realisert. Et første steg i en annen retning var å inngå i relasjoner til andre. Informantenes møter med hjelpeapparatet handlet også om å forholde seg til samfunnets forventninger som i Meads (1934/1977) sosialiseringsteori kan fortolkes gjennom forholdet mellom «I» og «Me». De var bevisste på deres situasjon og så seg selv utenfra. Sosialiseringprosesser med andre utenfor deres miljø (domstol, barnevern, ruskonsulenter, familie osv.) skapte bevissthet om at de trengte hjelp «utenfra» til å løse deres handlingsmønstre.

Kapittel 8. Rusfri først

I de to foregående kapitlene har jeg vist til informantenes bakgrunn, møtene med hjelpeapparatet og beslutningene om å søke hjelp. Begge kapitlene har hatt fokus på informantenes fortid og problemene som definerte dem som rusavhengige. I dette kapitlet vil jeg presentere funn knyttet til betydningen av rusbehandling. Informantene var samstemt om at institusjonell rusbehandling var en viktig forutsetning for å orientere seg mot arbeidslivet igjen. De måtte bli rusfrie først. I dette kapitlet analyserer jeg nærmere hva slags mening begrepet rusfri først hadde for informantene, og hva slags betydning rusbehandling hadde for prosessene inn i arbeidslivet. Spørsmålet som jeg stiller i dette kapitlet, er hvorfor rusbehandling ble viktig for dem, og hva det vil si å være rusfri først. Informantene var opptatt av de behandlingsoppleggene som de hadde gjennomført, fordi det hadde hjulpet dem til å bli rusfrie. To tredjedeler av informantene hadde, som nevnt tidligere, gjennomført flere behandlingsopplegg. Erfaringene gjorde dem på den ene siden bevisst på hva som ikke hadde fungert tidligere, men på den andre siden var motivasjonen også lav ettersom de tidligere behandlingsoppholdene ikke hadde løst rusproblemene.

I kapitlet har jeg valgt å analysere de kontekstene som informantene vektla som avgjørende for å endre deres situasjon. Jeg fant mønstre som både beskrev deres syn på hva rusbehandling bør inneholde, og behandlingens betydning. Mønstrene som fremkom i analysene, var følgende: *rusfri som noe mer enn medisin og helse, rusfri først, tid til å se seg selv i perspektiv, utvikle relasjoner til andre kvinner, rydde i relasjonene til foreldre og det å forholde seg til kjedsomhet og aktivitet.*

Rusfri som noe mer enn medisin og helse

Informantene gjennomførte rusbehandlingen som de i dette kapitlet beskriver i perioden 1987 til 2008. I denne perioden har de politiske føringene i rusfeltet beveget seg mer i retning av skadereduksjon og mer fokus på de helsemessige skadene, (Jfr kapittel 2). De var kritiske til denne utviklingen og spesielt til det økte innslaget av medikalisering. Rusavhengigheten var også forbundet med de sosiale og psykologiske livsområdene, som deres handlingsmønstre, hvem de oppfattet seg selv som, og deres sosiale interaksjon med andre i og utenfor rusmiljøet. De hadde flere oppfatninger av hva som hjalp dem ut av rusproblemene, og hvorfor rusbehandling var nødvendig for å vende tilbake til arbeidslivet. Informantene var kritiske til å

belyse rusavhengighet som noe kunne løses med medisiner eller korte behandlingsforløp. Kritikken rettet seg spesifikt mot legemiddelassistert rehabilitering. Ingen av informantene hadde erfaringer med legemiddelassistert rusbehandling, men de hadde sterke meninger om behandlingsformen, som også reflekterte deres syn på innholdet i rusbehandlingen og hva det ville si å bli rusfri. Joakim reflekterte over sin egen situasjon og mente at medisinsk behandling og rehabilitering ikke var tilstrekkelig til å løse hans rusproblemer.

Nå når jeg har fått så stor avstand til det, så ser jeg at det er sånn jeg har løst mine problem, har jeg løst dem med å ta en pille eller sette en sprøyte fordi det døyvet et eller annet. Jeg ser på det samme med LAR, du får et papir på at det er greit at du tar det. Men du løser fortsatt problemer på akkurat sammen måte, bare at nå er det greit (latter).

Joakim innså at medisiner alene ikke kunne løse hans handlingsmønstre. Han trengte avstand for å løse problemene uten medisin. Legemiddelassistert rehabilitering bidro ifølge Joakim ikke til denne nødvendige avstanden. «(...) Jeg kjenner ingen av dem jeg ruset meg med eller vært i behandling med og som nå går på subutex eller metadon, og som ikke ruser seg (...)». Sidemisbruket ble symbolet på at legemiddelassistert rehabilitering ikke førte til den nødvendige avstanden til rusen.

Elisabeth var også kritisk til legemiddelassistert rehabilitering og rettet også et skarpt blikk på medisinenes utilstrekkelighet i behandling og rehabilitering.

Jeg skjønner ikke hvordan man kan kalle dette verdighet. Og dessuten så er det et vanvittig stort sidemisbruk. Du fortsetter jo på en måte. Du kan ikke løse et kjemisk problem med kjemi. Det må løses med å lære å leve livet. Jeg kan ikke bare få mer medisiner, det løser jo ingenting. Rus er jo et kjemisk problem, men når du har tatt bort den kjemiske avhengigheten til alkohol eller andre rusmidler, så står jeg igjen med den mentale delen, da. For meg så er dette begge deler.

På samme måte som Joakim var Elisabeth kritisk til at medisiner løste avhengigheten til rusmidlene. De oppfattet at legemiddelassistert rehabilitering ikke tok hensyn til de mentale og

sosiale sidene av det å slutte å ruse seg. Det å slutte å ruse seg handlet om noe mer enn den fysiske avhengigheten. Bruken av medisin som behandling og rehabilitering ble symboler på at det å være rusavhengig var kronisk og livslang. Informantene var kritiske til denne forståelsen av rusavhengighet. Astrid utdypet de kritiske sidene ved den dominerende bruken av medisin i rusbehandling.

Legemiddellassistert rehabilitering blir jo en livslang medisin. Dessuten så legges det ned steder som er basert på rusbehandling uten medikamenter. Og så satses det på korttidsplasser med et veldig medisinfokus. Man medisineres for tankekjør, noe som er en del av prosessen til å bli rusfri. Hvordan skal man forholde seg til dette når man medisinerer det bort? Og ikke minst alle bivirkningene. De får ingen erfaring på at det er mulig å bli rusfri. Det er ikke evigvarende å ha rusproblemer.

Astrid pekte på samme måte som Joakim og Elisabeth på at det å ha rusproblemer ikke var en «kronisk tilstand», men noe som det var mulig å få hjelp til å håndtere, uten bruk av medisinsk rehabilitering. Hun var bekymret for dagens rusbehandlingspolitikk med for mye fokus på medisin og korte behandlingsforløp. I Aftenposten 30. juni 2018 (Jansen & Hovden, 2018) var det en lengre reportasje om utviklingen av legemiddellassistert rehabilitering. I avisartikkelen blir det pekt på at legemiddellassistert rehabilitering har utviklet seg til å bli en livslang medisin for mange av pasientene (Jansen & Hovden, 2018). Det er et fåtall som avslutter behandlingen. Det er anslagsvis ca. 10 prosent per år som avslutter legemiddellassistert rehabilitering (Waal et al., 2018). Rusbehandling handlet ifølge informantene om noe mer enn å få hjelp til de helsemessige forholdene.

Rusfri først

Da informantene ble spurt om hva som hadde hjulpet dem inn i arbeidslivet ble rusbehandling trukket frem som en viktig del av prosessene. De terapeutiske teknikkene, kulturen og ideologiene som rusbehandlingene utgjorde, var sterkt tilstede i informantenes fortellinger om det å bli rusfri. De hadde sterke meninger om hva som hadde hjulpet dem og rettet samtidig et kritisk blikk på det de oppfattet som dagens rusbehandling, slik det ble uttalt i forrige avsnitt. Behandlingstiden varierte fra 6 uker til 18 måneder og hovedvekten av informantene gjennomførte behandlingen i løpet av ett år.

Elisabeth insisterte på at det var viktig å få hjelp til å bli rusfri før arbeidslivet kunne bli en realitet for henne. Hun var redd for nye nederlag i arbeidslivet som kunne føre til enda mer problemer. Hennes erfaringer fra arbeidslivet hadde ikke redusert rusnivået og kanskje var det derfor hun var veldig insisterende på at det var viktig å få rusbehandling først.

Jeg er av den oppfatningen at du må bli rusfri først. Om de på rusbehandlingsstedet hadde begynt å snakke om arbeid, så tror jeg at det hadde vært feil, fordi at hvis jeg da hadde kommet ut i arbeidslivet før jeg hadde et stabilt nyktert liv, så hadde jeg fått dårlige erfaringer. Kanskje mislykkes, kanskje gå på trynet, gitt meg enda flere slag i ansiktet i forhold til mestring og det å være en del av samfunnet.

Det å bli rusfri var en krevende prosess som ikke kunne kombineres med andre ting. Hun vektla det å få avstand til de ytre forholdene for å jobbe med seg selv og bygge opp en annen identitet med andre måter å takle utfordringer på. Overgangen til rusbehandling krevde også at hun måtte jobbe med sitt syn på seg selv og fordommene til andre rusavhengige.

Dessuten kom jeg inn med veldig mange narkomane. Jeg hadde jo på en måte utdannelse, jeg hadde reist rundt i verden og var full av arroganse og på en måte: hallo liksom, jeg så jo ned på disse her som hadde vært på Plata og altså. Men de skrella jo av meg det på en måte. Fordi jeg var like nærme døden som dem som stod med knekk nedi gata. Så jeg var i behandling i 8 mnd. Jeg hadde ikke noe valg. Det var enten det eller å dø liksom.

Det «å bli rusfri først» var en beslutning og et standpunkt som løsrev henne fra alle tankene og handlingene som tidligere hadde kretset rundt det å ruse seg. «(...) Hvis jeg hadde slitt med på en måte, med den der skal, skal ikke greia på alt det som rusmisbruk fører med seg, så hadde jeg aldri klart å komme dit». For henne handlet det å bli rusfri om totalavhold og noe hun måtte jobbe kontinuerlig med å vedlikeholde. Elisabeth var aktiv i AA (Anonyme Alkoholikere) bevegelsen og dro jevnlig på møter for å jobbe med seg selv og hjelpe andre som var i samme situasjon. Grunnprinsippet i 12-trinnsmodellen er at mennesket med rusproblemer er helt ute av stand til å styre bruken av rusmidler og at de 12 trinnene er en innlært forståelse av verden,

som menneskene handler ut i fra (Valverde & White-Mair,1999). Noe av kjernen i innholdet er å praktisere de 12 trinnene som måter å leve livet på, hvor det å innrømme problemer, søke hjelp, foreta selvransakelse, gjøre opp for seg og hjelpe andre i tilsvarende situasjoner vektlegges (Vederhus Kristensen, Tveit & Clausen, 2008). Gjennom AA fellesskapet delte hun frustrasjoner og hjalp andre som var i samme situasjon.

Så for meg er det viktig å gå og snakke om det. Og fortelle videre hva jeg har fått. Og se nye komme. Jeg tar imot dem og en del gjennom landsdekkende telefon, som snakker med folk som rett og slett sliter. Fordi det minner meg om hvordan jeg var. Jeg holder det på en ved like. Jeg har jo den sykdommen i meg. Og jeg merker enda at hvis jeg ikke går på møter og hvis jeg ikke snakker med andre i programmet så begynner hodet mitt å spinne. Ikke det at jeg har lyst å ruse meg men det som ligger bakom rusen som er på en måte egoisme, selvopptatthet, jeg vil ha ting på min måte, jeg blir kranglete, jeg blir veldig lite harmonisk, jeg blir irritert og det er idioter overalt. Og de tingene der (latter) som på en måte programmet motvirker. Og jeg tror at hvis jeg går sånn lenge nok, det blir nok idioter og jeg blir nok høy på meg selv og liksom tenker at verden sirkulerer rundt meg så tror jeg det er et tidsspørsmål før jeg tror at jeg kan begynne å drikke igjen også. Det tror jeg kommer på et eller annet tidspunkt. Kanskje ikke det første året men det kan godt hende at det kommer til å skje.

Hun definerte seg selv som alkoholiker som for henne innebar å regulere seg selv gjennom deltakelse i selvhjelpsgrupper. Jeg opplevde under intervjusamtalen med Elisabeth at hun var opptatt av å begrunne synet på hvorfor det var viktig «å bli rusfri først» gjennom rusbehandling og videre oppfølging. Kanskje var det en respons på at perspektivene hennes ikke passer inn med de nyliberale ideene om selvkontroll og autonomi som beskrives av blant andre av Villadsen (2007) og som også kan sies å kjennetegne skadereduksjonsperspektivet som dominerer i de politiske føringene på rusfeltet (Jfr. kapittel 2). I løpet av intervjusamtalen nyanserte hun standpunktet med å vise til ulike former for rusproblematikk.

Det høres kanskje litt sånn hjernevasket ut men det er blitt en livsstil og jeg tror det gjør meg til et ålreit menneske. Når jeg tenker på det systemet og de politikerne som skal dytte i folk Metadon, som skal lære folk å gå på Fanny Duckert kurs for å lære å

drikke litt. Lære om måtehold. Kanskje det passer for dem som bare er stordrankere, da går det sikkert bra. Men er du alkoholiker, så fungerer ikke det. Og da er det veldig viktig for meg å vise at det går an.

Elisabeth plasserte seg og sitt forhold til rusmidler som noe som ikke kunne kontrolleres med medisiner eller måtehold. Rusbehandlingen hjalp henne til å finne andre måter å leve livet på uten å være avhengig av rusmidler. For henne ble den en livsstil å ikke bruke rusmidler.

Men jeg hadde ikke kommet dit jeg er i dag, hatt muligheten til å få barn, gå på jobb hver dag, dra i møter, lede workshops, altså jeg hadde ikke liksom ikke kommet dit, hadde jeg ikke fått hjelp til å bli skikkelig rusfri først.

Einar var på samme måte som Elisabeth opptatt av å få frem hvor viktig det hadde vært å bli rusfri først. Han la på samme måte som Elisabeth vekt på at det var viktig å få avstand til rusen. Han viste til tidligere behandlingserfaringer, som ikke hadde hjulpet han ut av rusproblemene.

Jeg var på første behandling på begynnelsen av 1990-tallet. Og det gikk sånn halvveis. Men det jeg gjorde da var å ikke være helt nykter. Det sklei gradvis ut. Jeg begynte på skolen og tok opp alle fag, og det gikk egentlig veldig bra, men så flyttet vi til en annen by, og da hadde jeg begynt å skli ut. Jeg hadde begynt å ruse meg gradvis uten at jeg visste det, mer og mer. Så jeg var jo ikke nykter på skolen, og da sklei ting fort ut. Det ble bare rot, hele den greia der.

De tidligere erfaringene med rusbehandling hadde ikke ført han ut av avhengigheten til rusmidlene. Einar hadde ruset seg på heroin og kokain de siste 20 årene. Erfaringene fra tidligere rusbehandlinger gjorde han bevisst på hva han måtte jobbe med i rusbehandlingen.

Og da skjedde det et eller annet. Helt klart, nå hadde jeg lært av alle de tidligere tabbene, da, og tenkte ikke på hva jeg skulle gjøre for å holde meg nykter, men mer på hva jeg

burde gjøre. Det er liksom den store forskjellen (latter) fra de andre gangene og den siste rusbehandlingen.

Informantenes tidligere behandlingserfaringer gjorde dem mer bevisste på hva de trengte hjelp til å mestre for å leve uten å ruse seg. De var mer bevisste på hva som ikke hadde fungert, og hva de trengte hjelp til å håndtere for fungere i hverdagen og i arbeidslivet. Det å bli bevisst på rusmønsteret handlet om flere ting som de måtte jobbe med underveis i rusbehandlingen.

Tid til å se seg selv i perspektiv

Tiden i rusbehandlingen spilte en avgjørende rolle. Tiden ble brukt til å reflektere over handlingsmønstre og se seg selv i perspektiv sammen med andre. Joakim var kritisk til det han oppfattet som effektivisering av rusbehandling i form av kortere behandlingstid.

(...) Fordi det er en lang prosess. Det er ikke bare ... nå er det sånn korttidsbehandling på tre måneder. Jeg skjønner ikke hvordan det skal gå til. Nå har ikke jeg prøvd det, men jeg vet ikke hvilke andre problem folk har som kommer inn. Ok, om du klarer å løse alle problemene, men jeg hadde ikke klart å løse mitt problem på tre måneder. Jeg kom med sprøytstikk i armene og overdoser og hadde et ti års tungt misbruk da, skal dette løses på tre måneder? Skal jeg gå og få en pille? Jeg tror ikke på det.

Joakim hadde gjennomført en rusbehandling som hadde en varighet på 18 måneder, basert på en behandlingsmodell inspirert av Terapeutisk samfunn. Denne behandlingsmodellen har et fokus på de underliggende psykososiale utfordringene og mindre fokus på selve rusbruken (Fekjær, 2009). Felleskapet i institusjonen er en viktig forutsetning for terapien som utføres (Furuholmen & Schanke Andresen, 2007). Joakim vektla støtten fra personal og medbeboere til å håndtere prosessene som hjalp han til å bygge opp en identitet som ikke handlet om å ruse seg.

Mitt behandlingsopplegg var jo veldig bra sånn. Vi hadde et godt fellesskap. Vi delte mye, snakket mye. Fikk god terapi. Masse flinke ansatte rundt omkring oss. Både

tidligere misbrukere og jeg hadde en kontaktperson som var gestaltterapeut og han hjalp meg helt utrolig. Vi hadde noe som het FAK; Foranledning, atferd og konsekvens. Et skjema man setter opp da. Da jeg begynte å røre meg ute så kunne jeg ikke engang gå til tannlegen selv uten å få følge av en annen. En annen beboer da. Og det synes jeg var kjempebra. Det var god støtte og det var også han som var med meg for å møte gamle kompiser. Det var en god støtte å ha noen med meg. Så det opplegget var kjempebra.

Han fikk hjelp til å forholde seg til hverdagen som ventet han, ved å øve på å forholde seg til situasjoner som han tidligere koplet med rus. «Jeg fikk analysere hva som skjedde med meg. Hvorfor det kanskje knotet seg litt. Hvorfor jeg begynte å svette litt eller at det kilte i kroppen. Kanskje det førte til en form for spenning på vei ned til byen». Det å øve på å forholde seg til situasjoner utenfor institusjonen fikk betydning for hvordan han skulle takle livet etter behandling.

«Så fort jeg fikk muligheten til det selv om jeg ikke hadde russug eller bare jeg hadde drømt om rus eller sett eller annet da, en pusher eller noe, så tok jeg opp dette med min behandler etterpå. Og dette brukte jeg mye i mitt eget hode i ettertid når jeg måtte bevege meg rundt omkring på egenhånd. Når jeg kjente at noe dro i meg var jeg veldig kjapp med å analysere; hva er det som skjer med meg?»

Denne selvinnsikten som Joakim fortalte om, handlet om å se seg selv i perspektiv i de situasjonene som minnet han om rus. Til forskjell fra tidligere manglet han denne innsikten. «Nei jeg skjønnte ingenting. Jeg hadde ikke den selvinnsikten». Denne innsikten trengte han tid til å håndtere, med støtte fra personal og andre beboere.

«Vi bodde sammen i 24 timer i døgnet 7 dager i uken, lenge. Og vi hadde grupper sammen. Vi lå på madrasser med stearinlys og delte alt med hverandre. Vi kjente hverandre så godt. Alle ble så trygge på hverandre. Vi fortalte om våre foreldre og vår fortid, saker og ting vi hadde gjort eller hvordan vi opplevde alt mulig. Og når du da har gjort det over tid med de samme menneskene, da er du trygg på dem».

Håvard vektla, i likhet med Joakim tid til å analysere handlingsmønstrene og følelsene knyttet til de å ruse seg. Det å få hjelp til å håndtere følelsene var ifølge Håvard en viktig forutsetning for å kunne prestere i arbeidslivet. Han hadde tidligere arbeidet som håndverker, også i perioder mens han ruset seg. Han la på samme måte som Elisabeth, Einar og Joakim vekt på å få hjelp til å håndtere rusproblemene før han kunne gå tilbake til arbeidslivet igjen.

(...) Jeg vil si det at mye skjedde nok i den behandlingssituasjonen jeg var i. Jeg hadde fokus på ytre ting. Og det er det veldig mange som har. At så lenge du har leilighet, så lenge du har et nettverk, så lenge du har økonomi, så kan ting gå greit. Sånn var det ikke for meg. Sånn opplever jeg at det er veldig sjelden med andre også.

For Håvard ble det viktig å få hjelp til å reflektere over sitt indre liv og handlingsmønster. De ytre omstendighetene hadde liten verdi så lenge han ikke tok tak i følelsene og handlingsmønstrene.

(...) Når du er villig til å ruse deg i hjel fordi du ikke er villig til å kjenne på dette her du har innvendig, så er det tøffe ting. Og da mener jeg, da må man bruke tid og ressurser på å kunne gå inn i det. Fordi det tar tid. Og jeg har inntrykk av at samfunnet trenger penger hele tiden. Men her må man frigjøre de midlene for å kunne la folk få den tilliten til å gå inn i det såreste som er da, ikke sant.

Han var derfor kritisk til mitt fokus på at arbeidsliv kunne skape mening, og andre perspektiver på seg selv. Arbeidslivet hadde ikke bidratt til å skape andre handlingsmønstre. Han mente derfor at det var viktig å se det i sammenheng med rusbehandling som hadde fokus på hans indre følelsesliv. Det var dette som hadde hjulpet ham til å se fremover og takle forventningene i arbeidslivet. Håvard hadde flere behandlingsopplegg bak seg som ikke hadde fungert fordi de tok utgangspunkt i de ytre omstendighetene.

Jeg har vært på institusjoner og blitt sendt på fjellet med høye smørbrød og tak over hodet. Og trening og skole, jobbe på gården eller i stallen, jeg blei ikke nykter av det,

asså. Jeg var bare til oppbevaring og kom like sjuk tilbake. Og det bruker samfunnet mye penger på.

For Håvard var det viktig å få hjelp til håndtere følelsene og handlingsmønstre uten å samtidig bli presset til å måtte forholde seg til de ytre omstendighetene. Rusbehandlingen måtte ha et innhold som fokuserte på hans indre følelser.

(...) Jeg måtte rydde i mitt eget følelsesliv for å i det hele tatt kunne prestere ute i arbeidslivet, da. Da var det viktig for meg å få hjelp og veiledning til å gå inn i årsakene til at jeg rusa meg. Og det lå veldig mye i dysfunksjonalitet fra ting jeg har opplevd i oppveksten.

Han trengte hjelp til å bearbeide følelser og reflektere over seg selv. «(...) Og for meg så var det å spille et spill, da, for å ikke kunne sette ord på følelsene mine. Så jeg fløy og hadde dette inni meg som gjorde at jeg ble rusavhengig, som jeg kaller det, da, ikke sant (...)». Håvard la vekt på det å få satt ord på de følelsene som hadde plaget ham, og som han ikke tidligere hadde fått hjelp til å sortere.

(...) Og det fikk jeg satt litt ord på når jeg var i den siste rusbehandlingen. Så jeg valgte å være veldig sann målrettet fordi jeg orket ikke mer, enten dør jeg eller så går jeg for dette. Og selvfølgelig hadde jeg lyst til å leve, liksom. Og når dem (ansatte) på en måte også fortalte at jeg kunne få et godt liv, og jeg så også andre før meg hadde fått et godt liv, så håpet jeg og trodde på det, da.

Rusbehandlingen hjalp ham til å reflektere over følelsene og handlingsmønsteret, men også til å finne en middelvei mellom behandlingsideologien, som i dette tilfellet var tolvtrinnsbehandling og tilpasningen til hans liv.

(...) I første tiden i edruskapet så var det ingen middelvei. Da var jeg veldig ekstrem i det derre. Det var trening, det var skole, det var å jobbe med tolvtrinnsstrinnene. Det var

sånn bang, bang, bang hele tiden. Og det har jeg jo sett i etterkant, at der har jeg etter hvert funnet mer min middelvei, på en måte.

Behandlingsideologien ble etter hvert tilpasset til hans liv. Stresset og jaget som hadde preget ham mens han ruset seg, var noe som han også måtte jobbe med etter rusbehandlingen. «Jeg er veldig bevisst på at stress er farlig for meg. Så jeg prøver på en måte å gå litt ut av meg selv, så prøver jeg å se meg selv litt utenfra (...)». Han måtte finne sin egen måte å takle livet og stresset på som handlet om å stoppe opp og se seg selv i perspektiv, som kan relateres til Mead (1934/1977) og hans perspektiv på bevissthet og refleksivitet for sosial handling.

Utvikle relasjoner til andre kvinner

Institusjonsbehandlingen handlet også om betydningen av fellesskapet med andre i samme situasjon. Kvinnene i materialet fremhevd betydningen av å knytte relasjoner til andre kvinner som hadde liknende erfaringer. Blant informantene var det seks kvinner som hadde gjennomført kvinnerettet rusbehandling, som innebærer at behandlingen er rettet kun mot kvinner (Taksdal, 1997; Trullson, 2003; Ravndal, 2008). At behandlingen var rettet mot kvinner, fikk en betydning for de av informantene som hadde gjennomført denne behandlingen.

For Janne var det viktig å ikke måtte forholde seg til menn i rusbehandlingen. «Det var liksom ingen menn der, du slapp den der å erstatte rusen med kjærlighet. Mange finner hverandre på institusjon. Her var det kun kvinner.» For Janne handlet dette også om å skape relasjoner til andre kvinner. Hun hadde mistet kontakten med barndomsvenninnene og hadde liten kontakt med andre kvinner. «Nei, det var ikke så mange damer rundt meg i rusmiljøet. Det var gjerne en eller annen kvinne i flommen av gutter eller menn. Det var nok mennene som styrte mest».

Mennene hadde tilgang til rusmidlene, og Janne måtte holde seg inne med dem, ofte som kjæreste, for å få rusmidler. I rusbehandlingen ble hun utfordret på å forholde seg til kvinner. Kvinneperspektivet bidro til å se seg selv og sin historie på andre måter.

Å sitte i terapi hver dag, kjempebra, det var det jeg trengte. Høre andres historier også. Erfaringene, det satt faktisk andre mødre foran sine barn (andre kvinner i

rusbehandlingen) som da, det blir litt sånn snudd, og da skjønte jeg liksom litt mer om hvordan moren min hadde hatt det. Prøve å oppdra oss når hun var rusavhengig selv.

Erfaringene fra de andre kvinnene skapte betydning for å se hennes eget liv og ikke minst forståelse for hennes mor. Hun hadde vokst opp med mye rus rundt seg og fikk gjennom historiene fra de andre kvinnene bearbeidet en del vonde minner fra barndommen som hadde plaget henne i årevis.

Men på en måte så fikk jeg veldig støtte på behandling at ja du har vokst opp i det, det er kanskje derfor du begynte med det og, ikke sant. At du skjønte litt mer grunnen til hvorfor man velger disse dårlige tingene for seg selv hele tiden. Så det var liksom litt deilig, det også.

Støtten til å forstå seg selv via historiene fra de andre kvinnene og ansatte hjalp henne til å forstå seg selv og sitt liv på andre måter. Hun fikk innsikt i hvorfor valgene hun hadde tatt så langt i livet, var blitt så destruktive. Denne refleksiviteten og skiftet mellom eget liv og responsen fra de andre kvinnene skapte andre forståelser av historien hennes. Prosessene handlet om veksling mellom eget levd liv og om å få andres perspektiver. På denne måten fikk hun mer innsikt i hvorfor rusen hadde fått så stor plass. Elisabeth rettet også fokuset på at flere av de ansatte hadde egne erfaringer med rusproblematikk, og at de var kvinner.

(..) Så var det noen kvinner der, helt uten utdanning som jobbet der, dessverre så er det ikke sånn lengre. Fordi de har blitt presset inn i alt mulig systemer, de også. Men da jeg var i rusbehandling, så var det flere terapeuter som hadde egen erfaring fra AA som kunne fortelle meg at sånn var det for meg.

Erfaringskunnskapen blant de kvinnelige ansatte skapte troverdighet. De møtte Elisabeth på andre måter enn hun hadde erfart i tidligere behandlingsopplegg. Hun ble i større grad konfrontert om sin egen historie.

Jeg har aldri hatt et normalt forhold til rusmidler, så jeg måtte lære det å bli ærlig og tørre å bli ærlig. Tørre å fortelle sannheten om mitt liv. Det var det bare andre rusavhengige kvinner som kunne fortelle meg at det var mulig, at det var nødvendig.

Elisabeth trakk frem andre kvinners erfaringer som betydningsfullt for å se sitt eget liv i perspektiv. Å ta del i deres erfaringer ga et håp om at det var mulig å skape en hverdag uten rus. «(...) Jeg visste ikke hva det ville si å leve et ærlig liv (...)». Hun ble konfrontert på måtene hun levde på og hennes forhold til rusmidler. Konfrontasjonene om å være ærlig hjalp henne til å se seg selv og hennes måter å takle livet på i andre perspektiver. Dette skapte troverdighet og tillit som endret hennes forståelse av seg selv og måtene hun hadde levd livet på. Den relasjonelle betydningen handlet også om å knytte vennskap til andre kvinner i behandlingskonteksten. For Astrid ble vennskap med andre kvinner en viktig del i behandlingen.

Ja, så jeg er veldig glad for at jeg kom til en rusbehandlingsinstitusjon hvor det var snakk om det å ha venner og relasjoner. Jeg tror at jeg har vært helt avhengig av å knytte meg til noen. Jeg skulle jo forandre hele livet mitt.

Vennskapene som ble etablert som en del av behandlingen, skapte samhold og fellesskap mot et felles mål.

Og da var jeg glad for at jeg fikk nye bekjenskaper som ble til venninner etter hvert som kunne følge meg i denne prosessen. Vi kunne følge hverandre mot et felles mål. Vi visste at vi hadde hverandre. Vi fulgte hverandre.

Venninnefelleskapene fikk også betydning etter at behandlingen var gjennomført. «Vi er gode venninner og har mye kontakt også i dag. Og med de vennene jeg har så har jeg sluppet å kjenne på den skammen over fortiden.»

Ryddet i relasjonene til foreldre

I likhet med kvinnene var relasjoner også et viktig tema i mennenes fortellinger om hva som skapte betydning for å bli rusfri. Enkelte av dem hadde klart å bevare venner på tross av mye rus og kaos, mens andre verken hadde tidligere venner eller familie å spille på. Blant mennene var det flere som retter betydningen av å gjenopprette relasjonen med sine foreldre. Å gjenopprette relasjonen til foreldrene så de som en viktig del av behandlingen, men også for å etablere en tettere sosial kontakt med dem etter rusbehandlingen. Flere av dem hadde mistet kontakten og relasjonen til foreldrene mens de ruset seg. Nikolay ble nærmest presset av de ansatte i behandlingsinstitusjonen til å gjenopprette kontakten med dem.

En av behandlerne, som på en måte ble som en ny far for meg, satte foten skikkelig ned siste gangen jeg kom inn i rusbehandling. Han sa: «En betingelse for å komme inn her nå er at vi skal ha foreldresamtaler, og dine foreldre skal komme hit». Han så at det lå så mange konflikter mellom oss, og det er jeg han evig takknemlig for i dag.

Det å gjenoppta kontakten med foreldrene handlet om å få ryddet i de vanskelige konfliktene som hadde utviklet seg over tid mens han ruset seg.

Jeg har aldri vært veldig nær mine foreldre. Og ble ikke veldig nære etterpå heller, men vi fikk ryddet opp i en hel masse ting. Jeg kunne komme hjem og slappe av. Jeg kunne gå tur med fattern. Og vi fikk et greit forhold. Vi ble aldri bestekompisar, men vi fikk det ålreit sammen. Og det hjalp mye å få ryddet opp i det.

Foreldrene fikk innsikt i hans liv, og han fikk et sted å dra til på helgepermisjoner fra rusbehandlingsinstitusjonen. Peter understreket også behovet for å snakket ut med sin mor om alle de vanskelige tingene som hadde kommet mellom dem i årene da han hadde ruset seg. De vanskelige konfliktene som hadde samlet seg opp. Ting han hadde gjort mot henne og resten av familien mens han ruset seg. Han fikk også muligheten til å sette ord på følelser og vonde ting fra barndommen.

Det at jeg var i tolvtrinnsbehandling, medførte faktisk at moren min måtte komme og være deltaker. Det ga meg også bedre muligheter og en ny start på en annen måte. Hun ble på en måte nullstilt. Hun ble konfrontert av, vi satt 30 stykker i en ring, og jeg sa at jeg hadde følt meg usynlig og ikke elsket under oppveksten. Og at det var noe av grunnen til at jeg hadde begynt å ruse meg og sånn.

Familieterapien fikk betydning for deres fremtidige relasjon etter at han ble utskrevet fra rusbehandlingen. Moren fikk mer innsikt i hvordan Peter reflekterte rundt oppveksten sin, og hva han slet med. Det var voldsomt og veldig konfronterende overfor hans mor. «Men så snakket vi mer konstruktivt rundt hvordan fremtiden skulle være. Og det gikk mye på dette her med anerkjennelse.» Han fikk et godt forhold til moren etter konfrontasjonen. Hun fikk innsikt i hans liv og hvordan dette hadde vært, ut fra hans perspektiver.

Håvard, som også hadde gjenopptatt kontakten med familien i løpet av rusbehandlingen, pekte på betydningen av å la dem få innsikt i hans versjon av hva han hadde gjennomgått i årene med rusingen. Men han måtte også ta imot deres versjoner av hvordan de oppfattet han.

Jeg har hatt familieuke der alt er kommet på bordet, positive og negative ting om meg. Jeg har også fått tatt opp det med min mor, søster og alt mulig sånn. De fikk innsikt i rusavhengigheten, hva det var for noe. Så når jeg kom ut av rusbehandlingen, så var det på en måte blanke ark.

Menneskes beskrivelser av betydningen av å gjenopprette kontakten med foreldrene ble viktig for dem. Foreldrene fikk innsikt i deres situasjon samt at de fikk muligheten til å sette ord på alt det vanskelige som de hadde opplevd, fra deres perspektiv. De familiære bindingene som ble reetablert i behandlingskonteksten, skapte også nettverk og støtte i tiden i rusbehandlingen og etterpå.

[Forholde seg til kjedsomhet og aktivitet](#)

Informantene la også vekt på at rusbehandlingen måtte være et alternativ til det livet de hadde levd. Innholdet måtte ikke være for spennende og uten relevans for hva som ventet dem etter at

de hadde gjennomført behandlingen. Forventningene til hverdagslivet måtte nedjusteres. Nikolay utdypet dette på følgende måte: «Jeg mener at rusbehandlingen bør være lang. Og ikke altfor spennende. Hvis det er mye spenning, så er du på en måte tilbake der du var som dopselger.» Innholdet i rusbehandlingen måtte representere et alternativ til det livet han hadde levd i rusmiljøet.

Du har status. Det gir ikke status å være prostituert eller å rane gamle folk. Men er du den som sitter og har penger og dop, så har du på en måte status. Det er deg de skal ha tak i. De skal ikke bruke deg, det er du som styrer det. Det er du som bestemmer prisen. Det er en syk verden.

Tilgangen på rusmidler ga ham makt, spenning og innflytelse i rusmiljøet. Han hadde utviklet en identitet som likner Sandberg og Pedersens (2006) beskrivelse av gatekapital. Dette er en kapitalform som kun gir status på gata, lokalisert til rusmiljøer, og er ofte knyttet til det å selge rusmidler. Han var kritisk til rusbehandling som videreførte spenningen i form av høyt aktivitetsnivå uten å relatere behandlingen til hverdagen som ventet i etterkant.

Det har jeg vært takknemlig for i den behandlingsinstitusjonen jeg var på, at de var opptatt av at man skulle lære å kjede seg. Livet er vanlig, de fleste må snu på shillingen og spise en kneip som har ligget i to dager og gjøre kjedelige ting som å stå opp om morgenen og gå på jobb. Der måtte vi vaske hver dag. Der måtte vi gå til jobb eller skole. Vi måtte gjøre noe, det var lite opplevelser. Vi hadde ikke noe sånt budsjett. Vi måtte finne på selv. Kino en gang i uka. Derfor så krevde det en enorm omstilling. Det var ingen som hoppet i strikk hos oss altså. Det var helt riktig for meg altså, å komme dit.

Kjedsomheten var ifølge Nikolay nøkkelen til å mestre det «streite» livet. Bruddet eller overgangen til kjedsomheten oppstod i løpet av tiden i rusbehandlingen. Han var kritisk til behandlingsformer som hadde for mye oppmerksomhet på aktiviteter som ikke kunne overføres til en vanlig hverdag.

Alle kan bli rusfri hvis du kan kjøre helikopter den ene dagen og Formell-bil dagen etter. Og bli med til Mount Everest dagen etter der. Det er ikke noe problem å bli rusfri hvis du har sånne opplevelser, men det er ingen som lever sånn. De fleste må jobbe for å få et liv. Mange ganger er det så kjedelig å stå opp klokken 06.00 om morgenen for å gå på jobb. Det må jeg for å ha det bra. Det er kjedelig å skure leilighet også (latter), men sånn er det.

Rusbehandlingen måtte gjenspeile det fremtidige hverdagslivet. De kjedelige og rutinemessige realitetene, som å ha dårlig råd og leve mer nøkternt, gjenspeilte ifølge Nikolay den hverdagen som ventet han i etterkant. Hans fortelling om livet i rusmiljøet handlet ikke om å være offer. Det handlet i stedet om spenning, status, makt og innflytelse. Rollen og den statusen han hadde i rusmiljøet, kunne ikke overføres til det som ventet ham som rusfri. Kjedsomheten ble en måte å håndtere og ikke minst justere forventningene til fremtiden på. Rusbehandlingen ble også i denne sammenhengen noe mer enn behandling av selve rusen og fortiden, det handlet like mye om å forberede seg til forventningene til fremtiden.

Altså, når du er på ruskjøret, så kan du alt. Du må være nykter så lenge at du ikke bare blir nykter fysisk, men også oppe i hodet. Du må tenke litt annet enn neste kvarter. Du må planlegge, i helgen hva skal jeg? Til sommeren skal jeg? Det er ikke sånn at du kan våkne opp, så er det julaften. Da kommer du ikke noe videre i livet hvis det er sånn.

Nikolay var bevisst på at det å bli rusfri handlet om å ta del i de sosiale forpliktelsene på en ansvarsfull måte. Overgangen eller prosessene med å delta i samfunnet handlet om å planlegge og ta ansvar i et mer langsiktig perspektiv.

Oppsummering: fra spontane handlinger til å se seg selv i perspektiv med andre

De seks mønstrene som jeg har løftet frem i kapittelet viser noen av de problemene som informantene trakk frem og som de fikk hjelp til å reflektere over mens de var en del av rusbehandlingen. Problemene som de beskrev måtte bearbeides og gjennom samhandlingene med ansatte og pasientene som utgjorde rusbehandlingsinstitusjonen. Samhandlingene med de andre hjalp dem til å se seg selv og deres handlingsmønstre knyttet til rus i perspektiv.

Interaksjonen med andre, gjennom «å ta andres perspektiver» var grunnlaget for deres sosiale handlinger, som ifølge Mead (1977) ikke utvikles mekanisk. Det å se seg selv i perspektiv krever også selvbevissthet og det Mead kaller «reflektert eller refleksiv intelligens» (Vaage, 1998, s. 33). Evnen til refleksivitet utvikles gjennom bevissthet knyttet til sosial erfaring.

Informantene løftet frem vanskelige avveininger, spenning, ambivalens, følelser, skam, redsel og angst for å mislykkes, som noen av de problemidentitetene de slet med. Eller sagt på en annen måte det var disse problemidentitetene behandlingsinstitusjonene kunne hjelpe dem med å finne løsninger på og som ble en del av informantenes beskrivelser av hva de trengte hjelp til å løse. Problemidentiteten kan fortolkes som «tvangsmessige selvkonstruksjoner» (Holstein & Gubrium, 2001) som avtrykk av den institusjonelle kulturen. At det er institusjonene som definerer hva som er problemene. Problemidentitetene som informantene beskriver kan også tolkes som noe positivt. De ble virksomme og fungerte som hjelp til å løse noe av dilemmaene som informantene ikke hadde vært bevisst på eller ikke hadde maktet å forholde seg til tidligere.

Gjennom interaksjonene med andre utviklet de bevisstheten om seg selv og sitt liv, gjennom kontinuerlige rekonstruksjoner av deres forståelser av seg selv. Identiteten som rusavhengig var ikke statisk, men noe de kunne jobbe seg ut av sammen med andre som bidro til å øke deres bevissthet. Informantene viser at institusjonsbehandlingen var nødvendig for å få hjelp til å løse noen spesifikke problemer som det var vanskelig å løse på egenhånd eller «ute» i samfunnet. Dette er et interessant funn som løfter opp betydningene av institusjonell rusbehandling og at dette ikke virket institusjonaliserende på en negativ måte. De tok til seg de elementene av behandlingskulturen som skapte mening for dem og som hjalp dem til å se fremover i et mer langsiktig perspektiv. I følge Mead (1934/1977) eksisterer det ingen absolutte grenser mellom den enkeltes selvforståelse og andre menneskers forståelser av hun eller han. Livshistoriene er formet av de sosiale sammenhengene som vi inngår i og de problemforståelsene som blir definert i samhandlingen med andre. Informantene løftet frem samtalene, konfrontasjonene, å måtte lytte til andres livshistorier og fortelle sin egen historie. Samhandlingene med de andre skapte troverdighet og påvirket deres måter å forstå og fortolke deres liv på. Tiden var en viktig faktor. De trengte hjelp til å sette ord på følelsene, komme i kontakt med seg selv, bli beskyttet fra omverdenen og skape nye relasjoner som hadde innsikt i og forståelse for deres fortid. Det var intenst arbeid med mye program og innhold som formet dem inn i andre måter å forstå seg selv på og forholde seg til andre på. Terapien og teknikkene ble også verktøy som fungerte som

hjelp i denne fasen. Informantene fikk innblikk i andres livshistorier som skapte forståelse og overføringer til eget liv. De institusjonelle rammene skapte ro til å jobbe med seg selv sammen med andre i institusjonen samtidig som de måtte forholde seg til tiden etter utskrivelse. De måtte øve seg på ferdes i byen, gjenoppta kontakten med foreldre eller besøke venner. De relasjonelle båndene som ble utviklet i løpet av rusbehandlingen hadde betydning for gjennomføringen av rusbehandlingen og i tiden etterpå. Kvinnene utviklet vennskap med andre kvinner og ansatte med brukererfaringer mens mennene gjenopprettet kontakten med foreldrene. Relasjonene skapte sosial tilhørighet og fellesskap i en trøblete og krevende prosess. Det «å bli rusfri» kan sies å være et relasjonsprosjekt mer enn et individuelt prosjekt. Relasjonene som ble etablert var avgjørende for informantenes bedringsprosesser mens de var innlagt og noe de kunne ta med seg videre inn i rehabiliteringsprosessene. Funnene i kapittelet viser at det «å bli rusfri» handlet om å ta et oppgjør med seg selv gjennom å bearbeide fortiden sammen med andre for å kunne gå videre og forholde seg til kravene og forventningene som ventet dem etter behandling.

Kapittel 9. Overganger og oppfølging

I dette kapitlet presenterer jeg funn knyttet til hvordan informantene håndterte overgangen etter institusjonsoppholdet.. Hvordan håndterte informantene overgangen fra rusbehandlingen? Hva fikk betydning? Det som hadde fungert i rusbehandlingen, skulle omskapes og leves utenfor institusjonene og fellesskapet med de andre. Informantene beskrev overgangen fra rusbehandling som utfordrende og krevende, men også befriende. Endelig kunne de prøve det ut og finne seg til rette uten kontrollen fra behandlingsinstitusjonene.

Ett hovedmønster og fellestrekk i beskrivelsene til informantene var betydningen av å bli fulgt opp. Gradene av oppfølging varierte, men det var viktig å ha tilgang på profesjonell hjelp i denne overgangen. Oppfølgingen handlet ikke nødvendigvis om hjelp til å forebygge rus, men mer om å ha noen å støtte seg til for å klare å se fremover og finne ut av hva livet skulle inneholde, og hvordan de kunne nå målene om å endre kurs i livet. Oppfølgingen handlet også om å rydde opp i problemene som ikke var blitt løst i løpet av rusbehandlingen. Problemene handlet både om praktisk hjelp til å rydde opp i gjeld, finne andre nettverk og ikke minst hvordan de skulle forholde seg til arbeid og aktiviteter. Oppfølging og sosial støtte ble trukket frem som betydningsfullt i overgangen. Hva inneholdt støtten? Hvorfor ble oppfølging viktig? I dette kapitlet presenterer jeg hva slags betydning oppfølgingen etter rusbehandlingen hadde for informantene.

I analysene fant jeg følgende mønstre som skapte betydning i oppfølgingen; *trygge omgivelser i trøblete overganger, motstanden til arbeid, hjelp til å holde fokus, gradvise overganger, hjelp til å rydde i livet, fleksibel støtte også etter utskrivning og hjelp til å sortere fortiden i møte med andre.*

Oppfølging i ettervern

14 av informantene ble overført til en etterverninstitusjon etter at de hadde gjennomført rusbehandlingen. Institusjonen var en døgninstitusjon, hvor alle disponerte hver sitt rom og hadde felles måltider hver dag. Ettervernet var en kommunal institusjon, hvor informantene kunne bo i inntil ett og et halvt år. Kravene og betingelsene for å bo der var at de måtte forplikte

seg til aktivitet eller arbeid på dagtid. Institusjonen hadde nulltoleranse for rus, og tilbudet var for personer som hadde gjennomført medikamentfri rusbehandling i spesialisthelsetjenesten.

Ettervernet hadde et tett samarbeid med NAV når det gjaldt økonomi og aktivitetskravet. NAV hadde det økonomiske ansvaret i form av arbeidsavklaring for den enkelte bruker. Avklaringsarbeidet innebar å godkjenne planene for utdanning eller å formidle praksisplasser i det ordinære arbeidslivet. Informantene stod med andre ord ikke helt fritt til å finne aktiviteter. Innholdet i aktivitetene måtte avklares med NAV, som var økonomisk ansvarlig for oppfølgingen. Ettervernet var ikke en del av eller et ledd i en bestemt behandlingssideologi. Institusjonen tilhørte det kommunale ettervernstilbudet i den spesifikke kommunen og var rettet mot mennesker som hadde bostedstilknytning til kommunen. Personalet bestod av ansatte med utdanning innen sosialfag. De ansatte fulgte opp brukerne sosialfaglig i hverdagen og hjalp dem med å finne en aktivitet som de kunne fylle dagene med.

Et siste ledd i ettervernstilbudet var treningsleiligheter sammen med andre fra ettervernet, hvor brukerne var mer selvstyrte i forhold til økonomi og det å klare seg uten daglig oppfølging. De måtte betale husleie og lage mat selv. Dette tilbudet var siste ledd i rehabiliteringen. De som ikke valgte dette tilbudet, ble hjulpet av ettervernet til å finne eget bosted før utskrivelse fra institusjonen.

Trygge omgivelser i vanskelige overganger

Ettervernet var en institusjon hvor informantene kunne bo i skjermede omgivelser. Dette hadde betydning. Institusjonen ble en trygg base i den vanskelig overgangen fra rusbehandlingen. De var mer overlatt til seg selv og måtte ferdes rundt i byen. Institusjonen lå i sentrum av byen, og informantene måtte forholde seg til tidligere venner fra rusmiljøet. Eivind fortalte om hvordan de ansatte og det å bo i ettervernet ble en trygg base når han traff på gamle kjente fra rusmiljøet. Eivind hadde flyttet tilbake til byen som han hadde ruset seg i, og måtte forholde seg til tidligere bekjente fra rusmiljøet. Ettervernet fikk to betydninger i denne sammenhengen. Han bodde trygt, og han hadde noen å dele inntrykkene og følelsene med.

(...) Når jeg møtte på gamle kjente, så kunne jeg bare dra til ettervernet helt trygt. Nei, nå trenger jeg en samtale. Så sa jeg hva jeg følte, fordi det å sette ord på ting, å få snakket om ting, da forsvinner ting. Og det har hjulpet meg veldig.

Ettervernet var et sted hvor informantene følte seg ivaretatt i den gradvise overgangen til å klare seg selv. Her var de skjermet fra rusmiljøet og ble ivaretatt av de ansatte i ettervernet. Dette ble viktig for dem. Overgangene fra rusbehandling var utfordrende også sosialt. Informantene hadde lite nettverk utover rusmiljøet og familie. Alle hadde ikke nær kontakt med familien av flere grunner. Ingrid var veldig bevisst på at ettervernet spilte en viktig rolle som en del av rehabiliteringen i etterkant av rusbehandlingen.

(...) Jeg hadde det jo veldig greit når jeg var på rusbehandlingsinstitusjonen, men så var det det å komme ut som var vanskelig. Jeg hadde jo liksom ikke noe sånn nettverk. Jeg hadde nettverk, men jeg brukte det jo ikke, ikke sant. Og jeg trengte jo rammer og et sted å komme tilbake til da, og derfor anbefalte rusbehandlingsinstitusjonen at jeg skulle søke ettervern.

Ingrid hadde gjennomført flere behandlingsopplegg tidligere, men hadde dårlige erfaringer med å finne seg til rette i etterkant når de institusjonelle rammene forsvant. Det ble vanskelig å forholde seg til hverdagen som ventet. Hun hadde tidligere isolert seg, trukket seg unna rusmiljøene, men manglet oppfølging fra andre utenfor som hun kunne snakke med.

(...) Hadde jeg ikke vært i ettervernet, hadde jeg vært hjemme alene, så hadde jeg ikke klart det. Det vet jeg fordi jeg var så sårbar, og jeg hadde jo ikke noe annet. Jeg hadde jo ikke andre, søstera mi stolte ikke på meg, hun ville omtrent ikke ha noe med meg å gjøre.

De ansatte i ettervernet ble samtalepartnerne som trakk Ingrid i andre retninger. Hun visste hva hun burde gjøre, men trengte støtte og hjelp til å håndtere arbeidssituasjonen. «(...) Jeg bodde i ettervern når jeg begynte å jobbe og fikk snakket mye med personalet om mine frustrasjoner. Jeg fikk jo så innmari mye ansvar i jobben og var jo superstresset, ikke sant.» De ansatte utviste

en kombinasjon av støtte og omsorg som også fikk betydning i arbeidsrelaterte sammenhenger. «Det var viktig for meg å kunne snakke om det der og ikke på jobben.» Ettervernet og de ansatte ble den støtten hun hadde manglet i de andre forsøkene på å bli rusfri og forholde seg til arbeidslivet. For Ingrid ble den sosialfaglige støtten og oppfølgingen fra ettervernet viktig for å kunne ventilere alle frustrasjonene som bygde seg opp i starten i arbeidslivet. Ettervernet arrangerte også utflukter utenfor institusjonen som hadde betydning for Ingrid. «(...) De dro oss med på turer, og jeg så at det gikk an å leve edru da. Det hadde jeg nesten glemt hvordan var.» Ettervernet representerte på denne måten noe mer enn å støtte dem på den problematiske fortiden eller utfordringene med å tilpasse seg den nåværende sosiale situasjonen.

Institusjonen og de ansatte representerte noe mer som ifølge Morten handlet om et fellesskap. Morten hadde gjennomført flere rusbehandlinger tidligere, og det som skilte denne gangen fra de andre gjennomføringene av behandling, var at han ble overført til ettervernet. Ettervernet hjalp han til å se fremover. Dette handlet ikke bare om å få avstanden til rusen og fortiden, men like mye om å være en del av noe og ikke bli overlatt til seg selv. «Selvfølgelig, rusen frister jo, man skal ikke undervurdere det, men mye også i starten tror jeg at sånn tilhørighet og det å være en del av noe er viktig.» Det å være sammen med andre i samme situasjon, med et mål om å fokusere fremover, uten å bli presset ut i arbeid rett etter rusbehandling, var viktig for ham. Morten hadde flere ganger tidligere gjennomført rusbehandling og gått direkte ut i jobb etterpå.

(...) Ok, du er rusfri, så holder man seg i skinnen, og så biter man seg fast i en måned eller ett år i ett eller annet, men så blir det for kjedelig. Du føler ikke at du er en del av det, tenker jeg. Da gidder man ikke mer til slutt.

Morten hadde prøvd å bli rusfri flere ganger tidligere. I etterkant av rusbehandlingene hadde han fått seg jobb, men innholdet i arbeidsoppgavene hadde gitt han lite på sikt. I de tidligere forsøkene hadde han ikke fått oppfølging til å reflektere over hva som kunne skape mening for ham i et lengre perspektiv, også når det gjaldt arbeidsliv.

Det ettervernet jeg fulgte, er jo unikt i sin form. Og jeg tenker jo at det skulle vært en million andre like steder som dette, som hadde det fokuset inn i samfunnet. Ikke bare ut av rus. Fordi det er der hele nøkkelen ligger.

Ettervernet hjalp ham til å sortere og finne ut hva han ønsket å gjøre med fremtiden for å bli en del av samfunnet igjen, uten å gripe til de raske løsningene. De raske løsningene hadde tidligere bestått av arbeid som ikke hadde gitt ham langsiktig mening, og da ble veien tilbake til rus like rask. Han trengte tid til å omstille seg og vurdere hva som kunne gi mening i et lengre perspektiv.

Einar fortalte også om hvordan ettervernet fungerte både som støtte og pådriver til å finne en aktivitet å fylle hverdagen med. «Altså, det er jo trygge rammer rundt. Og at du liksom får et spark bak i forhold til at du skal ha noe å gjøre på dagtid. Så har du samtaler med disse terapeutene, og jeg var veldig fornøyd med hun jeg hadde.» De trygge rammene, at det var ansatte som fulgte dem opp fikk betydning. Ansikt til ansikt interaksjonene med de ansatte bidro til å planlegge og reflektere over fremtiden. Jeg ser det slik, i tråd med Mead (1934/1977), at disse interaksjonsprosessene åpnet opp for å gjøre fremtiden til sin og se for seg et nytt liv, med seg selv, i en ny posisjon, med et annet innhold som bidro til å konstruere nye eller andre forståelser av seg selv.

Press og krav

Men det var også motstand mot å planlegge en ny form for hverdag. Oppfølgingen i ettervernet betydde også at informantene måtte forholde seg til krav og forventninger som ikke alltid var helt i overenstemmelse med deres planer. Dette handlet også om maktforholdet mellom beboerne og de ansatte. Beboerne «måtte» forholde seg til kravene om å gjøre noe på dagtid for å kunne bo i ettervernet. Janne ble flau når hun tenkte tilbake på den første tiden i ettervernet fordi hun ikke ville forholde seg til kravene.

Jeg var litt sånn, når jeg bodde i ettervern, så var jeg litt sånn, ikke amper, men ja, jeg husker ikke helt, men at jeg var litt sånn, ikke så veldig medgjørlig, gikk mye i forsvar

også. Hadde piggene ute og tror ikke det var så veldig gøy å jobbe med meg. Jeg blir litt flau av å tenke på det, da, at jeg var sånn da.

Janne ville ikke forholde seg til kravene som ble stilt til henne fra NAV og ettervernet.

Og når jeg var i ettervernet, så var det liksom sånn, litt sånn press fra NAV, og nå må du finne deg noe å gjøre, men jeg hadde mest lyst til å sove lenge, ta livet med ro og slappe av (latter). Jeg ville jo gjerne bli rusfri og sikkert leve et veldig normalt liv selv om jeg ikke ville jobbe. Men det var jo kanskje etter det jeg følte at det å ha noe gjøre også på dagen, selv om det var slitsomt å stå opp om morgenen og bruke masse tid på dagen, på å gå på kurs og på arbeidspraksis, så var det på en måte litt verdt det.

Gradvis endret hun holdningene etter sterkt press fra ettervernet og NAV. Hun måtte forholde seg til en aktivitet for å bo i ettervernet og så etter hvert verdien av å ha noe å fylle tiden med. Motstanden til arbeid, slik Janne fremstilte det, sier også noe om styringen fra hjelpeapparatet. Makten og styringen av informantene kom tydelig til uttrykk når det gjaldt å forholde seg til kravene om aktivitet eller arbeid. Motstanden er interessant fordi den sier noe om informantenes vurderinger av egen livssituasjon. Deres motstand kom tydelig frem i den første tiden etter rusbehandling. Kanskje handlet motstanden mest om at det var lenge siden de hadde hatt et arbeidsforhold, og at tanken på å finne ut hva de skulle gjøre, virket uoverkommelig? De trengte tid til å omstille seg til kravene, men også til å finne ut av hva de skulle fylle tiden med.

(Selv)regulering

Den sosiale betydningen etter rusbehandlingen handlet ikke lenger om terapi for å holde rustankene på avstand. Tiden etter rusbehandlingen handlet om å forholde seg til andre uten å stikke av eller å gå hundre prosent inn i forventningene fra andre. Det var ingen mellomvei. Håvard mente at dette var et mønster som kjennetegnet mennesker med rusproblematikk.

Det er litt av den rusavhengigproblematikken. Vi er så ekstreme. Enten ekstreme til å gi faen, for å bruke det uttrykket, eller ekstreme i at det skal aldri være noe feil. Du skal aldri trække feil. Det blir liksom litt polarisert.

Utålmodigheten som lå i det å skulle mestre alt som ble forventet, hadde også en annen side, som handlet om å overbevise alle om at nå fikser jeg livet.

Ja, man skal på en måte overkompensere fordi man er underkompensert i mange år, ikke sant. Vi tåler ikke så godt det stressgreiene som andre der ute er vant til. Samfunnet bare krever og setter ikke grenser, det er veldig, veldig viktig, altså. Sett grenser fordi det er ingen som gjør det for deg. Alle har på en måte rett til å spørre deg, men det er ditt ansvar å si ja eller nei. Ikke sant. Fordi vi har så mye ballast at vi gjerne vil bevise at vi er noe igjen, ikke sant. (...) Vi har dårlig samvittighet for ting.

Samvittigheten handlet om handlinger som ofte var på tvers av deres verdier. De hadde dårlig samvittighet for det de hadde gjort mot andre, som å gjøre innbrudd hos familien, skuffet mange og utsatt barna for rusmiljøer. Samvittigheten og alt de hadde påført andre var tøft å takle. De ville ut og bevise for alle at denne gangen var det alvor. Ivrigheten etter å bevise endringene hadde midlertid en bakside. Det gikk ofte for fort. Det å ha alt på plass, som arbeid og egen bolig, var ikke alt som skulle til for å få et bedre liv. De trengte hjelp til å holde fokus i et mer langsiktig perspektiv. Dette funnet bekrefter også i studiet til Duffy et al. (2013) som jeg har beskrevet i kapittel 3, som understreker betydningen av å ikke presse på med krav om arbeid for tidlig på grunn av risikoen for tilbakefall.

Dette var en kamp mot seg selv å reflektere over det som hadde vært. Astrid betraktet sin fortid som helt uvirkelig. Hun hadde handlet på tvers av alle verdier. «(...) Jeg var jo på en måte en annen person. For de fleste av oss har jo hele tiden handlet på tvers av verdiene (...)». Det å endre handlingsmønstrene og forholde seg til det som hadde vært, var vanskelig.

Det har jo vært en tung kamp, ikke sant. Selv om når du er på den andre siden, så skjønner du ikke helt egentlig hva du har gått igjennom. Men ja, det er tøft å bli rusfri, og jeg skjønner godt at mange ikke blir det.

Slitet med å holde oppe motet, fortelle historien om sitt liv gang på gang til nye og ukjente hjelpere, forholde seg til alt som de hadde gjort mot seg selv og omgivelsene, måtte bearbeides.

Det var en beintøff kamp, som utfoldet seg på mange områder også i lang tid etter rusbehandlingen. Ensomheten som de opplevde i rusmiljøet, ble ikke mindre i etterkant. Fremtiden og den sosiale kontakten med andre måtte løses på andre måter enn gjennom de strategiene de hadde brukt tidligere. Denne erkjennelsen kjente hun godt, og hun visste hva hun måtte gjøre for å bli akseptert på andre måter, men hun var utålmodig og ville at alt skulle ordne seg hurtigst mulig. Denne strategien hadde ikke fungert særlig godt på sikt tidligere. Det hadde gått for fort, hun hadde få å snakke med om tingene som hun slet med, og var redd for å mislykkes. Hennes tidligere nettverk kunne hun ikke bruke lenger. Hun måtte slette alle tidligere bekjentskap og stod i igjen med en sponsor fra selvhjelpsgruppen i AA.

Stresset som Håvard pekte på tidligere i avsnittet, handlet også om alt de hadde gått glipp av mens de ruset seg. Informantene hadde mistet deler av sin ungdomstid og inngangen til voksen alder. Deres forestillinger om seg selv som rusfri handlet derfor også om «å ta igjen» overgangen til voksenlivet. Det å beherske sosiale kontekster var et gjennomgående tema som alle informantene i mer eller mindre grad opplevde som utfordrende. For Astrid var dette vanskelig og noe hun slet med å få til.

Jeg måtte trene på sånne sosiale situasjoner. Det var en del sånne sosiale sammenhenger som å dra på ferie og sånne ting som jeg syntes var vanskelig. Og ennå kan jeg kjenne på at det er vanskelig å fungere sosialt. Jeg får det ikke til, og ingen andre vet egentlig at jeg sliter med samtalen. Jeg er ikke veldig glad i å møte nye mennesker. Jeg vet jo at det er bra for meg.

Det var vanskelig å forholde seg til nye mennesker og fungere sosialt. De sosiale utfordringene er kanskje den delen av endringsprosessene som var mest utfordrende. Det å skulle forholde seg til hverdagen og de sosiale møtene var tøft. Det handlet ikke nødvendigvis om å ikke ha et nettverk, men mer om å forholde seg til verden og de sosiale arenaene. Hva snakket man om i samtaler med andre? De sosiale rammene og samtalene i rusmiljøet hadde kretset rundt rusrelaterte temaer som ikke kunne overføres til andre sosiale kontekster. «Jeg var jo i kontakt med samfunnsinstitusjoner, men det var politi og barnevern og sånn.» Hun hadde lite erfaring med å snakke med andre utenfor, de som ikke representerte velferdsstaten, politiet eller rusmiljøet. «Jeg kjente bare folk veldig overfladisk, men ikke de innvendige følelsene.» For

Astrid var sosiale interaksjoner med ukjente noe hun strevde med å få til. I den første tiden etter rusbehandling spilte ettervernet en viktig rolle for å holde fokus og ikke miste motet. «Og så blir man ivaretatt i denne vanskelige perioden.»

Gradvise overganger

De som valgte siste ledd av ettervernet, bodde i treningsleiligheter sammen med andre fra ettervernet. Her fikk de forberede seg på å bo sammen med andre uten daglig oppfølging fra ettervernet. Botiden var et halvt år. Flere av informantene benyttet seg av denne muligheten, hvor de måtte klare seg selv uten de institusjonelle rammene. For Håvard handlet det om en gradvis overgang til å klare seg selv uten hjelp.

(...) Du bor alene sammen med andre. Og det var også en utfordring. Fordi da skulle jeg ut og disponere penger. Jeg fikk jo tidligere mat, men nå skulle jeg klare meg på egen hånd. Så den gradvise overgangen, det var veldig viktig for meg i etterkant, og det tror jeg gjelder veldig mange andre også. At man trenger gradvis tilnærming.

Håvard hadde på dette tidspunktet vært til sammen to og et halvt år i institusjoner. Først ett år i rusbehandling, deretter ett og et halvt år i ettervern. Det å flytte inn i treningsleiligheter sammen med andre fra det samme ettervernet gjorde overgangen fra institusjonslivet lettere. Han fikk et bosted sammen med andre, hvor målet var å klare seg selv på sikt uten bistand. I denne perioden ble det viktig for ham å søke ut, finne venner og nettverk som han kunne være sammen med, og som hadde innsikt i det han hadde vært igjennom. Hans sosiale nettverk bestod av venner som var etablert med familie. «(...) Så hadde jeg noen sporadiske venner, men de var etablerte med familie, det var grenser hvor mye jeg kunne bruke dem også, da.» De hadde hektiske liv, og han var redd for å mase på dem når han hadde det tøft. AA/NA-fellesskapet som han kjente til fra rusbehandlingen, ble løsningen.

(...) Og da skaffet jeg meg et nettverk innenfor NA og AA som var rusavhengige og forstod hva jeg opplevde sånn følelsesmessig, da. Så jeg kunne på en måte ha en dialog med flere, ikke sant, sånn at jeg kunne sette ord på følelsene mine og sånne ting. Samtidig så kunne jeg alltid ringe dem. Og så var vi på happenings sammen.

Selvhjelpsgruppen ble et viktig sted i overgangen til å klare seg selv sosialt. Håvard fant et fellesskap i selvhjelpsgruppene som skapte tilhørighet og hvor han slapp å føle på at han «trengte seg på» eller «brakte av andres» tid på hans problemer.

Hjelp til å rydde i livet

Informantene beveget seg fra en institusjon til en annen, med et annet innhold og andre forventninger, som fikk betydning for dem. De måtte forholde seg til de problemene som de ikke hadde løst gjennom rusbehandlingen. Det handlet om økonomisk kaos, som det var vanskelig å tak i på egen hånd. Peter understreket den støtten som ettervernet hadde bidratt med. Han var bevisst på at han ikke hadde klart å rydde opp i alle problemene på egen hånd. Da jeg utfordret ham på hans egen innsats, ble det viktig for ham å anerkjenne ettervernets rolle. Hans endringsprosesser måtte sees i forhold til den hjelpen han hadde fått til å håndtere seg selv og problemene.

Ja, men jeg ser jo det at det hadde stor betydning, det at jeg var i det ettervernet. Og det at jeg hadde en fast sosionom i ettervernet som jeg pratet med en gang i uken i lang, lang tid, med noen lengre intervaller etter hvert, det fikk meg litt mer ned på jorda igjen. Det var ikke noe vits å bekymre seg, så lenge jeg bare fortsatte å gjøre det jeg hadde gjort hittil, så ville det løse seg. Og det viser seg etter hvert at det faktisk skjedde.

Problemene handlet om gjeld til diverse offentlige og private foretak. «(...) Så hadde jeg mye gjeld. Både til skattevesenet og til boligbygg, som jeg hadde ødelagt noen leiligheter for.» Han fikk hjelp til å rydde opp i det økonomiske rotet, men også støtte til å bevare roen og fokusere på tiden fremover. «(...) De ansatte i rehabiliteringstjenestene så nok mitt potensial før jeg så det selv. De sa: dette kommer du til å klare! Du er jo en oppgående fyr. Hvorfor skulle ikke du klare det. Du er jo ikke dum, du».

Ettervernet representerte også former for sosial kontroll av rus, som i praksis handlet om urinkontroll ved mistanke om inntak av rus. Joakim la vekt på den tryggheten som den sosiale kontrollen av rus utgjorde i ettervernet.

Folk tør ikke komme inn i ettervernet dersom du har ruset deg. Om du har ruset deg, så går du ikke dit. Da ringer du og sier hva som har skjedd. Jeg har ikke enda sett en rusa person der. Folk er også i skole og er på vei videre, så jeg tror at de andre beboerne har respekt for hverandre. Jeg skal ikke dumme meg ut overfor de andre.

Kombinasjonen av fellesskapet til de andre og den sosiale kontrollen som de ansatte i ettervernet utgjorde, bidro til å bevare fokuset på å holde seg rusfri. Fellesskapet med andre i institusjonen var også utfordrende. Jorunn erfarte overgangen til ettervernet som frustrerende; hun ble plassert sammen med flere av dem hun hadde vært sammen med i rusbehandling. Det var konflikter og krancling dem imellom i tillegg til at hun måtte forholde seg til løsere rammer. Hun var stresset og redd for overgangen fra rusbehandlingen.

(...) Fordi her var det mye mer friere. Og da når jeg kom hit, så var jeg utrolig redd fordi jeg var så veldig tvang. Jeg måtte skrive timeplan. Og klokken 10 så syklet jeg i butikken for å kjøpe tobakk. Og jeg måtte ha rutiner, da. Det hadde jeg jo ikke hatt på mange år (...).

Hun var redd for at hun ikke skulle klare å overføre den positive utviklingen hun hadde jobbet hardt med å opparbeide seg i rusbehandlingen.

(...) Nye faser i livet mitt har alltid vært vanskelig. Fordi at de referansepunktene jeg har, er at jeg har aldri klart noe. Jeg har ikke klart å fullføre ting. Og hvis jeg har klart det, så har jeg på en måte brukt noe eller ja. Altså, jeg lagde et veldig dårlig bilde av meg selv.

Jorunn var redd for å ikke klare å ta tak i seg selv og bevare de positive prosessene. Friere rammer og konfliktene med de andre i ettervernet bidro ikke til fellesskap, slik Joakim fremstilte det. Hun gikk inn i seg selv og begynte å fokusere på alt det negative, alt hun ikke hadde fått til. De negative tankene var noe hun fikk hjelp til å takle og håndtere. Personalet i ettervernet ble en viktig støtte i den vanskelige overgangen. «Og når jeg hadde en dårlig dag, så løp jeg med en gang til de ansatte i ettervernet. Også når har jeg hadde rustanker». Personalet

ble en viktig støtte og pådriver til å holde motet oppe i perioder hvor hun var redd og frustrasjonene tok overhånd og styrte henne inn i destruktive mønstre.

Fleksibel støtte over tid

Langvarige relasjoner som kunne følge informantene over tid, var viktig. Det å endre livssituasjonen tok tid, og det ble viktig å ha relasjoner rundt seg som kunne ivareta og støtte dem i prosessene. Alle hadde ikke familie eller venner som de kunne søke hjelp og støtte hos. De hadde mer enn nok med egne problemer, ønsket ikke å ha noe med dem å gjøre eller var for opptatt med eget liv, slik at det ble vanskelig å be om hjelp fra dem. Ettervernet ble derfor et sted hvor informantene kunne søke sosial støtte, få utløp for frustrasjoner og hjelp til å løse problemer som oppstod, lenge etter at de hadde flyttet ut. Joakim var en av dem som hadde jevnlig kontakt med de ansatte. Han tok kontakt med ettervernet når han hadde behov for å drøfte problemer som dukket opp i livet hans. Han hadde få andre å støtte seg til i sitt nåværende liv.

Jeg har ikke hatt en familie å støtte meg på. Jeg har også brukt ettervernet. Jeg har alltid kunne komme dit, så har jeg ikke hatt noe behov for støtte på jobben. Jeg kan bare ta telefonen til dem nå, og det ville føles helt naturlig. Ja, det er helt rått.

Joakim fikk en yrkesskade i jobben og var sykemeldt en lang periode. Dette skjedde mange år etter at han hadde flyttet ut av ettervernet.

(...) Det er jo mange år siden jeg ble utskrevet. Jeg har hatt jevnlig kontakt. Jeg har vært på julelunsj og sånt. Jeg ringte dem med all denne sykemeldingen. Og da ringte jeg dem og så hei, jeg har bare lyst til å komme og snakke. Så kom jeg til dem og bare snakket. Jeg skrev kanskje noen punkter som jeg burde gjøre eller ta kontakt med, men bare å ha noen å gjøre sånne ting sammen med. For jeg er jo egentlig helt ferdig i systemet (...).

Ansatte i ettervernet hjalp ham med praktisk bistand når utfordringene hopet seg opp i arbeidslivet. Joakim hadde vært langtidssykemeldt da jeg møtte han. Han hadde vært i kontakt med ettervernet for å få hjelp til å vurdere omskolering og mulighetene for å studere. Ettervernet

hadde hjulpet ham til å kontakte aktuelle videregående skoler for å unngå dyre kostnader til skolepenger. De fikkset nødvendig dokumentasjon slik at han fikk førerkortet tilbake, og en rekke andre praktiske ting som bidro til at han ikke ga opp på tross av mye trøbbel i arbeidslivet.

Denne fleksible bistanden som ettervernet bidro med i etterkant, ble viktig. Ettervernet ble for flere en viktig relasjon også etter at de hadde avsluttet oppholdet og kontakten. Eivind tok kontakt med ettervernet etter en rusepisode mange år etter at han gjennomført rusbehandling og ettervern. Han var redd for at rusepisoden, som varte en helg, skulle gjenta seg, og tok kontakt med ettervernet og ba om å få oppfølging. «(...) Så hadde jeg den russprekken, så har ettervernet i stedet for å si 'ha det bra' sagt: velkommen tilbake. Og det er trygghet. Å kunne vite at man har rammer og har et hjelpeapparat som fungerer, det er jo veldig greit, da.» Ettervernets fleksibilitet ble avgjørende for Eivind i denne akutte situasjonen. Han fikk samtaler og ble fulgt opp, der og da, uten å bli avvist eller henvist videre til andre deler av hjelpeapparatet, som kanskje ville betydd lang ventetid.

Hjelp til å sortere fortiden i møte med andre

Petra var den eneste av informantene som ikke ble overført til ettervern etter at hun hadde gjennomført rusbehandlingen. Petra ville ut og langt bort fra alt som minnet henne om fortiden. Hun var lei av institusjonslivet og det å måtte forholde seg til andre i samme situasjon. «(...) Det er ikke noe som hører til i den virkelige verden, da.» Hun flyttet inn i en egen leilighet, som var klar da hun hadde gjennomført rusbehandlingen. Leiligheten lå i barndomsbyen, langt unna det rusmiljøet som hun hadde vanket i de siste årene.

Jeg har aldri ruset meg i barndomsbyen. Så jeg har ikke noe rusnettverk her. Det er ikke noen politimenn som vet hvem jeg er. Eller gamle kompiser. Jeg føler meg veldig heldig da (latter). Det er mange som må flytte fra hjembyen sin for å få ordnet opp liksom, mens jeg kunne flytte hjem igjen.

Petra nøt stillheten og roen den første tiden. «Jeg satt mye hjemme den første tiden, og jeg syntes det var superdeilig å bare sitte alene hjemme i den leiligheten og slippe å forholde meg til alle de rundt, som rusmisbrukerne på behandlingsinstitusjonen.» Hun isolerte seg, trakk seg unna folk for å være i fred. «(...) I begynnelsen var det nesten litt skummelt å gå på butikken

(latter). Fordi du er både redd for å møte noen og håper at du skal møte noen.» Ambivalensen mellom å trekke seg tilbake sosialt samtidig som hun hadde et håp om å treffe folk, var en vanskelig balanse å håndtere. Hun ville etablere et nytt nettverk av venner som ikke hadde den samme rusbakgrunnen.

Jeg tror det er viktig å få seg et nettverk. Det høres eller det er veldig vanskelig når du ikke har det, men du trenger nettverk som ikke bare er tidligere narkomane. Jeg har litt blanding, da. Jeg kjenner noen som er eksmisbrukere også. Men jeg blander dem.

Petra uttrykte flere ganger i løpet av intervjusamtalen hvor viktig det hadde vært for henne å bryte med fortiden også sosialt. «(...) Det er ikke lenger en del av identiteten min, at jeg er rusmisbruker. Jeg kjenner meg ikke igjen i det lenger. Det er veldig fjernt.» Hun hadde beveget seg inn i andre sosiale posisjoner hvor fortiden ikke hadde betydning for hvem hun var eller ønsket å bli oppfattet som. Avstanden til fortiden var en gradvis prosess som hun jobbet kontinuerlig med å opprettholde. I den første tiden etter rusbehandlingen oppsøkte hun NA-felleskapet og dro på møter for å få venner. «(...) Jeg begynte å gå på NA-møter. Og det var sånn jeg fikk en venninne.» Hun ble sosialisert inn i et miljø bestående av mennesker med samme rusbakgrunn som henne. Selvhjelpsgruppen ble et sosialt sted den første tiden, men hun var kritisk til å bli værende i rollen som eksmisbruker eller rusavhengig.

Det sitter en gjeng nede i kjelleren her i dette bygget. Det er her NA og AA har sine møter. De har fått lokaler av kommunen til alle mulige selvhjelpsgrupper. Det er derfor jeg kaller det kjelleren. De kommer seg liksom ikke ut derfra. Så synes de at jeg er litt ute å kjøre, fordi at jeg har sluttet å gå på NA-møter. Så når jeg treffer dem i gågaten eller hvor som helst så er det sånn: «Nå må du komme deg på et møte snart.» Så tenker jeg for meg selv at nå må dere snart komme dere ut av den kjelleren. Komme dere opp i lyset. Fordi der nede sitter dem og sier: «Hei, jeg heter det og det og er rusavhengig», og så sitter dem og pleier seg i den derre gørra og kommer seg liksom ikke ut av det. De er veldig opptatt av å identifisere seg som rusavhengig.

Selvhjelpsgruppen førte Petra inn i en rolle som hun ikke ønsket å være en del av på sikt. Hun ville bort fra identiteten som rusavhengig, det ga henne ikke den nødvendige avstanden til hva hun ønsket å bli bekreftet som. «Det er veldig deilig det. At jeg ikke er avhengig av det.» Det å bli bekreftet på andre måter var ikke noe hun kunne bestemme seg for på egen hånd. Hun måtte bli bekreftet av andre, få innspill til å se seg selv og sitt liv på andre måter, uten å måtte identifisere seg med fortiden og rusproblemene. Dette var et vanskelig prosjekt også når hun skulle tenke fremover på mulige jobbmuligheter. Hvordan skulle hun presentere seg overfor arbeidsgivere? Hvor ærlig skulle hun være om fortiden? Dette var spørsmål som hun trengte hjelp til å sortere i. En veileder i NAV hjalp henne til å sortere i hvordan hun kunne presentere seg selv i møter med arbeidslivet.

Jeg var så opptatt av at jeg skulle være så ærlig, jeg måtte fortelle alle hvem jeg var og historien min og sånn. Og NAV-veileder bare sa at du kan være ærlig, uten å fortelle alle alt hele tiden. Det har jeg tatt med meg videre. Jeg trenger faktisk ikke det, liksom. Så det var veldig deilig det å liksom kunne begynne på nytt, og føler at du ikke lurert noen.

Denne avveiningen om hvordan man skal presentere seg selv i møte med andre som i denne sammenhengen handlet om arbeidslivet, skal jeg komme nærmere tilbake til i kapittel 11. I denne sammenhengen bidro veilederens tilbakemelding til refleksjon for Petras arbeid med seg selv og hvem hun var i nåtid. Hun fikk respons på hvordan hun kunne presentere seg overfor nye arbeidsgivere. Bekreftelsen fra NAV-veilederen innebar også at hun ikke trengte å ta ansvar for å fortelle mer enn det som var nødvendig. Fortiden kunne selekteres og tilpasses til situasjonene. Denne tilbakemeldingen ble nærmest et vendepunkt for henne. Hun ble bekreftet på hvem hun var i den nåværende situasjonen, fra andre utenfor hennes miljø og omgangskrets. Dette ble viktig for å se fremover uten å måtte involvere fortiden i alle sammenhenger (Mead 1934/1977).

[Oppsummering: betydningen av å se fremover](#)

Mønstrene i analysene i dette kapittelet løfter frem betydningen av å bli fulgt opp etter rusbehandlingen. Informantene beskrev denne situasjonen som krevende og vanskelig. De var engstelige for fremtiden og jobbet hardt for å ikke identifisere seg med fortiden. Hvem definerte

de seg som? Hva trengte de hjelp til å håndtere? De måtte rydde i fortidens selvbilde også når det gjaldt hva de skulle gjøre med fremtiden i deres liv. De hadde gjennom rusbehandlingen jobbet seg ut av rusavhengigheten. Nå måtte de ta stilling til kravene som skulle føre dem inn i hverdagen. Funnet kan fortolkes i lys av Meads (1934/1959/1977) perspektiver på tid. Det å «rydde i fortidens selvbilde» handlet om å se seg selv ut i fra nåtid gjennom bevisstgjøring i samhandling med andre. Deres livshistorier kunne endres og tilpasses situasjonen de befant seg i. Dette utviklet deres syn på hvem de hadde vært og hvem de var i nåtid. Denne bevisstgjøringen hjalp dem til å se fremover uten å betrakte seg selv og sin identitet utelukkende ut i fra fortiden. I interaksjonene med ansatte i NAV og ettervernet fikk de økt bevissthet rundt forholdet mellom hvem de hadde vært og hvem de var etter å ha gjennomført rusbehandling.

Interaksjonen med ansatte i ettervernet eller NAV beveget dem inn i andre måter å forholde seg til hverdagen på. Informantene fikk tillit til dem. Kanskje handlet dette om at de ble møtt på de områdene som de slet med å finne ut av og som de trengte hjelp til å finne løsninger på. Eller sagt på en annen måte, de fikk hjelp til å forholde seg til de kravene som var forventet av dem. Interaksjonene med ansatte, både i NAV og ettervern krevde at informantene måtte forholde seg til nåtiden, ikke til hvem de hadde vært tidligere. Det å flytte fokuset inn i nåtid, krevde også at informantene også måtte ta til seg forventninger som de hadde mostand til. Det er kanskje her makten er mest synlig. For dem som bodde i ettervernet ble det stilt helt eksplisitte krav som de måtte forholde seg til for å kunne bo der. Kravene kan fortolkes som selvregulerende (Foucault, 1988). Informantene ble stilt til ansvar gjennom kravene om aktivitet eller arbeid. I deres nåværende liv var kravene som ble stilt etter rusbehandling en del av prosessene med å bli en del av samfunnet. Mens de var en del av ettervernet var kravene forbundet med motstand. Når jeg fortolker makten som produktiv så er dette ut ifra hvordan informantene fortolket seg selv på tidspunktet for intervju samtalen. De var i stabile arbeidsforhold og hadde fått mye igjen for å bli regulert gjennom presset på arbeid og aktivitet. Et betimelig spørsmål i denne sammenheng kan være hvem som gis muligheten til denne type oppfølging og hvem utelates? Jeg har ikke undersøkt denne problemstillingen, men jeg tolker informantenes beskrivelse av å være «heldig» eller «takknemlig» som en del av det å være utvalgt. Maktaspektet er også tilstede i utvelgelsen av hvem som får hvilke tjenester også etter rusbehandling.

Rehabiliteringsprosessen handlet om å rette søkelyset bort fra informantenes tidligere handlingsmønstre ved å utvikle og kontrollere deres fremstillinger for å passe inn i nåtidens situasjon. Kontrollen og makten fra NAV og ettervernet virket ikke nødvendigvis negativt, men de trengte tid til å omstille seg til kravene. For dem som bodde i ettervernet kan kontrollen også fortolkes som trygghet. Det at ansatte fulgte dem opp innebar også støtte i motgang og medgang. Informantene hadde noen som de kunne henvende seg til der og da når ting oppstod, også etter utskrivning, når livene skulle leves uten oppfølging og kontroll. For flere av informantene var dette en trygghet også i deres nåværende liv.

Informantene fikk hjelp til å utvikle forventningene slik at de kunne passe inn i deres nåværende liv. Kanskje er det nettopp dette perspektivet som var det sentrale i oppfølgingen? Hjelp til å sortere og fortolke seg selv i nåtiden med alt det innebar av følelser, dårlig selvtillit og selvfølelse. Teorien om «den generaliserte andre» (Mead, 1934/1977) har også betydning i fortolkningene av mønstrene som informantene beskriver i tiden etter rusbehandlingen. Å bli en del av samfunnet handlet om å bli få sosial støtte til å holde fokus, unngå ensomhet og et trygt sted å bo. Funnene i kapittelet viser i likhet med kunnskapsoppsummeringen i kapittel 3, at oppfølging «ansikt til ansikt» etter rusbehandling, kan være avgjørende for å mestre hverdagslivet. Interaksjonene med andre som ettervern, selvhjelpsgrupper og ansatte i NAV ble nødvendige for å holde ut kampene med seg selv og kravene og forventningene som ble stilt til dem, men også til å utvikle et sosialt nettverk.

Kapittel 10. Ansvarliggjøring og styring

Prosessene etter rusbehandling og videre inn i arbeidslivet forløp seg på flere og ulike måter for informantene. Den gradvise overgangen fra rusbehandling til å orientere seg mot arbeid eller aktivitet var en utfordrende og til dels stressende situasjon for informantene. Hva skulle de gjøre med fremtiden, og hvordan møtte de kravene fra NAV og ettervernet om aktivitet eller arbeid? Hva skulle de velge?

Flere av informantene valgte å begynne på studiekompetanse etter at de hadde gjennomført rusbehandlingen. Det å velge å studere hadde flere betydninger i materialet. Motivasjonen for å studere var ikke nødvendigvis rettet mot et bestemt mål, men mer som et alternativ for å unngå å forholde seg til arbeid eller å unngå å falle tilbake i det arbeidslivet som de tidligere hadde tilhørt. I alt ni av informantene gjennomførte studiekompetanse, og seks av dem fullførte en bachelorgrad på høyskolenivå.

Jeg skal i dette kapittelet analysere de betydningene som skole og utdanning fikk for informantene. Beskrivelsene av utdanningsløpene dannet følgende mønstre: *NAV som økonomisk garantist, bort fra ufaglært arbeid, brukt opp yrket, lærernes innsats og betydning, utvikle språket, personlig vekst.*

NAV som økonomisk garantist

De lengste prosessene inn i arbeidslivet varte i inntil seks år etter at de hadde gjennomført rusbehandling. Med dagens økonomiske ordninger som arbeidsavklaringspenger inntil maks fem år (Sutterud, 2017) ville de lengste løpene etter gjennomført rusbehandling vært vanskelig å gjennomføre. De lengste prosessene ble benyttet til å gjennomføre studiekompetanse og bachelorutdanning innen helse- og sosialfag. De økonomiske betingelsene spilte en avgjørende rolle for å gjennomføre studieløpene. NAV ble i denne sammenheng en viktig aktør. Informantene var avhengig av økonomisk støtte fra NAV for å gjennomføre studieløpene. Informantene hadde gjeld og inkassokrav, som gjorde det vanskelig å søke om lån av andre aktører, som for eksempel Lånekassen, for utdanning. Astrid understreket betydningen av det økonomiske uføret hun var i. «Jeg var jo svartelistet fra banker og Lånekassen, så jeg hadde ingen andre måter å finansiere utdannelsen på. Det var ingen som ville låne meg penger til

utdannelse.» NAVs rolle var derfor helt sentral som garantist for utdanningsløpet som hun gjennomførte.

Jeg fikk jo et lengre attføringsløp. Først fikk jeg jo tre år til å gjennomføre studiekompetanse, så fikk jeg jo tre år til for å gjennomføre treårig bachelorutdannelse. Jeg fikk også penger til husleie ved siden av, så det var liksom veldig gode økonomiske betingelser.

Astrid hadde gode økonomiske betingelser for å fullføre studieløpet. Hun fikk det nødvendige livsgrunnlaget til å gjennomføre utdanningsløpet, som omfattet seks år etter at hun var ferdig med rusbehandlingen. Alle informantene bortsett fra Peter fikk innvilget økonomisk støtte til å finansiere deres utdanningsløp. NAV vurderte hans tidligere arbeidserfaringer som relevante og at han derfor ikke trengte høyere utdanning for å få seg en jobb.

NAV mente jo i utgangspunktet at jeg ikke trengte høyere utdanning. Jeg hadde jo til tross for en del hull i min CV, så hadde jeg ganske mye på min CV. Tre måneder her, fire måneder der, et halvt år der, liksom, for ti–femten år siden. De (NAV) mente at jeg fint kunne klare en jobb som hjemmehjelp, barnehage eller på et sykehjem, noe sånn type ufaglært.

Peter endte derfor opp med å finansiere bachelorgraden ved å ta opp lån i Statens Lånekasse, og han var glad for at han tok denne sjansen og ikke gikk rett ut i arbeid. «Min NAV-veileder mente at jeg fint kunne klare å få meg jobb. Det hadde jeg helt sikkert klart også. Men det er ikke sikkert jeg hadde fått den prosessen som tross alt har funnet sted, da.»

Bort fra ufaglært arbeid

Et interessant funn i studien som spesielt var rettet mot enkelte av mennene i studiet, var ønsket om å komme seg bort fra ufaglært arbeid. Peter og Morten var veldig bevisste på at de ikke ville gå tilbake til deres tidligere arbeidsliv. Arbeidsforholdene hadde ikke gitt mening, og veien tilbake til rus ble kort. Peter ville gjøre noe annet enn å gå tilbake til de jobbene han hadde hatt i tidligere rusfrie perioder. Hans tidligere arbeidserfaringer strakk seg fra pleieassistent innen

helsesektoren til svart arbeid innenfor håndverkerbransjen. Peter hadde gjennomført niårig grunnskole og ønsket å ta mer utdanning for å oppnå andre muligheter i arbeidslivet enn å jobbe som ufaglært.

(...) Så når jeg da, etter å ha vært i rusbehandling, kom til ettervernet, så hadde jeg lagd meg et løp oppi hodet mitt, og det var at jeg ville vekk fra ufaglært arbeid. Jeg ville prøve å se om jeg ville klare studiekompetanse. Hadde så vidt fått bittelitt trua på at jeg skulle klare det.

Peter hadde et håp om å klare å gjennomføre studiekompetanse som et første steg i en annen retning og bort fra ufaglært arbeid. Det å studere i stedet for å gå rett ut i arbeid var utfordrende på flere plan. Det handlet om å leve økonomisk nøkternt over tid.

(...) Og jeg var jo på nippet til å gi opp, altså miste motivasjonen underveis, og det var jo rett og slett fordi jeg stod helt på bar bakke. Jeg hadde veldig dårlig økonomiske forhold. Jeg levde på et minimum. Jeg måtte stille meg spørsmålet: er jeg motivert for å leve på dette i tre år til? Og selv om jeg da fikk femmere og seksere i alt jeg gjorde på skolen, faktisk, så var jeg på nippet til å gå tilbake til min tidligere arbeidsgiver og begynne å jobbe igjen. Rett og slett for å tjene penger (...).

Peter sammenliknet seg med andre som begynte å jobbe mens de var i ettervernet og ble i tvil om valget han hadde tatt. «(...) Mange av de jeg bodde sammen med i ettervernet hadde mye mer utbetalt i atføring, kunne kjøpe seg fine klær, kjøpe seg flatskjerm, ikke sant. Fine klokker, dyre mobiler, og alt sånn.» Misunnelsen over de andres forbruk fikk ham til å reflektere over hva som hadde vært viktig for han tidligere.

(...) Det var en sånn refleksjon jeg gjorde meg, «gamle meg», han ville bygge opp fasaden. Kjøpe nye klær, skaffe meg bil, ha fin telefon, flatskjerm, stereoanlegg, alt det der på plass. Og gjerne en sånn trofedame som jeg kanskje egentlig ikke var så innmari

forelsket i, men jeg hadde dame. Når noen spurte meg, så kunne jeg si: jo jeg jobber, tjener penger, har bil, har dame og alt. Og leilighet, alt er i orden (...).

Arbeid og inntekt gjorde det mulig å opprettholde en symbolsk fasade som kunne vises utad. Statussymbolene signaliserte at han fikset livet. Peter måtte ta et oppgjør med seg selv og tankene på hvem hadde vært for å se mønstrene som hadde ødelagt så mye for han.

(...) Så kjente jeg jo det når jeg gikk litt i meg selv da at bakgrunnen for at jeg trengte penger, var nok et gammelt mønster. Ruse bort alt, begynne på null og bygge seg opp. Og så var det å gå på den smellen gang på gang (...).

Peters «gamle» verdisett eller identitet måtte erstattes med andre måter å uttrykke seg selv på. De raske pengene og statussymbolene måtte erstattes med et annet innhold på hvem han ville fremstå eller fremstilles som i møte med andre. Dette trengte han støtte og bekræftelse fra andre for å bli trygg på når tvilen og tankene om hans tidligere liv dukket opp. «(...) Er det noen vits at jeg bruker opp tiden min på dette her? Skal jeg ikke bare begynne å jobbe igjen og få kjøpt meg en kul telefon (latter). Det er rart med det når du ikke har.» Peter levde på et minimum og måtte ta flere oppgjør med seg selv. «Så jeg fant ut at nei jeg får bare gjøre et valg. Jeg må bare vente med alle de materielle godene til en gang i fremtiden. Det er tross alt ikke så viktig. Jeg kjøpte klærne mine på Fretex.» Skolegang og studier krevde en omstilling som også endret hans oppfatninger av materielle statussymboler. Utålmodigheten og trangen til raske penger hadde gitt ham en følelse av å fikse livet tidligere. Men når han reflekterte over det, hadde det bare skapt kaos og nye nederlag. Peters tvil var også forbundet med redselen for å satse på det uvisse, det han aldri hadde klart tidligere. Denne prosessen krevde en enorm omstilling for ham på hvem han skulle identifisere seg med, men også at det var folk rundt han som kunne bekrefte hans valg for fremtiden. Hans mor ble en viktig støttespiller.

Moren min hadde vært veldig tilbakeholden med å gi meg anerkjennelse. Hun har bestandig vært av den formening at du må skaffe deg en ordentlig utdanning. Enten jeg jobbet på sykehjem eller barnehage, park og idrett eller hjemmehjelp eller maler eller renhold, hva som helst. Det var aldri bra nok for henne. Hun sa alltid: «Det er veldig

fint at du har fått deg jobb, men det med utdanning, jeg synes du skal tenke på det.»
Kom alltid et sånn derre lite stikk.

Morens formaninger om utdanning spilte også inn som en del av avgjørelsen til å forsøke å studere. Presset utenfra og presset mot seg selv var tøft. Peters beslutning var en prosess som til tider var vanskelig å holde fast i. Han hadde forsøkt i flere omganger tidligere å gjennomføre studiekompetanse.

Men det er rart, det satt liksom på skulderen, den lille djevelen, eller hva man kaller det, som satt og sa sånn, ja, ja, får jo vente å se hvordan det går og sånn, da. Du må ikke bli for kjepphøy. For jeg liksom hadde jo alle disse her nederlagene fra tidligere av, ikke sant. Det var jo også på grunn av rus, da. Endte opp med å klare å ikke følge opp jobben min. Jeg begynte på voksengym fire ganger før og aldri klart det, ikke sant. Det var først når jeg hadde skrevet kladden til bacheloroppgaven min og fått tilbakemelding på den at jeg skjønnte at jeg kom til å klare å ta en bachelorgrad.

Peters fullførte studiekompetanse og tok videre en bachelorgrad innen sosialfag. Utdanningsløpene medførte også at han fikk andre perspektiver på seg selv.

(...) Man blir jo litt smartere, eller det er litt skummelt å si, men man får jo et litt annet syn på ting gjennom å utdanne seg. Man ser sitt eget liv og verden i et annet lys, faktisk. Jeg prøver jo da å ikke renne over av stolthet, men jeg føler lissom at nå har jeg litt ryggrad. Jeg har integritet. Jeg har noe jeg være stolt av, lissom.

Det var kanskje denne betydningen han ville ha gått «glipp av» dersom han hadde søkt seg til arbeidslivet uten utdanning.

Brukt opp yrket

Morten la på samme måte som Peter vekt på at han ikke ville tilbake til det arbeidslivet han hadde erfaringer med fra tidligere. Det hadde ikke gitt mening.

(...)Jeg har jo alltid tenkt at jeg passer nok til å jobbe med mennesker, selv om jeg har jobbet med mye annet. Rivning av bygg, altså mer sånn håndverksmessige ting, men det har ikke gitt meg så mye. Det er noe annet å jobbe med mennesker.

Morten var opptatt av å få frem at det å satse på tidligere arbeidserfaring ikke var en god løsning for ham. Dette hadde han forsøkt flere ganger tidligere uten å finne mening i arbeidssituasjonen. Han var redd for at det kunne gå samme veien denne gangen også og var skeptisk til å gå rett ut i arbeid nok en gang. I ettervernet ble han nødt til å ta stilling til en aktivitet for å kunne bo i tiltaket.

Så til slutt så ble jeg dyttet ut i noe, og da tok jeg liksom enkleste utvei, begynte på studiekompetanse. Det var det enkleste i stedet for jobb. Alt var skummelt, og der (videregående skole) var det trygt, og det var enkleste utvei for at jeg fremdeles kunne være i ettervernet. Jeg gikk der et par år. Og det har jo gått kjempebra.

For Morten ble valget av utdanning på samme måte som for Peter en vei ut av tidligere arbeidsliv som ufaglært. Da han fikk valget mellom skole eller arbeid, ble det viktig for ham å velge utdanning for å slippe å gå tilbake til et arbeidsliv som han opplevde som utrygt, og som ikke ga mening. Begge fant andre veier som var mer tilpasset deres interesser, og som kunne skape mening for dem i et langsiktig perspektiv. Morten slet ikke med å finne seg til rette i studiesituasjonen. Han var målbevisst på å fullføre studiene uten å ha for høye ambisjoner på egne vegne.

Det var ikke så voldsom overgang, synes jeg egentlig. Jeg har aldri hatt noe mål om å bli best. Når jeg startet på de skolene, så hadde jeg lave skuldre og tenkt her skal vi bare komme igjennom. Ikke stresse så mye, det får gå som det går. Og da tror jeg at jeg som person presterer best, da.

Morten fant en middevei hvor han ikke krevde mer av seg selv enn det som strengt tatt var nødvendig for å fullføre studiene. Denne middeveien fungerte for ham uten å se seg tilbake eller plage seg selv med fortiden og det som hadde vært. Han holdt fokus på å se fremover.

Jorunn var en av de to kvinnene blant informantene som hadde fullført en bachelorgrad innen helsefag. Hun hadde jobbet i flere år innenfor helsesektoren og kunne ganske enkelt ha fått seg en jobb innenfor denne sektoren, men hun ville ikke gå tilbake til det arbeidsfeltet. «(...) Jeg hadde ikke mistet autorisasjonen, men jeg hadde ikke lyst til det. Jeg hadde på en måte brukt opp det yrket (...)». Jorunn fikk muligheten til å «starte på nytt» og fikk økonomisk støtte via NAV til ta opp igjen fag fra videregående og fullføre en bachelor innen helsefag. Hun var veldig glad for å få denne muligheten til å fullføre en ny utdanning innen helsefag. Til forskjell fra Peter fikk hun økonomiske midler fra NAV til å fullføre ny utdanning.

Lærernes innsats og betydning

Informantene som var tilknyttet ettervernet, fullførte studiekompetansen på en videregående skole som var tilrettelagt for mennesker med rus- og eller psykiske lidelser. Det at skolen var tilrettelagt, innebar tett oppfølging fra lærerne. Astrid, som i innledningen til avhandlingen vektla at det var vanskelig å få en jobb uten utdanning i dagens arbeidsmarked, slet med å holde motivasjonen oppe i skole- og studiesammenheng. Hun manglet selvtillit og hadde stor tvil til seg selv. Gjennom ungdomsskolen hadde hun opparbeidet seg et bilde av seg selv som dum. «Man har liksom hatt det inntrykket av seg selv som dum, med dårlige karakterer fra ungdomsskolen. Jeg kom jo ikke inn på videregående.» Da Astrid måtte forholde seg til kravene fra både NAV og ettervernet om aktivitet eller arbeid, dukket minnene om hvem hun hadde vært i tiden etter ungdomsskolen, opp. Hun hadde hatt vanskelig for å konsentrere seg på skolen og var tvilende til om studiekompetansen var mulig for henne å gjennomføre. «Det var jo der alle de andre i ettervernet gikk, og jeg tenkte ja, ja, men jeg hadde ikke noe sånn, jeg var ikke så sikkert på at jeg ville klare å gjennomføre det. Det tok lang tid før jeg tenkte at dette skal jeg klare.» Noe av suksessen med å fullføre studiekompetansen var lærernes tålmodighet.

De sydde nok litt puter under armene våre. Men det var jo så viktig for oss å gjennomføre. Kontaktlæreren min hjalp meg masse slik at jeg klarte å gjennomføre. Det var mye å lese. De hjalp oss til å holde motivasjonen oppe. Jeg tenker at, det er vanskelig å si hvis jeg hadde gått på en annen skole, men for meg så var det gull verdt å gå på denne skolen.

Astrid la vekt på lærernes innsats og at den videregående skolen var tilrettelagt for mennesker som hadde rus- og psykiske lidelser. Lærerne fulgte dem opp. Dette betydde mye for hennes prestasjoner og at hun klarte å gjennomføre studiekompetansen.

Jeg hadde aldri klart å komme igjennom den hvis det ikke hadde vært noen som hadde pushet på meg. Da hadde jeg gitt opp. Og jeg hadde ikke gitt opp fordi jeg var lat, det var jo ikke det. Men det kan du bli oppfattet som. Det handler jo bare om manglende selvtillit på egne evner (...).

Jorunn vektla også betydningen av skolen og lærerne for sine skoleprestasjoner. I likhet med Astrid, Peter, Håvard, Eivind, Trude og Morten fullførte hun studiekompetansen på samme videregående skole. Jorunn slet også med selvdisiplinen og det å gjøre en innsats for å forbedre karakterene. Hun var i begynnelsen lite motivert for å lese og studere.

(...) Og det første halve året så forsov jeg meg og klarte liksom ikke å følge opp. Tok den første eksamen og begynte å lese 14 dager før og fikk karakteren 4 og sånn. Så det var ikke akkurat noen store greier (...).

Motivasjonen og interesse for skolearbeid endret seg ved at norsklæreren grep inn og minnet henne om eksamenene som var nært forestående.

(...) Og da sa hun læreren det at nå er det et halvt år igjen til du skal ha norskeksamen. Har du tatt særemnet ditt, og har du liksom, ja. Og fra den dagen så begynte jeg å jobbe med studiene. Da satt jeg der opp hver eneste dag. Kom hver dag klokken 08.00 på skolen, og satt og leste til jeg skulle ha timer og holdt på sånn helt til eksamen.

Presset fra læreren fikk henne til å endre studievanene. Hun begynte å jobbe målrettet og fikk gode resultater. «(...) Så jeg klarte meg jo fantastisk bra. Så kom alle de andre eksamenene, bare seksere, vet du. Så visste jeg jo ikke før jeg tok studiekompetanse at jeg hadde anlegg for fysikk, matte og kjemi og sånn. Det visste jeg jo ikke (...)». Oppfølgingen fra skolen ble viktig

for Jorunns motivasjon og arbeidsinnsats. Hun oppdaget at hun var flink på andre fagområder, som åpnet for flere valgmuligheter etter at studiekompetansen var gjennomført.

Skolesituasjonen førte til at informantene fikk andre syn på seg selv. Interaksjonen med lærerne og delvis ettervernet bidro til at de «måtte» gjøre enn innsats. De ble fulgt opp og måtte prestere. Prestasjonene endret informantenes forestillinger om hvem de var, og hvem de kunne være. De måtte justere og endre på sin forståelses og oppfatning av seg selv. Vekslingen mellom om ta imot perspektiver fra lærere og ansatte i ettervernet og informantenes tanker om hvem de selv var, måtte bearbeides. De løste denne overgangen på ulike måter. De gamle forestillingene som hang igjen fra ungdomsskolen, eller tidligere studieforløp, ble revurdert. Dette trengte de hjelp til å sortere, men det krevde også en innsats av dem selv. De gjorde seg tanker om sin eget selvbilde og tok etter mange overveielser frem og tilbake til seg lærernes tilbakemeldinger. De jobbet hardt, og karakterene ble viktige symboler på at de var flinke. Skoleresultatene skapte også bekreftelse på at fortidens identitet ikke var statisk. Det ga dem selvtillit og tro på at det var mulig å jobbe seg ut av de negative bildene de hadde av seg selv. Hardt arbeid med seg selv i interaksjon med lærerne beveget dem inn i andre og mer positive spor. Utfordringene de stod overfor, handlet ikke nødvendigvis om trangen til å ruse seg eller å ønske seg tilbake til det livet de hadde levd tidligere. Det handlet om noe mer: Det å bygge opp en annen identitet med et annet innhold krevde innsats og tilbakemeldinger fra andre, som dyttet dem fremover. Dette krevde at de arbeidet langsiktig med seg selv, parallelt med støtte fra andre.

Utvikle språket

Språket og interessene for samfunnet utenfor rusmiljøet var områder som informantene arbeidet med å utvikle i tiden etter rusbehandlingen. Dette var områder som de trengte tid til å sosialiseres inn i. Utdanningsinstitusjonen ble også en viktig arena for å lære seg de sosiale kodene og utvikle språket. Trude utdyper følelsen av å ikke klare å gjøre seg forstått.

(...) Jeg hadde søren meg så dårlig ordforråd. Jeg klarte ikke å formulere meg og gi uttrykk for tankene mine. Jeg visste jo hva jeg ville si, men å klare å si det på en måte som var forståelig, det var akkurat som om det var helt forstokket.

Trude slet med å gjøre seg forstått. Noe av bakgrunnen for det hun karakteriserte som dårlig ordforråd, handlet om at hun hadde isolert seg sammen med kjæresten i flere år i en leilighet hvor de livnærte seg på selge narkotika. Hun gikk nesten ikke ut av huset og snakket lite med andre. Etter en tid ble de arrestert av politiet, og hun måtte sone en dom. I fengselet begynte hun på skole på dagtid, og det var i denne konteksten at hun ble bevisst på at hun hadde manglet et språk for å uttrykke seg muntlig.

Det var jo en liten klasse, og vi skulle skrive en av de første dagene på skolen. Vi skulle skrive en eller annen stil eller historie. Et eller annet vi bare hadde lyst til å skrive. Helt fritt hva. Jeg skrev og leste det opp, og ingen skjønnte det bæret (latter). Jeg hadde søren meg så dårlig ordforråd. Jeg klarte ikke å formulere meg selv og gi uttrykk for tankene mine.

Trude slet også med å konsentrere seg når hun skulle lese aviser og følge med på nyheter. Det var vanskelig å huske ting som hun hadde lest. Hun trente iherdig på å utvikle språket til å gjøre seg forstått etter episoden under soningen.

Så jeg husker jeg leste aviser og tenkte, hva var det jeg leste nå? Hakke peiling. Ok, da leser jeg en gang til. Så holdt jeg på sånn å trene, både konsentrasjonen og lese for å få ordforråd og få lære meg å uttrykke meg selv rett og slett. Jeg leste om igjen og om igjen, samme artikkelen, satt og gjenfortalte det til meg selv (latter). Jeg kjente jo at det her er helt vanvittig, jeg klarer jo ikke å snakke, klarer ikke å gjøre meg forstått.

Etter fengselsoppholdet og rusbehandlingen ble hun overført til ettervernet. Hun var innstilt på at hun på et tidspunkt måtte søke seg til arbeidslivet, men hun ville ha et arbeid med innhold.

Og da jeg var ferdig med behandling, så hadde jeg et ønske om å begynne på skole. Jeg hadde bare ungdomsskole. Og jeg tenkte at jeg hadde lyst på en jobb som jeg ikke bare gikk og hevet lønn, men en eller annen jobb som jeg hadde lyst til å gå på. Jeg hadde både før jeg begynte å ruse meg og mens jeg ruset meg, så har jeg hatt masse jobber som, litt strøjobber, men ingen har vært sånn, yes, dette liker jeg. Det har vært for å få

lønn. Så derfor så hadde jeg litt erfaring med arbeidsmarkedet og hva jeg hadde lyst til å gjøre. Noe som jeg liker å gjøre. Og da tenkte jeg at jeg må jo gå på skole.

Motivasjonen for å ta studiekompetanse handlet om å sikte seg inn i et arbeidsforhold som kunne skape mening, og hun trengte derfor mer skolegang. Hennes tidligere skoleprestasjoner fra ungdomsskolen var svake.

(...) Fra ungdomsskolen så hadde jeg karakterene Lite godt og Nogen, så jeg var null interessert, men nå var jeg interessert, så da ble det helt annerledes. Og så fikk jeg en sånn mestringsfølelse på at det går jo an å få toppkarakterer hvis jeg gidder å jobbe litt.

Trude fikk interesse og ble motivert for å for å gå på skole. Hun fikk mer kunnskap og innsikt som bidro til å ta del i diskusjoner og utvikle språket.

Det var så gøy, altså, fordi jeg hadde bare overskrift og tomme kasseroller, så jeg kunne diskutere, men egentlig så visste jeg ikke hva jeg diskuterte. Jeg hadde bare overskriften om alt mulig rart. Det var så interessant å gå på skole og få fylt opp disse tomme kasserollene med kunnskap. Og så mestret jeg det jo også.

Skolen ble en arena for å lære alt hun hadde gått glipp av mens hun ruset seg. Erkjennelsen av å ikke gjøre seg forstått ble en inngang til å fordype seg i å lære. I likhet med Astrid, Peter og Jorunn hadde hun svake karakterer fra ungdomsskolen. Hun erfarte gjennom å ta studiekompetanse at innsats og interesse skapte resultater. Hennes tidligere innsats ble ikke styrende for hvordan hun oppfattet seg selv i den nåværende skolesammenhengen. Dette tilhørte fortiden, og den gang hadde hun ikke interesse for skole og kunnskap.

Astrid fortalte også om betydningen av kunnskapen og innsikten som hun hadde gått glipp av i årene med rusproblemene.

Bare det å ta de norsktimene var viktig for meg. Det var viktig å få kjennskap til samfunnet jeg levde i. Se et Ibsen-stykke eller lese om det, jeg kjente jo ikke til dette fra før. Ingen av oss som gikk der, kjente til dette. Vi hadde gått glipp av hele den der gymnasperioden eller den tidsepoken hvor man lærer om dette. Og jeg husker at jeg tenkte jøss, nå i en alder av 30 år vet jeg hva «Et dukkehjem» betyr (latter).

Gjennomføringen av studiekompetansen fikk en kulturell betydning for henne. Hun fikk innsikt og forståelse for samfunnet. Hun ble mer interessert i å se på nyheter og følge med på det som skjedde rundt henne. I rusmiljøet hun hadde vanket i siden begynnelsen av 20-årene, var ikke nyheter og de kulturelle preferansene et tema for samtaler. Rusmiljøet var ikke et sted for å utveksle andre samtaler, som for eksempel aktuelle nyheter eller liknende. Det var liten interesse for andre typer samtaler.

Skole og utdanning fikk også betydning for det å oppleve å være en del av samfunnet. De fikk innsikt og kunnskap. Skolen og mestringsfølelsen skapte også sosial tilhørighet. De tok aktiv del og fikk kunnskap og selvtillit til å delta i diskusjoner. Språkutviklingen ble viktig for å gjøre seg forstått, men også til å være deltaker på lik linje med andre samfunnsborgere. På denne måten ble studiekompetanse en viktig sosialiseringsarena for deltakelse i de hverdagslige samtaler i samfunnet.

Personlig vekst

Nikolay pekte også på betydningen av å ta utdanning. Motivasjonen hans var å lære noe annet enn den kunnskapen han hadde fra rusmiljøet. «(...) Jeg hadde lyst til å lære. Nå har jeg lært så mye 'streetwise' (latter). Du får ikke noe jobb med å være 'streetwise', altså. Jeg hadde lyst til å lære noe annet». Nikolay hadde hatt en status i rusmiljøet som jeg i kapittel 7 beskrev som gatekapital. Denne identiteten og rollen hjalp ham lite i prosessene med å tilpasse seg forventningene utenfor rusmiljøet. Nikolay visste at samfunnet utenfor rusmiljøet ville kreve andre ferdigheter av ham for å få arbeid. Rollen og identiteten som dopselger virket motsatt – som stigmatiserende i andre sammenhenger (Sandberg et al., 2008). Han måtte i likhet med de andre informantene omstille seg og utvikle andre ferdigheter med et annet innhold. Forventningene til hva dette skulle være, møtte han i rusbehandlingen. Han ble her stilt overfor aktivitetskravet, og han kunne velge mellom å ta studiekompetanse eller gå ut i ulønnet

arbeidspraksis. Nikolay valgte å ta studiekompetanse og vektla også det personlige utbyttet som utdanning ga ham. «Utdanning har jeg hatt veldig utbytte av personlig, altså.» Han fikk andre perspektiver og kunnskap som utvidet forståelsen og skapte interessen for å lese og fordype seg i fag.

Oppsummering: endre perspektiver gjennom utdanning

Å ta studiekompetanse fikk flere betydninger for informantene. Dette handlet ikke kun om å forberede seg til kommende arbeidsliv. Det handlet også om å utvikle seg selv og lære noe som skapte mening og innhold til å bygge opp et annet syn på dem selv. De økonomiske forutsetningene fra NAV var avgjørende for å realisere denne muligheten. De måtte bli satset på økonomisk. Å bli fulgt opp både av skole og ansatte i ettervernet skapte trygghet og støtte på at de kunne klare å gjennomføre. Informantene tok ikke nødvendigvis andres perspektiver og gjorde dem til sine uten å vurdere dem med deres egne erfaringer og tanker. Det å satse på skole ble viktig også for deres personlige utvikling. De fikk utvidet språket, de lærte å uttrykke seg, fikk kjennskap til kulturelle preferanser om samfunnet og kunnskap som skapte andre interesser. De utviklet bevissthet om dem selv og samfunnet gjennom interaksjoner med andre og seg selv i skolesituasjonen (Mead, 1934/1977). Det å «oppdage» at de var skoleflinke var en bevisstgjøring som ble utviklet gjennom egen innsats og bekreftelse fra andre. Utdanning skapte sosiale bånd eller tilhørighet til det samfunnet som de skulle forholde seg til som rusfrie. Betydningen av studiekompetansen kan på denne måten også betraktes som en viktig sosialiseringsprosess for å få nye innsikter, som åpnet opp for andre og mer konstruktive måter å forholde seg til seg selv og omgivelsene rundt dem på.

Støtten og bekreftelsen fra andre bidro til at informantene ble motivert til å endre på sine handlingsmønstre og oppfattelser av seg selv. Men denne bekreftelsen måtte også stemme overens med de tankene som informantene hadde av seg selv, ellers ville ikke bekreftelsene bidra til endringer av deres oppfattelse av seg selv. Sagt med andre ord var det ikke nok å bli bekreftet av andre; endringene måtte også bli bekreftet av dem selv. Dette er sentralt i Meads (1934/1977) teorier om å ta andres perspektiver. Det krever at menneskene klarer å se seg selv som objekter for dem selv gjennom å se seg selv i perspektiv. Våre oppfattelser av oss selv er bevegelige og kan endres, men forutsetningene utvikles i interaksjon med andre og det må gi

en form for mening. Gjentatte interaksjoner og hardt arbeid bidro til at informantene gradvis endret sin oppfatning av seg selv.

Det å ta utdanning handlet ikke bare om deres mangel på språk eller kulturelle preferanser. Det handlet også om å investere i og bygge opp en annen interesse som kunne bidra til å skape et annet innhold i arbeidslivet. Dette funnet bekreftes også av McIntosh et al. (2008) som etterlyser mer vekt på utdanningstiltak som en viktig del av sysselsettingspolitikken rettet mot mennesker som mottar rusbehandling (Jmf kapittel 3). Mens McIntosh et al. (2008) argumenter for at dette bør være en del av rusbehandlingen, vektla informantene i denne undersøkelsen betydningen av å gjennomføre utdanning etter å ha gjennomført rusbehandlingen. Dette er et viktig funn, som også løfter frem at arbeid måtte skape betydning og ha et innhold som gjorde dem til deltakere, ikke bare passive mottakere av lønnsinntekt. Funnet sier også noe om viktigheten av å betrakte utdanning som en del av forberedelsene til å inngå i arbeidslivet. Det å gjennomføre skolegang og høyere utdanning utviklet ikke kun deres forståelser av seg selv, det skapte også en «pause» fra kravene om deltakelse i arbeidslivet.

Kapittel 11. Framtida – prosessene inn i arbeidslivet

Jeg har til nå beskrevet de ulike prosessene som informantene insisterte på å vektlegge som betydningsfulle *før* de kunne mestre å bli stabile lønnsinntakere i arbeidslivet. Det har handlet om å bli rusfri, å bli fulgt opp etter rusbehandling og kvalifisering gjennom utdanning. Spørsmålet som stilles i dette kapittelet, er hvilken betydning de nevnte prosessene skapte for at informantene fikk jobb. I dette kapittelet vil jeg analysere hvordan inngangen til arbeidslivet forløp seg for dem. Gjennom å analysere informantenes beskrivelser av sine veier inn i første jobb, kan jeg beskrive tre hovedmønstre: *arbeidspraksis i ordinære bedrifter gjennom NAV, bachelorutdanning* som førte dem inn i relevant arbeid, og *å ta eget grep*.

NAV og arbeidspraksis i ordinære bedrifter ble et viktig springbrett inn i arbeidslivet. De fikk muligheten til å gjøre seg kjent med arbeidsinnholdet og arbeidsmiljøet. Informantene jobbet hardt for å bli værende på arbeidsstedet. Dette gjaldt Joakim, Ingrid, Eivind, Janne og Petra. Det andre mønsteret var å gjennomføre en bachelorutdanning. Utdannelsen ble et springbrett inn i arbeidslivet. Dette gjaldt følgende informanter: Jorunn, Einar, Morten, Astrid, Elisabeth og Peter.

Det tredje mønsteret var dem som av flere grunner måtte ta egne grep. De hadde opparbeidet seg egne nettverk eller tok kontakt med aktuelle arbeidsgivere når planene om utdanning ikke lot seg realisere som en vei inn i arbeidslivet. Dette gjaldt Solveig, Nikolay, Håvard og Trude.

Betydningen av arbeidspraksis i ordinær virksomhet

Ingrid, Joakim, Eivind, Janne og Petra fikk hjelp fra NAV i form av arbeidspraksis til å prøve ut sine interesser i det ordinære arbeidslivet. Arbeidspraksis innebærer arbeidsrettet tiltak for mennesker som enten er arbeidsledige eller personer med nedsatt arbeidsevne (Zhang, 2016). Hovedintensjonen er å tilrettelegge for arbeid i ordinære virksomheter for personer som ønsker å prøve ut sine muligheter på arbeidsmarkedet og opparbeide seg arbeidserfaringer og kompetanse til å styrke mulighetene for til å søke seg inn i det ordinære arbeidslivet (Zhang, 2016). NAV godkjenner arbeidsstedet for arbeidspraksis, og i samarbeid med arbeidsgiver blir det satt opp en plan for gjennomføringen (Zhang, 2016).

Ingrid, Joakim og Solveig var de eneste i materialet som ikke begynte på skole etter rusbehandlingen, og gikk dermed raskest ut i arbeid. Ingrid gjorde et forsøk på å begynne på skole igjen, men mistrivdes som student. «(...) Men så var det der at det måtte gjøres en jobb, da. Jeg husket jo ingenting. Og mistrivdes jo helt, det var jo som å komme i en barnehage igjen (...).» Ingrid hoppet av studiekompetansen og fant en annen vei inn i arbeidslivet.

(...) Så da tenkte jeg, hva skal jeg gjøre da? Og da gikk jeg jo på sånne rehabiliteringspenger, som det het da, så sa en saksbehandler i NAV at men du kan jo få arbeidstrening i NAV. Ja, det hørtes jo flott ut, tenkte jeg. Og da gikk jeg til en annen saksbehandler i NAV for å spørre om denne muligheten. Det første hun sier er at du kan aldri få en fast jobb her i NAV. Du kan ikke få noen lønnet jobb her. Det er greit, tenkte jeg, fordi det er jo arbeidstrening. Så spurte saksbehandleren om mine referanser fra tidligere arbeid, men jeg hadde jo fått sparken fra den tidligere jobben min noen år før. Jeg hadde ikke noen referanser, og det var jo derfor jeg kontaktet NAV.

Etter avslaget om arbeidspraksis i NAV gikk hun noe runder med seg selv og besluttet å ta kontakt med en av de tidligere arbeidsgiverne for å spørre om mulighetene for å få praksisplass. I dialog med NAV fikk hun praksisplass på en av sine tidligere arbeidsplasser.

Jeg mistrivdes jo hele tiden, jeg likte meg jo ikke der i det hele tatt der, men jeg tenkte at dette her er veien og nøkkelen. Det var jo liksom sånn at når jeg fikk arbeidstrening der, så var motivet å få nøkkelen til å kunne få referanser igjen.

Ingrid holdt fokus på tross av at hun mistrivdes med å gå tilbake til sitt tidligere arbeidsted. Hun møtte igjen gamle kollegaer, og minnene fra tidligere arbeidsforhold var noe hun måtte forholde seg til. Hun holdt ut og fikk, som jeg har beskrevet i kapittel 9, mye støtte og utløp for frustrasjonene som oppstod av ettervernet. Dette ble viktig for å holde ut praksisperioden, som på sikt førte henne inn i fast arbeid på en annen avdeling. Joakim vektla på samme måte som Ingrid betydningen av arbeidspraksis gjennom NAV som en viktig inngangsport til å prøve seg i det ordinære arbeidslivet. Han hadde tidligere hatt sporadiske jobber som budbil og ville ikke tilbake til denne type arbeid. Han hadde interesse for lyd, lys og bilde og ville prøve interessene

ut i praksis. Joakim var fremdeles i rusbehandling og fikk hjelp fra rusinstitusjonen til å søke NAV om arbeidspraksis, der han fikk prøvd ut interessene i praksis. «(...) Så da startet jeg ganske omgående etter et par dager. Jeg sa hei på torsdagen, og så startet jeg på mandagen i tre måneders arbeidspraksis som var betalt fra NAV.» Arbeidspraksisen førte ham etter hvert inn i et vikariat, som senere ble til fast arbeid. «(...) Så ja, det gikk jo helt av seg selv, da. Om jeg måtte ha vist CV en med stor luke og alt det der, så hadde det sikkert ikke vært så lett å vite hvordan jeg skulle gjøre det.» Joakims vei inn i arbeidslivet var rask, det vil si at han begynte i arbeidspraksis etter å ha vært i rusbehandling 13 måneder. Behandlingsinstitusjonen hadde fokus på arbeidstrening som en viktig del av rehabiliteringen. Joakim følte seg heldig med valget av arbeidssted. Han slapp å forholde seg til CV og tidligere referanser. Han hadde i likhet med Ingrid fått sparken fra tidligere arbeidsforhold. For Joakim ble inngangen til arbeidslivet styrt av hans interesser, som lot seg gjennomføre på en ukomplisert måte med god bistand fra rusbehandlingsinstitusjonen, NAV og arbeidsstedet som realiserte hans ønsker. Han fikk muligheten til å prøve ut sine interesser. «(...) Da jeg fikk jobben, så var det en lettelse. Endelig kan jeg bare passe meg selv og kanskje få en økonomi til å betale gjelden og så videre.» Joakim fikk i likhet med Ingrid fast arbeid etter at praksisperioden fra NAV opphørte.

Eivind, som også fikk arbeid gjennom arbeidspraksis i NAV, hadde de samme erfaringene som Ingrid og Joakim. Han slapp å måtte forholde seg til fortiden og de årene han ikke hadde vært i arbeid. Eivind hadde fagbrev og hadde tidligere arbeidet innenfor håndverksfag, men ville gjøre noe annet. Han var skolelei etter å ha gjennomført studiekompetanse. Eivind fikk via NAV arbeidspraksis i en statlig bedrift, hvor han arbeidet med å tilrettelegge og vedlikeholde brukerstøtte for ansatte. Han stortrivdes med arbeidet og fikk på samme måte som Ingrid og Joakim tilbud om vikariater når arbeidstreningen gjennom NAV opphørte. Eivinds største ønske var å få fast stilling på sikt. «(...) Har jeg først fått fast jobb i staten, da er jeg sikret resten av livet.» Eivinds vei inn i arbeidslivet ble i likhet med Ingrid og Joakim realisert gjennom arbeidspraksis via NAV. De fikk innpass og ble kjent med arbeidssituasjonen innenfra, som igjen økte mulighetene for å søke på vikariater og faste stillinger i bedriftene når de ble utlyst. Alle tre var bevisste på denne muligheten og jobbet hardt for å vise sin dyktighet og innsats.

Følelsen av å bli utnyttet

Alle informantene var ikke like heldige med arbeidspraksisen som de gjennomførte via NAV. Janne var en av dem som på tross av rask vei inn i arbeidslivet følte at arbeidsgiverne hadde nedlatende holdninger overfor henne. Hun fikk arbeidspraksis via NAV i en butikk, og etter 14 dager fikk hun fast jobb på samme arbeidsted. «Jeg hadde aldri vært i fast jobb, så dette var min første ordentlige jobb. Jeg husker at jeg syntes at dette var veldig bra da.». Hun var fornøyd med sin egen arbeidsinnsats, men det var noe som skurret.

Og da syntes jeg at jeg gjorde en veldig bra jobb med å stå opp om morgenen, og var sjelden syk og kom alltid tidsnok og jobbet der ett år, så sluttet jeg der fordi jeg syntes det var litt dårlig lederskap der. Sjefen og nestsjefen var veldig sånn... Jeg følte vel kanskje at de på en måte hadde tanker om eller at jeg var lat og hvorfor jeg kom på praksisplass i den alderen. Følte meg ikke så høy i hatten, men ble veldig glad for å få fast jobb med en gang.

Janne beskriver her erfaringene med å bli rekruttert til en stilling etter avsluttet arbeidstrening i NAV. Hun opplevde å bli utnyttet og følte at det handlet om arbeidsgiverens syn på henne. Hun var ikke åpen om sin fortid.

Men jeg slutta jo der på grunn av sjefen, som var en dårlig sjef, og det var veldig mye ubehagelige hendelser i den butikken, da. Men det var veldig mye dårlige holdninger og mye nedlatende i forhold til hvordan sjefen snakket til oss. Det var veldig sånn, jeg er sjefen og ikke kom her. Bare en sånn umoden sjef (latter). Jeg følte meg nesten litt for gammel til å bli behandlet som om jeg var ungdom, sånn ovenfra og ned. Så det endte med at jeg sykemeldte meg og sa opp med et ønske om å skifte yrke.

Janne orket ikke å ta opp kampen med det tidligere arbeidstedet og ville gå videre. Hun søkte på arbeid i barnehager, men slet med å få jobb og kontaktet NAV igjen for å få praksisplass. Janne var ivrig etter å få seg en jobb i den sektoren hun ønsket å jobbe innenfor, men kjente fremdeles på følelsen av å være voksen og søke praksisplass. «Og det var ikke bare bare. Jeg fikk jo praksisplass, men det er noe med selvfølelsen på en praksisplass når man er voksen.»

Janne var i slutten av 20-årene og opplevde det som utfordrende å bli plassert ut av NAV, men dette var den enkleste inngangsporten til å skaffe seg erfaringer og muligheten til å søke vikariater når mulighetene var der.

Jannes erfaringer med arbeidspraksis ga henne arbeid, men samtidig noen dårlige opplevelser, kanskje fordi hun følte så mye på at hun var voksen, og burde ha klart å skaffe seg arbeid uten NAV. De dårlige arbeidserfaringene fra den første faste jobben bidro også til at hun var skeptisk til hvordan arbeidsgiverne vurderte henne. Janne var bevisst på at hun ikke ønsket å si noe om sin fortid. Hun var redd for å bli stigmatisert eller dømt for fortiden sin, både av kollegaer og arbeidsgivere, mens hun var i vikariater og ønsket derfor ikke å fortelle om dette.

Stolthet

Elisabeths vei inn i arbeidslivet begynte med arbeidspraksis mens hun var i ettervernet. Hun var en av dem som hadde studert mens hun ruset seg, og hadde gjennomført en bachelor og hadde også hatt jobber før rusen tok helt overhånd. Etter rusbehandlingen forsøkte hun seg i arbeidspraksis gjennom NAV. Dette var på samme måte som for de andre en vei inn i arbeid etter institusjonsoppholdene. «(...) Du får jo ikke en jobb rett etter institusjonsopphold, det går jo ikke.» Elisabeth trengte hjelp fra NAV til å skaffe seg arbeidspraksis. Hun erfarte denne overgangen som utfordrende på flere måter.

Det var ganske for tøft for stoltheten min å begynne å jobbe. Jeg måtte svelge veldig mange kameler som det å bli rusfri handler om. Veldig mye stolthet. Det er rart hvor mye stolthet man klarer å dra med seg inn i fornedrelsen, altså. Stolthet er en sånn, ja, jeg klamret meg veldig til at jeg hadde i hvert fall en utdanning, så jeg kunne jo noe, liksom.

Elisabeth opplevde den første arbeidspraksisen som utfordrende fordi hun ikke fikk de samme betingelsene som de andre på arbeidsstedet. Hun arbeidet iherdig, men fikk ikke lønn for innsatsen, noe som også skapte en ulikhet mellom henne og de andre på arbeidsplassen.

(...) Jeg husker det likevel som ikke bare lett å komme på en jobb. Og det å være den som på en måte aldri fikk. Og det var en veldig, veldig merkelig situasjon fordi jeg ble fort en av de som jobbet mest i den redaksjonen. Og likevel så fikk jeg lønn fra NAV.

Elisabeth opplevde at praksisen ble utfordrende, hun kjente på det å være plassert gjennom NAV og ikke ansatt på samme premisser som dem hun jobbet sammen med. Hun hadde samme utdanningsbakgrunn som dem hun jobbet sammen med, men fikk ikke samme anerkjennelse.

(...) Så da jobbet jeg i arbeidstrening, og det var veldig tøft. Da måtte jeg gå med lua i hånden, liksom, men det var nødvendig for meg å gjøre det. For å på en måte komme tilbake igjen, og så var dette veldig viktig å få på CV-en. Det står ikke noen plass på CV-en at det var NAV som betalte lønnen min i den perioden.

Praksisen ga henne et dytt inn i den praktiske arbeidshverdagen, som hun hadde vært borte fra i mange år på grunn av rus. Ambivalensen med å ikke ha de samme privilegiene som de andre var sårt, men praksisperioden ble en viktig start for å få arbeidserfaring til å fylle opp hullene i arbeidsporføljen hennes. Etter arbeidspraksisen bestemte hun seg for å ta mer utdanning for å på sikt søke seg arbeid innenfor andre bransjer. Etter å ha gjennomført tre år med fag innenfor kunst og kulturfag søkte hun seg tilbake til kommunikasjonsbransjen. Det var enklere å få seg jobb innen det hun hadde erfaringer med fra tidligere arbeid og utdanning.

Men så sa jeg ja til stillingen, og så er det jo sånn i arbeidslivet at ting på en måte baller på seg, da. Man tar det ene, så får man det andre. Så visste jo de at jeg var pliktoppfyllende. Jeg kunne jo brukes til det de hadde satt meg til og mer enn det, så etter hvert så satt jeg som koordinator og ledet møter.

Elisabeth jobbet seg opp i bransjen og ledet etter hvert flere viktige prosjekter, slik at hun fikk flere bein å stå på. Noe av bakgrunnen for å søke jobben handlet om å få mer arbeidserfaring og det å tilhøre et arbeidsmiljø.

(...) Men jeg tenkte at jeg trengte arbeidserfaring. Jeg trenger å være i et miljø. Jeg trenger å tørre å gå i kantina. Det å ikke være redd for å spørre hvor doen er. Alle sånne ting var kjempeskummelt og nytt, og jeg hadde ikke jobbet på veldig, veldig mange år. Bare det å skulle gå på jobben hver dag. Ta bussen uten å få angstanfall og alle disse tingene her (...).

Hun takket ja til denne jobben, også for å trene på de vanskelige tingene som også inngår i det å bli arbeidstaker. Det å måtte forholde seg til et miljø og alle de praktiske områdene som også inngår i et arbeidsforhold.

Kombinasjon av arbeidspraksis og utdanning

Petra var i tvil om hva hun skulle gjøre etter at hun var ferdig med rusbehandlingen. Hennes tidligere arbeidserfaringer hadde bestått av arbeid innen butikkfaget men dette ønsket hun ikke å gå tilbake til. Hun var usikker på fremtiden og engstelig for hvordan hun skulle gripe an det å komme seg ut i arbeid. Petra ble forespeilet gjennom NAV å delta i et prosjekt som var en kombinasjon av arbeidspraksis og skole i to år. Petra, som i utgangspunktet ikke hadde noen konkret plan for hva hun skulle gjøre etter at hun hadde gjennomført rusbehandling, så dette som en mulighet. Hun kunne jobbe seg gradvis inn i arbeidslivet innenfor et område som virket interessant. Kombinasjonen av skole og arbeidspraksis førte til at Petra fikk innpass i arbeidslivet, samtidig som hun gjennomførte studier innen reiseliv. Hun hadde arbeidspraksis en dag i uken, og i løpet av de to årene som det tok å gjennomføre utdannelsen, hadde hun målbevisst opparbeidet seg «goodwill» hos arbeidsgiveren. Hun lærte seg ferdigheter innen IT, som hun også så at arbeidsgiveren hadde behov for. Petras iherdige innsats i arbeidspraksisen førte henne inn i fast arbeidsforhold på samme sted etter at hun hadde gjennomført skolen.

Bachelorutdanning som inngang til arbeidslivet

Jorunn, Eivind, Morten, Astrid og Peter var dem av informantene som gjennomførte bachelorgraden i tiden etter rusbehandlingen. Prosessene med å få jobb etter at utdannelsene var gjennomført, varierte. Jorunn var målbevisst og hadde bestemt seg for et konkret arbeidssted som hun også hadde vært i praksis på under studietiden. «Fordi jeg hadde hørt at det var best å komme på denne avdelingen på andre året, fordi da kan man få jobb etterpå.» Jorunn gjorde alt

for å få jobb på avdelingen da hun var ferdig med å studere. Hun ble kjent med avdelingen, og da det dukket opp en ledig stilling, søkte hun og ble innstilt som nr. én til jobben.

Einar, som i likhet med Jorunn utdannet seg innenfor helsefag, valgte også å søke seg til et sykehus som han hadde hatt praksis på tidligere i studiene. Prosessen med å få den første jobben etter utdannelse hadde gått bra for ham, men redselen for fortiden og «hullene» dukket opp igjen da sykehuset han jobbet på, var under en omstrukturering, og flere mistet jobben. «Og da tenkte jeg på min fortid og hvordan jeg skulle kompensere for de årene jeg ikke var i fast jobb.» Einar beholdt jobben sin, men redselen for å måtte forklare en potensiell arbeidsgiver at han hadde ruset seg i 20 år, var fremdeles noe han fryktet. Han ønsket ikke å fronte fortiden verken for arbeidsgivere eller kollegaer. Dette var en tid som han hadde lagt bak seg, og han ønsket å bli akseptert på lik linje med alle andre. Han hadde derfor funnet en løsning på de årene hvor han hovedsakelig hadde ruset seg. Han hadde tidvis, i korte perioder, jobbet for en kamerat innenfor bygg og anlegg. «Men jeg har delvis alibi for de årene fordi jeg jobbet innimellom som snekker sammen med en kamerat av meg, så han skrev jo en jobbattest for de tjue årene.» På denne måten fikk han tettet de 20 årene med rus for potensielle arbeidsgivere.

Morten ble heller ikke konfrontert med årene han hadde ruset seg, da han skulle søke arbeid etter å fullført en bachelorgrad i helsefag. «Autorisasjonen var liksom det de var ute etter eller interessert i.» Profesjonsutdanningen bidro til en ny start i arbeidslivet.

Astrid, som hadde gjennomført en bachelorgrad innen sosialfag, valgte å være åpen om fortiden da hun søkte på stillinger i NAV. Hun var engstelig for å møte tidligere bekjente som klienter og valgte derfor å være åpen om fortiden overfor arbeidsgiveren.

Jeg fortalte sjefen om min bakgrunn, men verken hun eller jeg fortalte det videre. Jeg husker hvor jeg nervøs jeg var og ble så uendelig glad da den første sjefen valgte å satse på meg. Det ga meg et springbrett videre.

Etter at vikariatet i NAV var over, søkte hun seg videre til en jobb i en rusbehandlingsinstitusjon. I denne stillingen var det positivt at hun også hadde egenerfaring.

«Jeg husker jo at jeg fikk jobben også på grunn av at jeg hadde egenerfaring i tillegg til utdannelsen min.» Astrids vei inn i arbeidslivet betydde også at hun kunne være åpen om sin fortid, og at det ble vurdert som en viktig erfaring i utførelsen av arbeidet.

Peter, som også hadde gjennomført en bachelor grad innen sosialfag, slet med å få sin første jobb etter studiene. Det var stillingsstopp på mange av de aktuelle arbeidstedene han ønsket å søke seg inn i. «Så tror jeg at jeg gjorde noe ganske lurt. Jeg snakket med noen i NA, faktisk». Peter fikk gode råd og praktisk hjelp til å finne frem til aktuelle arbeidsgivere.

Han sendte åpne søknader til alle de aktuelle e-postadressene, og etter en stund ble han oppringt fra et NAV-kontor som trengte folk veldig raskt. «Og jeg var på jobbintervju en torsdag og fikk begynne mandag etter på grunn av ferieavvikling. Så jeg begynte i NAV, helt blank, ikke noen erfaring (latter).» Han fikk flere vikariater, men det tok tid å få fast stilling. Etter ca. et halvt år år i vikariater fikk han ikke videre forlengelse på grunn av ansettelsesstopp. Han tok den samme runden igjen, luftet problemstillingen i NA-nettverket og fikk et tilbud om en jobb innenfor håndverksfag. Han grep denne muligheten for å få inntekt i påvente av nye muligheter i NAV.

Etter ca. fem–seks uker så ringte de meg fra NAV, da hadde de fått nye budsjetter og nye midler. Og lurte på om jeg ville komme tilbake fordi de hadde vært veldig fornøyd med meg. Og da var jeg tilbake igjen og fikk fast jobb.

Peters vei inn i første jobb handlet om å være kreativ og bruke det nettverket han hadde i NA. Her fikk han tips og konkrete råd om hvor han kunne henvende seg for å sende søknader. Han hadde flaks og fikk innpass. «Så satset jeg egentlig bare på da at de ikke skulle spørre meg om en sånn utdypende CV. Og det gjorde de ikke heller.» Peters målbevissthet ble også forsterket når vikariatene løp ut. Han fant løsninger og hjelp gjennom NA-fellesskapet.

Ta egne grep

Fire av informantene, Trude, Solveig, Håvard og Nikolay, valgte å finne seg en jobb på egen hånd, enten gjennom sine nettverk eller som en konsekvens av at utdanningsløpet, av ulike grunner, ikke førte frem til arbeid. Trude, som i forrige kapittel fortalte om betydningen av

skole, både for å utvikle språket, men også til å tilegne seg kunnskap om samfunnet, avsluttet studieløpet fordi hun ble gravid. Da ble interessen for skole og utdanning lagt bort. «Jeg var så opptatt av den graviditeten at jeg ikke klarte å konsentrere meg. Så det opptok hele mitt liv altså. Så jeg tenkte skole, det kan jeg gå på senere.» Etter at hun fikk barn, valgte hun å satse på å få seg en jobb som hun kunne kombinere med små barn. Hun fikk tips gjennom bekjente om ledige ekstravaktstillinger i en rusbehandlingsinstitusjon. Hun tok kontakt og fikk jobb som tilkallingsvakt nærmest på dagen.

Og da var det bare sånn, kan du begynne i morgen omtrent, ikke sant. Jeg trivdes jo utrolig godt og hadde bra forhold med de ansatte, merket jo at jeg mestret jobben. Og mestret å gjøre det jeg skulle og syntes det var kjempegøy også for å bruke de erfaringene jeg selv hadde. Det var jo basert på det.

Trude jobbet like hardt som de andre informantene for å få innpass, og målet var å få fast arbeid.

Og jeg hadde jo et sånt ønske om å få fast jobb, så jeg tenkte at hvis jeg står på og liksom gjør en god jobb og tar ekstravakter, så har jeg i hvert fall en bedre sjanse enn om jeg ikke gjør det. Så jeg stod jo virkelig på, jeg gjorde det, altså. Så da jeg hadde jobbet to år som ekstravakt, så fikk jeg tilbud om fast stilling.

Trudes målsetting liknet de andre informantenes iherdige innsats for å nå målet om fast ansettelse. Hun jobbet strategisk for å på sikt oppnå en fast stilling i institusjonen. Solveig hadde jobbet mye i de periodene hun hadde klart å holde seg rusfri. Arbeidsforholdene hadde tidligere bestått av vikariater og engasjementstillinger innenfor regnskap og administrasjon. «Så når engasjementet var over, så var det ut og ruse seg igjen.» Stillingene førte henne ikke inn i faste arbeidsforhold, og hun hadde lave forventninger til at hun skulle lykkes med å finne et arbeidsforhold som kunne holde henne borte fra rusen på sikt.

Jeg har blitt oppdratt til det at du skal jobbe. Det er det viktigste i livet. Og den hadde jeg nok med meg da også. Den satt i hvert fall ganske langt fremme. Men det å ta ansvar

for livet mitt på andre måter, det hadde jeg jo kanskje ikke lært så mye om, og det kunne jeg ikke.

Hun hadde så mange nederlag fra tidligere forsøk på å holde seg borte fra rusen og hadde derfor lave forventninger til seg selv og til at hun ville klare å holde seg rusfri på sikt. «Jeg hadde ingen forventninger til meg selv.» Men det som ifølge Solveig var annerledes enn alle de andre forsøkene på holde seg edru og i arbeid, var at hun denne gangen hadde fått tilhørighet i AA-nettverket. Selvhjelpsgruppene hjalp henne med å holde fokus på å ikke begynne å drikke igjen. Hun hadde nettverket som en trygghet og tok kontakt med tidligere arbeidsgivere i håp om å få hjelp til å komme seg inn i arbeidslivet. «Litt sånn nettverk hadde jeg jo og kontaktet dem for å spørre om arbeid. Hun tidligere sjefen ringte meg og spurte om jeg kunne tenke meg å drive regnskapet på en rusbehandlingsinstitusjon.» Solveig tok jobben, som i første omgang dreide seg om regnskap, men som etter hvert endret seg til å jobbe klinisk med pasientene som var innlagt i rusbehandlingen.

Jeg passer kanskje ikke egentlig så godt til å jobbe med mennesker, men jeg har denne der troen på AA. Og jeg har den erfaringen. Og der har jeg noe å bidra med. Så der er jeg sterk. Du kan jo si det sånn at jeg har både interesse og jobb veldig nær hverandre, og det er genialt.

Solveigs vei inn i arbeidslivet handlet om å bruke nettverket som tilfeldigvis førte henne inn i klinisk rusarbeid innen rusbehandling. Hennes nære forbindelse til AA-fellesskapet fikk også betydning i arbeidslivet i møtene med pasientene. Både Trude og Solveig tok egne grep, og tilfeldighetene gjorde at de begge fikk brukt egenerfaringene i sin arbeidshverdag.

For Håvard og Nikolay ble veiene inn i første arbeid et kompromiss med seg selv ettersom deres opprinnelige planer ikke lot seg gjennomføre. Begge hadde startet et utdanningsløp som ikke førte til arbeid. Håvard, som i utgangspunktet var utdannet innen håndverksfag, gjennomførte en utdanning innen rusterapi. Han ville bort fra håndverkerfaget. «Jeg var lei av håndverkerfaget fordi det hadde vært så mye slit, og jeg var dårlig når jeg møtte opp på de arbeidsplassene. Så jeg orket ikke det.» Målet var å livnære seg som foredragsholder innen

rusfeltet, men han slet med å få innpass ettersom det var liten etterspørsel. Håvard valgte derfor å gå tilbake til håndverkerfaget igjen, men denne gangen ved å opprette eget firma.

Nikolay hadde et mål om å bli lærer, men drømmen ble ikke innfridd fordi han strøk på den siste eksamen. Skuffelsen var stor over resultatet, men i stedet for å forsøke å ta opp igjen eksamen valgte han å finne seg en jobb fordi han trengte inntekt. «Så tenkte jeg, jeg må få noe å jobbe med. Ikke bli sittende og bli bitter på det som gikk galt.» Han ringte rundt til forskjellige arbeidsteder for å finne et eller annet å jobbe med. «Så jeg ringte til et sykehus og spurte om de hadde noen vaskejobb. Nei, det hadde de ikke, men de trengte noen folk i barnehagen. Ok, tenkte jeg, jeg begynner der.» Nikolays plan for arbeidslivet ble ikke helt som planlagt, og tankene om hva som kunne vært realiteten dersom han hadde truffet på eksamen, hadde ikke helt sluppet taket.

Ja, jeg tenker stadig på det. Ja, men det er sånn, jeg kan være litt sånn åpen på at det har vært perioder hvor jeg har vært, jeg skal være litt forsiktig med hvilke ord jeg bruker, men, vet ikke om jeg skal si bitter, men litt på samfunnet fordi jeg ikke har fått brukt de ressursene jeg har. Og det tror jeg har litt med fortiden min å gjøre. De gangene jeg har søkt jobber som krever litt, så har det vært veldig fokus på CV-en. Men jeg skulle ønske at jeg hadde truffet på eksamen.

Trude, Solveig, Håvard og Nikolay handlet på egne premisser og tok kontakt med aktuelle nettverk når målene de hadde satt seg, ikke gikk som planlagt. De tok ansvar og fant en annen strategi inn i arbeidslivet.

Oppsummering: ansvar for egen fremtid i arbeidslivet

Prosessene som førte informantene inn i første arbeidsforhold, viste handlingsvilje, kreativitet og hardt arbeid for å overbevise arbeidsgivere om deres arbeidsevne. Funnene viser at det som skapte betydning for den enkelte var nettverk eller klare målsettinger som informantene jobbet hardt for å realisere, enten via studier eller hard jobbing for å overbevise arbeidstaker om deres vilje til å arbeide. NAV ble en sentral aktør for dem som ikke hadde egne nettverk eller utdanning utover videregående skole. De unngikk å måtte forholde seg til ordinære

søkeprosesser. De jobbet seg opp «innenfor» bedriftene som på sikt åpnet mulighetene for å søke faste og midlertidige stillinger når avtalen med NAV opphørte. De som hadde gjennomført bachelorutdanning, søkte seg inn i arbeidslivet på ordinær måte, men var bevisste på hvordan de antok at potensielle arbeidsgivere ville reagere på deres fortid. Informantene var bevisste og kreative, søkte råd hos andre og tok visse forhåndsregler for å ikke avdekke fortiden når de søkte på stillinger. Hullene i CV var symboler på fortiden som de «tettet igjen» for å stille sterkere i søkeprosessene.

Samlet sett viser funnene av informantenes prosesser inn i første arbeidsforhold, at de var handlingsorienterte, bevisste på sin egen fortid og hva de ønsket for fremtiden. Det å få seg en jobb ble en viktig del av fremtidsplanene. Pågangsmotet og den sterke viljen til å få seg en jobb er et interessant funn og viser at informantene tok ansvar for deres liv når situasjonen krevde det av dem. Ingen ga opp arbeidslivet på tross erkjennelse av at arbeidsinnholdet ikke helt samsvarte med forventningene de hadde til seg selv, eller når de opplevde å bli utnyttet av arbeidsgivere. Felles for alle informantene var at de viste handlekraft og vilje til å søke eller finne seg en jobb. I lys av Meads (1934/1977) perspektiver kan deres vilje og handlekraft til å søke seg til arbeidslivet, forstås som reflekterte handlinger som de hadde opparbeidet gradvis gjennom gjentatte interaksjoner med andre og seg selv.

Kapittel 12. Arbeid som mening

I forrige kapittel viste jeg de ulike mønstrene for å komme inn i arbeidslivet. I dette kapittelet analyserer jeg hva slags betydning deltakelse i arbeidslivet hadde for informantenes identitetsprosesser. De vektla flere betydninger som handlet om deres rolle som arbeidstakere. Det å bli sett og anerkjent på andre måter fikk både betydning for hvordan de oppfattet seg selv, og hvordan de opplevde å bli betraktet av andre. Astrid beskrev i innledningen til avhandlingen (s. 1) at det å betale skatt og få feriepenger ble viktige symboler på verdighet. I dette kapittelet vil jeg diskutere videre hvilken mening arbeidslivet hadde for informantene, både i forhold til utførelsen av arbeidsoppgavene og den sosiale betydningen av arbeidsforholdet.

Hvilken rolle spilte arbeidsgivere, kollegaer og innholdet i arbeidsoppgavene i denne sammenhengen? Hvilken betydning hadde deres fortid for arbeidsmiljøet og utførelsen av arbeidsoppgavene?

Jeg fant tre mønstre som hadde betydning for deres identitet som arbeidstakere. For det første bidro arbeidslivet til *mening, økonomisk selvstendighet og langsiktig planlegging av livet*. Inntekt bidro til løsrivelse fra den økonomiske avhengigheten til NAV og ytelsene. De ble friere til å disponere inntekten, som også førte dem ut av klientrollen. De betraktet seg selv som en del av samfunnet, på lik linje med andre.

Det andre mønsteret var meningen knyttet til *innholdet i arbeidsoppgavene*. Informantene fant seg til rette på flere og ulike måter i arbeidssituasjonen. De fant mening i innholdet i arbeidsoppgavene som de utførte, som betydningen av å være til nytte for brukerne som de jobbet med, og det å utføre en god jobb. De fikk brukt seg selv på ulike måter, men ikke alltid i samsvar med sine egne ambisjoner, drømmer og ressurser. Alle informantene fikk ikke drømmejobben, men de fant likevel mening i innholdet i arbeidsoppgavene som de ble tildelt og fikk ansvaret for.

Fortiden spilte også en rolle i arbeidslivet. *Forholdet til fortiden i arbeidslivet* utgjorde det tredje mønsteret. Informantene valgte ulike strategier når gjaldt åpenhet om egen fortid, som

også virket inn på hvordan de opplevde arbeidssituasjonen, forholdet til kollegaer og arbeidsgivere.

Mening, økonomisk selvstendighet og langsiktig planlegging av livet

Arbeidslivet hadde flere betydninger for informantene i deres nåværende liv. Når de så tilbake på sitt eget liv, var det å tilhøre noe og ha noe å fylle tiden med viktig for å bli deltaker igjen. Trude utdyper det på følgende måte.

Skal du komme deg ut av et misbruk og et destruktivt liv, så mener jeg at det er helt grunnleggende å gjøre noe som gir mening i livet. At du føler at du er deltaker fordi når man ruser seg, så er man bare en observatør, verden går forbi deg. Du bare ser at verden går, og at folk lever et liv, mens du bare står der og ser på. Skal du være med på toget, og det jeg tror de fleste vil. For å være en del av noe tror jeg det er grunnleggende at man har noe å gjøre. Noe å fylle tiden med og fylle dagen og føle at du gjør noe som er til gangs for samfunnet. Og det var jo sånne ting som jeg foraktet som rusavhengig, men jeg må samtidig si at jeg ønsket meg et annet liv. Jeg visste bare ikke hvordan jeg skulle få det til (...).

Trude viser her at arbeidsliv er viktig for å komme seg ut av et trøblete liv; du deltar og er en del av noe. For Trude og de andre var det flere og vanskelig valg og hardt arbeid som lå bak det å bli en del samfunnet igjen. Og kanskje var forakten for det etablerte livet den største utfordringen for informantene. De hadde opparbeidet seg en forakt og avstand til det etablerte og «streite» livet som måtte bearbeides og endres i gjentatte interaksjoner med hjelpeapparatet. Forakten passet dårlig med kravene om aktivitet og arbeid.

Arbeidslivet ble også en løsning og en vei ut av rollen som klient i NAV-systemet. Flere av informantene understreket betydningen av å slippe å være klient som en viktig del av det å bli arbeidstaker. De ville ut og vekk fra NAV-systemet. For Joakim handlet det om å bli økonomisk selvstendig og å måtte løsrive seg fra hjelpeapparatet. «(...) Så jeg fikk nok av ikke å være min egen herre. Altså, gå og be om saker og ting og ha noen annen som bestemmer om jeg kan få penger til et par bukser og så videre (...)». Joakim ville bort fra NAV-systemet fordi det styrte og definerte hans økonomi. Arbeidslivet ble løsningen på å komme seg ut av NAV-systemet og

rollen som klient. Lønnsinntekt ble en symbolsk markering på at han ikke lenger var avhengig av NAV. For Joakim handlet ikke klientrollen nødvendigvis om stigma, skam eller dårlig selvbilde. Det handlet mer om å kunne bestemme økonomisk over eget liv, og lønnsinntekt ble symbolet på selvstendighet. Han ville ut av kontrollen og makten som andre hadde over hans liv. Eivind påpekte på samme måte som Joakim betydningen av å være økonomisk selvstendig.

Å kunne si opp trygda mi og stå på egne bein var jeg veldig, veldig fornøyd med. Ikke stå med lua i hånda lengre for å få sjekken hver 14. dag. Du er helt din egen herre da. Du er som alle andre vanlige i samfunnet, og det er så innmari viktig. Det med selvfølelse og at jeg står opp og går på jobb med et smil og trives med det da. Jeg er veldig takknemlig for å endelig å komme meg tilbake igjen og det å kunne gå med hodet hevet etter endt arbeidsdag.

På samme måte som for Joakim var arbeidslivet for Eivind et symbol på økonomisk selvstendighet, men også det å bli betraktet som en del av samfunnet. Tidligere hadde hverdagen bestått av stress og jag etter rusmidler og redselen for å bli innhentet av politi eller tidligere rusvenner.

Jeg behøver ikke å se meg over skuldrene, ingenting som bekymrer meg. Før, så var det jo sånn når jeg drev med kriminelle ting, at jeg så over skuldra etter politi, folk som skyldte meg penger, og folk som jeg skyldte penger. Det var pengejag hele tiden.

Stresset og jaget for å skaffe penger til rusmidler døgnet rundt ble erstattet med arbeid på dagtid. Deltakelse i arbeidslivet betydde også større fokus på langsiktighet. Lønnsinntekten fikk en mer langsiktig betydning. Helt konkret ble det viktig for ham å spare penger til langsiktige formål som ferieturer, noe han ikke hadde prioritert da han ruset seg. Langsiktig planlegging var også et av funnene i Biernackis (1986) studie, som jeg har beskrevet i kapittel 3. Studien peker på den symbolske betydningen av å tenke langsiktig som en viktig del av det å delta i arbeidslivet. De tidligere impulshandlingene ble erstattet med mer langsiktige handlinger som måtte planlegges og organiseres.

Mening og innhold i arbeidsoppgavene

Arbeidslivet ga informantene mening og innhold i hverdagen. Tiden ble fylt med konstruktive gjøremål som fikk fokuset over på andre ting enn kun egne tanker. Eivind understreket også betydningen av å komme bort fra egne tanker og det å arbeide utenfor hjemmet. «(...) Det som ikke er bra, er jo hvis jeg ikke har noe å fylle dagene med. Hvis jeg går hjemme og går oppi meg selv, det er jo en av mine verste fiender, som jeg er redd for (...)». Arbeidslivet holdt ham i aktivitet og bidro til at han fokuserte på andre ting enn bare seg selv. Det strukturerte hverdagen hans.

Einar la likhet med Einar, vekt på betydningen av at arbeidslivet bidro til struktur og trivsel. «(...) Et fast holdepunkt på en måte. Og så trives jeg i jobben også, da. Helt klart. Føler at jeg gjør noe meningsfullt, til en forandring» (latter). Overgangen til arbeidslivet og det å jobbe hver dag var slitsomt, men også meningsfullt. «(...) Jeg blir sliten, og det merker jeg enda, egentlig, men det er deilig å være i jobb også.» Det var viktig for ham å utdype at på tross av at arbeidslivet skapte et holdepunkt og struktur, var det også krevende og slitsomt.

Solveig var også opptatt av at arbeidssituasjonen skapte mening for henne. Hun jobbet innenfor rusomsorgen og fant mening i pasientenes glede over hennes tilstedeværelse. «(...) Når jeg kommer på jobb, så blir jeg glad når jeg ser pasientene. Det er veldig rart. Jeg kommer inn, og de vinker når jeg kommer (...)». Det ga henne glede og mening i arbeidet hun utførte, på tross av at hun ikke hadde satset på drømmeyrket. Solveig hadde hatt andre drømmer. Hennes drøm var å jobbe med dyr, ikke mennesker.

(...) Drømmen har jeg liksom aldri helt klart å slippe. Det er jo en sorg over det du ikke fikk, ikke sant. Det tror jeg er en sorg resten av livet mitt som jeg kan leve med, men som er der og jeg blir stadig påminnet dette her, fordi jeg jobber jo med dette her (...).

Arbeidslivet skapte mening gjennom å hjelpe andre som var i samme situasjon som hun en gang hadde vært i, men det skapte samtidig en påminnelse om hva hun kunne ha gjort, dersom livet hadde fortonet seg i andre retninger tidligere.

Nikolay hadde i likhet med Solveig andre drømmer for hva arbeidslivet skulle inneholde, som også er presentert i kapittel 10. Han opplevde å ikke få brukt ressursene sine, men fant betydning i samhandlingen med pasientene. «Jeg får ikke brukt ressursene mine. Det jeg får ut av jobben min, er at jeg er veldig flink til smalltalke med pasientene (...)». Han fant på samme måte som Solveig mening i samhandlingen med pasientene. Trude, som også jobbet i rusomsorgen, fant på samme måte som Solveig og Nikolay mening i det å hjelpe pasientene ut av rusproblemene, men i møte med kollegaene var savnet etter mer utdanning til stede.

Jeg kjenner jo at jeg skulle virkelig ønske at jeg hadde høyskole i bunn. For å ha noe teoretisk, selv om jeg vet at noe av det erfaringsmessige betyr mye, da, og det merker jeg jo på pasientene. Det betyr mye for dem. Så er det noe med at jeg føler selv at jeg mangler noe i ryggmargen og det teoretiske. Ha noe å klaske i bordet med som mange av mine kolleger gjør, mens jeg sitter der og er litt usikker.

Hennes erfaringskompetanse skapte mening i møte med pasientene; her fikk hun bekreftelse som skapte mening i arbeidsforholdet. Men i møte med kollegaene savnet hun mer utdanning for å få en større innflytelse på avgjørelsene i arbeidshverdagen. «Jeg føler meg litt sånn, ja, at jeg har mangler på teoretisk kunnskap».

Meningen med arbeidet som de utførte, handlet også om hvordan de så på seg selv, og hvilken posisjon de hadde i utførelsen av arbeidsoppgavene. Det å fylle tiden med noe meningsfylt og hjelpe andre i trøblete situasjoner ga arbeidslivet innhold og mening, på tross av at de ikke var helt tilfredse med de valgene de hadde gjort når det gjaldt arbeidsliv. Det fikk langsiktige konsekvenser på deres arbeidssituasjon, som lav innflytelse på definisjonen av arbeidsoppgavene.

Fortiden i arbeidslivet

Det å være åpen om fortiden hadde ulike betydninger for informantene i deres arbeidsforhold. Hvilken betydning hadde fortiden i deres nåværende arbeidsliv? For enkelte var det kjent for arbeidsgivere og kollegaer fra første arbeidsdag, spesielt for dem som jobbet innenfor rusomsorgen, som er beskrevet i forrige kapittel. De valgte å fortelle om fortiden for å unngå

vanskelige situasjoner, som å bli gjenkjent av andre klienter eller pasienter som de hadde et kjennskap til fra tidligere. For dem ble åpenhet nærmest en selvfølge, og i de sosiale sammenhengene var de trygge på sin identitet som avholdende til rusmidler. For Ingrid var fortiden også kjent i arbeidsmiljøet ettersom hun søkte seg tilbake til den samme arbeidsplassen som hun tidligere hadde jobbet på. Både kollegaer og arbeidsgiver kjente derfor til hennes tidligere rusproblemer, men uten at Ingrid hadde snakket med dem om det.

(...) Så fikk jeg jo fast jobb her og måtte jo snakke med mange av disse folka (kollegaer), det var jo mange der som jeg hadde jobbet sammen med før rusbehandlingen, som bare hatet meg, ikke sant. Altså, jeg hadde jo vært en forferdelig kollega (latter). Jeg måtte snakke med dem (kollegaene) og si unnskyld rett og slett for oppførselen min for å i det hele tatt kunne gå og ikke gjemme meg i gangene.

Åpenheten skapte forståelse for hvorfor hun hadde handlet og skapt så mye kaos tidligere. Men åpenheten fikk også en annen betydning. Ingrid opplevde tilbakefall til rusing etter at hun hadde begynt å jobbe igjen. Det gikk veldig galt, og hun ble borte fra jobb. «(...) Planen var å drikke én dag, men det varte i tre uker.» Arbeidsgiveren, som også kjente til hennes fortid, ga henne en ny mulighet.

Hun sa noe veldig bra til meg om at jeg måtte skille mellom hvem jeg var på jobb, og hvem jeg var privat. Og at jeg var like flink på jobb, til tross for alkoholproblemene som jeg hadde privat. Sjefen identifiserte meg med arbeidssituasjonen og ikke hvordan jeg var privat.

Tilbakemeldingen bidro til at Ingrid fikk en annen innsikt i hva arbeidslivet handlet om, og at det var et skille mellom henne som privatperson og arbeidstaker. «Det gjør også at jeg har tviholdt på jobben». Åpenheten om fortiden resulterte også i at hun kunne delta på de sosiale arenaene, som julebord og andre jobbrelaterte sammenkomster. Joakim trakk også frem betydningen av arbeidsmiljøet som en viktig del i prosessen med å utvikle seg selv og sin identitet i arbeidslivet. «(...) Det har faktisk gått fint. Der var jeg heldig, jeg fikk en myk start

på å komme inn i samfunnet. Hatt en arena der jeg kunne være meg selv. Der jeg kunne bygge opp en arbeidsidentitet». Arbeidsmiljøet som han tilhørte, var inkluderende.

De er litt frika (latter). Så der hadde jeg ikke problemer med å smelte inn i miljøet. Vi holder godt sammen. De har blitt kjent med meg. De fleste kjenner til min bakgrunn. Og de som vet, har ikke fortalt det videre til sine venner. Og det synes jeg er veldig hyggelig.

Tilliten som kollegaene utviste, betydde mye for hans trivsel på jobben. Han kunne fortelle om fortiden uten å være redd for å bli stemplet eller at det fikk noen betydning for forholdet til kollegaene. Kanskje var det nettopp dette som gjorde at han utviklet det han omtaler som arbeidsidentitet, hvor fortiden ikke hadde noen særlig plass.

Fortiden som viktig kunnskap i arbeidslivet

Informantenes tidligere liv var også en kunnskap som ble nyttig i arbeidssituasjonen, spesielt for dem som jobbet med brukere som hadde rusproblemer. De hadde egne erfaringer som ble nyttig kunnskap i møte med brukerne, men også i samarbeidet med kollegaene. For Jorunn, som jobbet på en sykehusavdeling med ansvar for medisinsk oppfølging av pasienter, ble kunnskap og erfaringer fra tiden hun hadde vært rusavhengig, viktig i den medisinske behandlingen og oppfølgingen av pasienter som var rusavhengige.

Men så har jeg valgt å si det til flere nå som jeg har fått et utrolig godt forhold til en av legene som jeg samarbeider mye med. Fordi vi får en del pasienter som er misbrukere, som får kreft. Og alle er veldig sånn restriktive mot med det å gi smertestillende. Og det skal man også være. Men man må også tenke på at folk som bruker stoff, har en mye høyere terskel, de tåler mer enn et vanlig menneske. Gir du dem 0,5 mg. morfin, så er det ingenting. Det biter ikke på. Og det har jeg måtte forklare til disse legene. Og de lurte jo på hvordan jeg kan vite det (latter). Og da kan jeg ikke si A uten å si B. Så da valgte jeg å fortelle historien min. Og da sier de (legene) hun har kompetanse på dette her.

Jorunns bakgrunn ble viktig kunnskap i møte med pasientene. Hun var opptatt av at rusavhengige skulle få den samme behandlingen som alle andre, og bevisstgjorde kollegaene på at dette var viktig.

Folk (kollegaene) er ganske oppegående. De er det. Hvis ikke dem er det, så forteller jeg det inn i litt sånn forskjellige greier. Jeg klarer å dytte inn litt sånn, nå må vi se på holdningene våre. De rusavhengige er bare mennesker, dem også. Vi får ofte inn rusmisbrukere og metadonbrukere som pasienter. Og de skal få samme behandling som du skal få. Du skal ikke få noen dårligere behandling fordi du er rusmisbruker eller metadonbruker. Vi må også se på hvordan de gjør det med medisiner. Når vi gjør små inngrep, så må vi også følge med på medisinprosedyrer. Sånn er det.

Jorunn ble akseptert og fikk muligheten til å bidra med viktig kunnskap og verdier i det daglige arbeidet med pasientene, som også bidro til viktige nyanseringer uten å bli stigmatisert eller fryst ut. Hun ble tatt på alvor og fikk muligheten til å vise hvor viktig det var å behandle pasienter likt uavhengig deres bakgrunn for innleggelsen.

Redselen for å bli feiltolket

Eivind, Janne, Morten og Einar var bevisste på at de ikke ville fortelle om sin fortid til nåværende arbeidsgiver. Dette handlet om redsel å bli feiltolket og stigmatisert, ikke ønske å rette oppmerksomheten på fortiden blant kollegaene og redselen for å ikke få fast stilling på grunn av sin fortid. For Eivind handlet det om redselen for å miste muligheten til fast ansettelse.

Jeg er veldig redd for at det jeg skal bli feiltolket. Jeg har hørt en del kommentarer om narkomane blant dem jeg jobber sammen med, og derfor så veit jeg, at er jeg åpen på det så kan det ramme meg, så lenge jeg ikke er fast ansatt. Men en gang i fremtiden, så kan jeg kanskje si at jeg har vært narkoman, men ikke sånn som det er nå. Det kan være nok til å bli dømt, så får jeg ikke den faste ansettelsen som jeg drømmer om, ikke sant.

Einar og Morten, som begge hadde faste arbeidsforhold, ønsket ikke å fortelle om fortiden til kollegaer på arbeidsplassen. For Einar handlet det om å ikke bli konfrontert med fortiden blant nysgjerrige kollegaer.

Morten tok ikke sjansen på å fortelle om fortiden og så heller ingen grunn til å gjøre det, men han hadde gjort seg noen refleksjoner om åpenhet om fortiden i jobbsammenheng. «Det burde jo vært helt åpenhet om det, selvfølgelig. Jeg tror aldri vi vil komme dit, dessverre.» Morten ønsket ikke å fortelle om fortiden på arbeidsplassen, mest fordi han mente at de ikke hadde noe med det, men kanskje handlet det også om at hans bakgrunn kunne mistolkes i arbeidssituasjonen.

Og jeg har jo medisinansvar på jobben, selv om jeg er veldig nøye på at medisinregnskapet skal stemme til enhver tid, men tenker at kanskje de (kollegaer og ledere) hadde tenkt annerledes. Fordi det er jo litt spesielt at jeg har medisinansvar, ettersom jeg har dyttet i meg mye medisiner.

Morten hadde et avklart forhold til rusmidler og hadde ingen problemer med å utføre jobben sin, men han ville ikke risikere arbeidsforholdet på grunn av sin fortid. Han var redd for å miste det ansvaret han hadde opparbeidet seg. For Einar handlet det å ikke være åpen om fortiden om å ikke vekke nysgjerrigheten til andre kollegaer. Han ønsket ikke denne oppmerksomheten fra dem. Han hadde ingen skam for det som hadde vært, men ønsket ikke å forholde seg til andres blikk og nysgjerrighet på hans tidligere liv.

Jeg skammer meg ikke over det, men jeg vil ikke, hva skal jeg si? Nei, jeg vil ikke. Det er viktig at jeg greier å gjøre en god nok jobb som det er, og om de hadde visst det, så er det ofte sånn at folk blir forutinntatt. Noen sier sånn: «så flink du er med den fortiden», og det orker jeg ikke. Ellers så er det andre som er fordømmende, og de driter jeg jo egentlig i, da, men det er liksom det at jeg på en måte blir forskjellsbehandlet.

Åpenheten hadde sin pris som Einar ikke ønsket å være en del av. Fortiden hadde ingen betydning for hans utførelse av arbeidet, og han ville ikke vekke nysgjerrighet eller oppmerksomhet fra andre på hans fortid. Dette var et tilbakelagt kapittel.

På en måte har det mindre og mindre å si nå. I hvert fall i forhold til dem jeg har daglig kontakt med i jobben. Det betyr mindre for meg også. Jeg tenker ikke så mye på det, og jeg føler ikke at jeg skiller meg så mye ut som jeg følte til å begynne med, da.

Einar ønsket ikke å dele fortiden med kollegaene, han ville ikke skille seg ut eller bli forskjellsbehandlet. Fortiden hadde en annen mening når det gjaldt pasientene han møtte i sitt daglige arbeid på et sykehus. «Jeg forteller heller pasientene mine om fortiden, da. Så det er et par stykker som jeg har fortalt om min fortid, for å motivere dem til å slutte å ruse seg.» Fortiden fikk i denne sammenheng en funksjon som ikke nødvendigvis handlet om å utlevere livet hans, men mer om å skape håp til pasientene. På denne måten løfter Einar opp hvilken betydning åpenhet skal ha i en arbeidssammenheng. For ham hadde det større betydning i møtene med pasientene; her kunne fortiden spille en rolle for å skape håp blant pasientene som slet med rusproblemer. I møtene med kollegaene fryktet han at hans fortid skulle bidra til forskjellsbehandling.

De sosiale forventningene

Deltakelse i arbeidslivet handlet også om å måtte forholde seg til de sosiale sammenhengene utenfor arbeidstid eller som en gråsoner mellom arbeid og fritid, som arbeidsseminarer og julebord. I slike sammenhenger er ofte alkohol en del av den sosiale forventningen til deltakelsen. Hvordan håndterte informantene forventningene eller det sosiale presset i arbeidsrelaterte situasjoner? Det var forskjeller mellom de som var åpne om sin fortid, og de som valgte å ikke si noe. For de som var åpne om sin fortid, var deltakelsen i sosiale sammenhenger mindre problematisk. De frontet seg selv som avholden til alkohol. Dette gjaldt spesielt de som var aktive i AA- og NA-bevegelsen. De hadde utviklet en identitet som de overførte i møte med arbeidsmiljøet. Elisabeth var en av dem som frontet egen historie. Hennes agenda for å være åpen handlet om å synliggjøre overfor sin arbeidsgiver rusens skyggesider. «Etter hvert og nå er jeg jo veldig åpen og nesten litt stolt av det, ikke bare nesten, men jeg er veldig stolt av det at jeg er rusfri. Jeg er veldig stolt over at jeg ikke drikker.» Hun gjorde det

nærmest til et opplysningsprosjekt for å avlive noen av mytene rundt forståelsen av det å ha rusproblemer. Hun brukte seg selv som eksempel og utgangspunkt, men lyktes ikke helt med prosjektet. «Jeg får jo en flaske rødvin hver eneste jul. Ja, ja, fordi de tror jo ikke på meg. De tror ikke at jeg har vært rusavhengig.» Elisabeth passet ikke inn i sjefenes oppfatning av det å ha rusproblemer.

De tror ikke jeg har vært rusavhengig. Senest her forrige dagen så ble jeg invitert på sommerfest på jobben. Og de lurte på om jeg kunne komme, så kommer sjefen liksom med den der: «Ja, der er det fri flyt av alkohol, så det passer jo deg bra». Nå er jeg sterk nok til å på en måte til å håndtere det, men hadde jeg slitt med rusen min, hadde jeg ikke hatt et stabilt edruskap, så hadde jeg jo når sjefen sier sånn, så kunne jeg bli helt satt ut av det.

Blant de som ikke ønsket å være åpne om fortiden, var det vanskeligere å forholde seg til de sosiale forventningene som oppstod i festlige lag sammen med kollegaer. De ønsket å være en del av det sosiale fellesskapet uten å synliggjøre sin fortid. Det å ta avstand til alkohol i sosiale sammenhenger ble ofte håndtert med å ikke delta for å slippe å bli konfrontert. De lot være å delta fordi det var ubehagelig å måtte skjule sin identitet som avholdende til alkohol. Informantene fant flere strategier som de tok i bruk i slike sammenhenger, for å ikke ekskludere seg selv fra denne type av sosiale arrangementer. Einar, som i flere år hadde holdt seg borte fra sosiale sammenkomster i jobbsammenheng, merket at han hadde lett for å isolere seg i arbeidsmiljøet.

(...) Fordi det er en annen ting, å gå i sosiale sammenhenger og ikke drikke. Det er også en ting som folk ser på. Kanskje de kan se litt rart på deg. Du må nesten forklare deg. Så jeg har på en måte merket at jeg har isolert meg og sånne ting da. Isolert meg fra julebord (...).

Hans strategi ble etter hvert å finne en måte å delta på som ikke innebar å gjøre seg synlig som avholden til alkohol i slike sammenhenger. Hans tilnærming til deltakelse var å ta et glass vin for å ikke føle seg utenfor. «(...) Så nå synes jeg egentlig at det er helt deilig. Bare drikke

bittelitte grann. Det synes jeg er en befrielse, egentlig.» Det å nyte litt alkohol i kontrollerte mengder ble en inngang til å delta i de sosiale sammenhengene i arbeidslivet. Eivind valgte en annen strategi. På seminarer og arrangementer i regi av arbeidsstedet var han bevisst på å ikke drikke alkohol og trakk seg tilbake når festen begynte.

På seminarene så tenker jeg sånn, der skal jeg i hvert fall ikke drite meg ut. Jeg kjøpte Fanta jeg sist gang jeg var på seminar, og selvfølgelig går det greit. De gangene jeg har vært på seminar, så har jeg hatt eget hotellrom, så liksom når middagen er ferdig, så har jeg bare ruslet opp så får de andre... da er det jo full fest for mange, da. Du vet jo hva som foregår, men da kommer jeg frisk og uthvilt om morgenen, så kommer andre med hodet ned på knærne, liksom (latter).

Oppsummering: arbeidslivets betydning

De tre mønstrene som presenteres i dette kapittelet, viser hvilken betydning arbeidslivet hadde for dem. Ikke alle fant drømmejobben, men alle fant en eller annen form for innhold som ga dem mening og struktur i hverdagen. Stabilt arbeidsliv og økonomisk selvstendighet førte dem ut av forholdet til NAV og klientrollen. Arbeidsinntekt ble et symbol på at de ikke lengre var økonomisk avhengig av NAV. De hadde et arbeidsforhold som var lik alle andre og med samme forventninger og innhold. Det å være lik andre var et prosjekt som var viktig å opprettholde i arbeidslivet. Det innebar at de ikke vil bli forskjellsbehandlet på grunn av deres fortid ved ansettelse.

De ulike håndteringene av fortiden kan også fortolkes som et forhold mellom den enkelte og samfunnet. Informantene var bevisste på fortiden og hvordan de fremstilte seg selv og sitt liv i møtene med kollegaer og arbeidsgivere. Dette var ikke et «valg», men noe de fortolket seg selv gjennom ut i fra innholdet i arbeidsoppgavene eller holdninger blant ansatte. Goffmans (1963) teorier om stigma kan bidra til å utdype forholdet mellom fortidens og nåtidens identitet i arbeidslivet. Stigmabegrepet til Goffman (1963, s. 163) defineres som noe som er kontekstuellt og relasjonelt. Dette betyr at den enkelte ikke i står fritt til å definere seg ut av rollen uten å bli bekreftet av andre. Betydningene av fortiden i arbeidslivet er på den ene siden noe som kan «åpnes opp» og brukes som erfaringskunnskap eller ønske om å bli anerkjent men på den andre siden kan det erfares som redsel for å bli «avslørt» og noe som må holdes skjult for

arbeidsgivere og kollegaer. Fortiden kan også fortolkes som et privat anliggende om noe som har vært og som de bevisst ikke ville bli identifisert som i deres nåværende situasjon uten at det nødvendigvis er knyttet til skam eller stigma. Bevisstheten og forståelsen av deres nåværende identitet kan også relateres til Mead (1959) og hans tidsperspektiver. Identitet utvikles og rekonstrueres på nåtidens premisser (Mead, 1959, s. 29). Fortiden kunne bevegges inn i andre forståelser som et privat anliggende eller som en «spydspiss» for å gi håp til andre i tilsvarende situasjoner.

Kapittel 13. Diskusjon og avslutning

I dette avslutningskapittelet vil jeg diskutere to overordnede funn i denne avhandlingen. Jeg mener at det er to hovedforhold som har hatt betydning for å bli stabile arbeidstakere; at hjelpen og oppfølgingen var *langsiktig* og at de *institusjonelle betingelsene* hjalp informantene til å utvikle seg i andre og nye retninger.

I siste del av kapittelet vil jeg belyse de to forholdene ved å rette fokuset på hvilke utfordringer som kan sies å prege praktiseringen av sosialt arbeid og hvilke implikasjoner denne undersøkelsen har for praksis og videre forskning.

De institusjonelle betingelsene belyst «nedenfra»

Funnene i undersøkelsen viser at samhandlinger med andre, gjennom å bli møtt av hjelpeapparatet, få hjelp til å søke behandling, bli klient, pasient, bruker, delta aktivt i rusbehandling, gjenopprette kontakt med familien, etablere nye nettverk, oppfølging og støtte i etterkant, gjennomføre skole og utdanning og delta i arbeidspraksis i ordinært arbeid, har bidratt til å skape stabile arbeidsliv. Interaksjonene med mennesker i hjelpeapparatet bidro også til å kunne gå inn i de vanskelige følelsene, forholde seg til det som hadde vært, se seg selv «utenfra» gjennom innspill fra andre, og dreie fokuset gradvis over til nåtiden og planlegge fremtiden. Et fellestrekk i informantenes fortellinger var at de måtte «bli satset på» av velferdsstaten. De måtte «bli satset på» av de sosiale institusjonene, som: rusbehandling, ettervern, NAV og utdanningsinstitusjoner. De sosiale institusjonene la til rette for at de kunne arbeide seg ut av rusavhengigheten, etablere seg i trygge omgivelser i etterkant og bli fulgt opp av NAV og bevege seg videre inn i forventinger om å ta ansvar, gjennomføre skolegang og utdanning, bli lønnsarbeider og delta i samfunnet. Kravene, den sosiale kontrollen og oppfølgingen av den enkelte som ble gitt underveis var helt sentrale betingelser i arbeidet med å bli rusfri, gjennomføre arbeidspraksis, skolegang og høyere utdanning. Funnene i undersøkelsen tyder på viktigheten av å se den enkelte i relasjon til den aktuelle situasjonen. De institusjonelle betingelsene skapte ulike betydninger for den enkelte. For noen skapte skole og utdanning en viktig betydning, mens for andre ble arbeidspraksis i ordinært arbeid en viktig vei inn arbeidslivet.

Det å bli stabile arbeidstakere fortolker jeg som at endringsprosessene måtte organiseres etter en «rekkefølge» som innebar institusjonsbehandling for rusproblemene først. De måtte sosialiseres inn i pasientrollen ved å definere seg som rusavhengige og underlegge seg de institusjonelle prinsippene og føringene som ble overført gjennom interaksjoner med andre. De terapeutiske teknikkene, verdiene og holdningene i institusjonsbehandlingen ble symboler på hva de trengte hjelp til å utvikle, for å takle forventningene som samfunnet hadde til dem. Symbolene kan ses som ideologiske standpunkt, som nulltoleranse for rus, som ikke passer inn i den mer pragmatiske tilnærmingen som skadereduksjonsperspektivet fremhever (Järvinen, & Andersen, 2007). Informantene var kritisk til rusbehandling og rehabilitering med innslag av medisin. Funnene i undersøkelsen tyder på at det å bli stabil arbeidstaker også handlet om å få hjelp til å definere seg ut av rollen som pasient, klient eller bruker, gjennom kontinuerlige interaksjoner med andre, som samtaler, gråt, sorg, fortvilelse, opplevelse av skam, leve opp til krav og forventninger om å bli en ansvarlig samfunnsborger, glede over å mestre, mens legemiddelassistert rehabilitering ble et symbol på det motsatte, å fortsatt være pasient.

Langsiktig planlegging

Informantene ble møtt av et hjelpeapparat som så deres rusproblemer og hjalp dem til å innse at de trengte hjelp. Graden av frivillighet eller motivasjon fra informantenes side var varierende. Barnevern og rettsapparatet avgjorde beslutningene for enkelte av dem, mens andre kom i kontakt med personer fra oppsøkende tjenester i form av som hjalp dem inn i det dels kompliserte og byråkratiske hjelpeapparatet. I tillegg var det flere som visste at de trengte hjelp til å få et bedre liv. Felles for dem alle var at de hadde «mistet alt» som betydde noe for dem, som relasjoner til deres barn, kjærester, venner og familie, i tillegg til stabilt arbeid og bolig.

Tidligere forskning har vist at deltakelse i arbeidslivet skaper inntekt, selvstendighet, relasjoner til andre og langsiktig planlegging. Biernacki (1986) og McIntosh et al. (2000) peker på betydningen av arbeid som et konstruktivt område for å endre livsstil og innhold i livene til mennesker som har rusproblemer. Studiene avdekker mytene om at det å ha rusproblemer er ensbetydende med kroniske lidelser. Informantene i denne studien bekrefter langt på vei denne konklusjonen. Rusavhengighet er ikke nødvendigvis en kronisk lidelse, men noe det er mulig å jobbe seg ut av i samhandling med andre gjennom rusbehandling i institusjon. Alle hadde erfaringer med å forsøke å bli rusfri på egenhånd, men dette var vanskelig fordi de hadde få

relasjoner å støtte seg til i deres hverdag. Ensomheten ble vanskelig å takle. Informantene var på den ene siden redde for å bli ensomme, mens de på den andre siden måtte skape avstand til det som hadde vært. Denne balansegangen var vanskelig å takle, noe som også Lauritzen et al. (2012) peker på som en viktig utfordring i oppfølgingsarbeidet med mennesker etter rusbehandling, som jeg har omtalt i kapittel 2. Det å bli overlatt til seg selv, uten å ha noe å fylle tiden med, innebærer en fare for igjen å søke til det tidligere rusnettverket.

Undersøkelsen viser at det som skapte betydning var å bli bevisst sin egen situasjon i samhandling med andre. Gjennom interaksjonene med andre og seg selv ble det etter hvert utviklet bevissthet om at det var mulig å bli rusfri. Rusproblemer var noe som kunne behandles ved å bli kjent med og utvikle tillit til de ansatte og medbrukere, og etterhvert identifisere seg med verdiene i behandlingsinstitusjonene i fortid, nåtid og fremtid (Mead, 1934/1959/1977). Dette krevde en enorm innsats av informantene og mye arbeid med seg selv. Tiden kan forstås helt konkret som betydningen av langvarig behandling og oppfølging, til å bevisstgjøre og arbeide med å forholde seg til det som hadde vært, gjennom å se seg selv ut i fra nåtid. Dette var en tidkrevende prosess som ikke kunne effektiviseres med korte behandlingsforløp eller medisiner. Jeg mener dette er et viktig funn som løfter opp betydningene av institusjonell rusbehandling som en betydningsfull del av sosialiseringssprosessene til å bli stabil arbeidstaker. Men undersøkelsen viser også at institusjonell rusbehandling ikke var tilstrekkelig for å bli stabil arbeidstaker. Det var et mangfold av tjenester som: trygt bosted enten gjennom ettervern eller egen bolig, økonomisk bistand, skole, utdanning og arbeidspraksis i etterkant av rusbehandlingen som etter min mening hadde betydning for å bli stabil arbeidstaker. Når arbeidslivet løftes opp som et viktig område for å delta i arbeidslivet, som arbeidslinjen representerer, må det samtidig påpekes at behovene for rusbehandling og oppfølging i etterkant er nødvendige tjenester for å oppnå stabile arbeidsforhold. Dette er forutsetninger og betingelser som informantene vektla som helt nødvendige for å etablere seg i arbeidslivet. Satt på spissen, viser undersøkelsen at hvis arbeid skal skape stabilitet og deltakelse, må det også tilrettelegges slik at brukerne gis mulighet til å få hjelp til å håndtere rusavhengigheten og rusproblemene først. Undersøkelsen bekrefter langt på vei studiene utført av Cebulla, et al., 2004; Bauld et al., 2012; Bauld, et al., 2013; Duffy et al., 2013 og som jeg viser til i kapittel 3, at det er et mangfold av barrierer med å bli stabil arbeidstaker. Samtidig som undersøkelsen viser at barrierene kan løses gjennom langsiktig planlegging og oppfølging fra ulike tjenester i velferdsstaten. Men denne vinklingen krever også at forskningen og problemstillingene knyttet til deltakelse i

arbeidslivet også rettes retrospektivt. Det vil si å rette et større fokus på å utvikle kunnskap om hva og hvordan barrierene kan løses ved å rette blikket også på dem som har lykket med å bli stabile arbeidstakere.

Denne undersøkelsen tyder også på at deltakelse i arbeidslivet ikke er en garanti for «å holde seg rusfri» i likhet med at rusbehandling ikke nødvendigvis fører til reduksjon eller rusfrihet. Alle hadde erfaringer med å være arbeidstaker i kortere eller lengre perioder, men det hadde ikke nødvendigvis ført til mindre rus eller meningsfulle liv. Det å bli stabil arbeidstaker handlet ikke kun om tilgjengeligheten til arbeidslivet. Eller at arbeidsliv er et konstruktivt område for å endre livsstil og innhold i livene til mennesker som har rusproblemer, slik for eksempel Biernacki (1986) antyder. Undersøkelsen peker i retning av at dette er en prosess som må bearbeides «først» uten å være tilknyttet et arbeidsforhold.

Hva «løste» arbeidslivet?

Som arbeidstakere slapp informantene å stå med «lua i handa» og være avhengig av velferdsstatens økonomiske betingelser. Betingelsene som på den ene siden hadde ført dem inn i rollene som bruker, klient og pasient, måtte også bidra til å selvstendighet og løsrivelse fra rollene. Jeg mener at arbeidslivet hadde en viktig betydning i denne sammenhengen. De fikk brukt seg selv og fikk bekreftelse av andre på arbeidet som de utførte. Dette skapte anerkjennelse og mening slik Astrid uttrykte det i innledning i kapittel 1. Fortiden fikk ikke så stor betydning eller negativ innvirkning på hvordan de oppfattet seg selv i relasjoner med andre i arbeidsmiljøet.

Det å bli arbeidstaker krevde på lik linje med å bli rusfri, en enorm omstilling. Det hadde også krevd en rekke andre omstillinger som i liten grad blir vektlagt i de kvalitative studiene som er presentert i kapittel 3. Biernacki (1986) viser til at deltakelse i arbeidslivet kan skape forutsigbarhet og noe å fylle tiden med, som også innebærer langsiktig planlegging for den enkelte. Forstått som at spontane handlinger ble gjennom deltakelse i arbeidslivet til mer langsiktig planlegging av livet. Det å handle spontant og ureflektert er ofte en del av ruslivet.

Undersøkelsen viser at de institusjonelle betingelsene og den langsiktige hjelpen hadde stor betydning i prosessene med å bli stabil arbeidstaker. Hjelpen som gis må dessuten være rettet mot den situasjonen den enkelte står ovenfor. Dette funnet løfter frem betydningene av å belyse det å ha rusproblemer som et fenomen som det krever et mangfold av tjenester over tid til å arbeide seg ut av, slik Laundet (2007) presentert i kapittel 2, peker på. Det å forfekte at arbeid og aktivitet er viktige målsettinger for mennesker med rusproblemer, innebærer hjelp til å håndtere avhengigheten til rusmidlene, men også hjelp til å løse opp i problemene de er omgitt av. Jeg er enig med Laundet (2007) i at bedring eller det å få et bedre liv, må sees i sammenheng med de andre samfunnsforholdene eller livsvilkårene til den enkelte. Min undersøkelse bekrefter langt på vei denne forståelsen. Studien viser også at for en del av informantene var det viktig å få hjelp til å finne interesser som kunne føre dem over i andre typer av arbeid, med et annet innhold. Informantene beskrev sin situasjon som å ha «mistet alt». De hadde svake relasjoner til andre utenfor rusmiljøet. De var uten ordinært arbeid og var lite motivert for å begynne å arbeide. Motstanden til arbeid kan for noen fortolkes som at tidligere arbeidsliv ikke hadde gitt dem særlig mening. Det var med andre ord for noen en «dårlig strategi» å innrette seg mot det de tidligere hadde av arbeidserfaringer. De var redde for at denne strategien ville skape nye nederlag. Funnet løfter frem betydningene av å belyse inkludering i arbeidslivet som noe mer enn tilgang til arbeid. Arbeidsliv måtte skape en form for mening som er vanskelig å måle eller standardisere. Dette funnet løfter også frem viktigheten av å se arbeidsliv i et langsiktig perspektiv også når det gjelder de sosialpolitiske føringene som danner premissene for hvordan arbeidsinkludering skal utføres i praksis. Satt på spissen, dersom deltakelse i arbeidslivet skal være normgivende for NAV sitt arbeid, så må det også legges til rette for avklaring som også innbefatter rusbehandling og ikke minst tilgangen til skolegang og utdanning. Ved å rette fokus kun mot direkteplassering inn i arbeidslivet er det en fare for å utvikle kortsiktige løsninger, på en målsetting som ifølge denne undersøkelsen krever langsiktig planlegging og oppfølging, både fra den enkelte og tjenestene.

Prosessene til «å bli vanlig»

Betingelsene fra institusjonene som informantene internaliserte ble ikke gjort uten motstand og protester. Dette kom tydeligst til uttrykk når det gjaldt kravene til aktivitet og arbeid. Deltakelse i arbeidslivet var ikke et eksplisitt mål for den enkelte. De viste frem sine standpunkter til hva som passet og ikke passet med deres forståelser av hva det fremtidige livet skulle innebære. De ville ikke bli A4 mennesker med alt det innebar av forpliktelser. Motstanden mot arbeid kan

også betegnes som produktiv og kan sees som et oppgjør med fortiden også når det gjaldt arbeidsliv. Arbeidslivet måtte tilføre dem mening, men som hadde ulik betydning for informantene. Dette krevde at informantene måtte se fremover. Skole og utdanningene bidro til å skape andre syn på seg selv. Det skapte selvstillitt og positivt syn på fremtiden. De utviklet språket, fikk kunnskaper om samfunnet og ikke minst om seg selv som skoleflinke. Dette funnet viser også at utdanning og skole kan forstås som en produktiv del av prosessene med å skape andre liv (Foucault, 1980). Utdanning bidro både til å utvikle selvillit og et stabilt arbeid med meningsfullt innhold. Fossestøl et al. (2016, s. 10) viser i en gjennomgang av arbeidsrettede tiltak i NAV at ordinære utdanningsløp har positive langtidseffekter for mennesker med nedsatt arbeidsevne, men at dette er tiltak som det er knyttet restriksjoner til og som benyttes i mindre grad enn andre arbeidsrettede tiltak for mennesker med nedsatt arbeidsevne. Dette kan ifølge Fossestøl et al. (2016) ha sammenheng med at effektene av utdanningsløp ikke vises på kort sikt. Kanskje kan det også ha sammenheng med at utdanningsløp har en økonomisk omkostning. Informantene brukte tid på å utdanne seg. De lengste løpene tilsvarte 6 år etter at de hadde gjennomført rusbehandling. Informantene i dette studie hadde få muligheter til å finansiere utdanningen på egenhånd. De fleste var avhengig av økonomisk støtte fra NAV til å gjennomføre studieløpene. I Stortingsmelding nr. 9 (2006-2007, s. 90) blir det pekt på at det: «er vanskelig å avgjøre hvor grensene skal gå mellom de som kan finansiere egen utdanning gjennom lån, og de som skal få utdanning på det offentliges bekostning». I meldingen (Meld. st. 9 (2006-2007, s. 90)) blir dette synet begrunnet med at det er «viktig å avgrense tilbudet på en måte som gjør at man ikke fanger opp personer som kunne gjennomført opplæringen med egen finansiering». Jeg mener at denne undersøkelsen viser at utdanning kan være en god økonomisk og sosial investering til å etterstrebe målene om deltakelse i arbeidslivet.

Funnene i avhandlingen utdyper betydningen av det å endre livssituasjon ikke nødvendigvis var et rasjonelt valg eller en motivasjon som ble drevet frem av informantenes personlige beslutninger. Bevisstheten rundt egen situasjon var tilstede, alle informantene visste at livet de levde var skadelig, både for dem selv og omgivelsene. De hadde flere ganger forsøkt å gjøre noe med situasjonen. To tredjedeler av informantene hadde gjennomført flere rusbehandlinger og alle hadde forsøkt å kutte ut rusen på egenhånd, opptil flere ganger. Kanskje var det nettopp erfaringene fra tidligere behandlingsopphold og egne forsøk på å bli rusfri som bidro til å bevisstgjøre at det var mulig å bli rusfri? De visste at de kunne klare å bli rusfri, men de trengte hjelp til å løse de andre problemene som hadde utviklet seg, for å leve et meningsfullt liv uten

å ruse seg på skadelige måter. De visste hva forventningene var, men de trengte hjelp til å reflektere og bli bevisst på hvordan de skulle håndtere livene som rusfri. Etter min oppfatning er Meads (1934/1977) perspektiver på symbolformidlet interaksjon et viktig bidrag til å forstå prosessene som informantene vektla som betydningsfulle. Fellesskap med andre i rusbehandling reduserte ensomheten og skapte trygghet i en utfordrende situasjon. De ble skjernet fra rusmiljøet, bodde trygt og ble gradvis introdusert for samfunnets forventninger gjennom samhandling med andre innen ettervern, utdanningsinstitusjoner og NAV.

Maktens produktive aspekter i prosessene

Undersøkelsen representerer en relativ *strukturell lesning* av den symbolske interaksjonisme, med vekt på den sosialt betingende delen av selvet, som kopler sosiale identiteter med organisatorisk maktutøvelse. Informantene vektla hjelpeapparatets betydning som noe produktivt i prosessene. Dette kom kanskje tydeligst til uttrykk i rusbehandlingen. Informantene brukte ikke makt som begrep til å fortolke prosessene, det er det jeg som gjør, med inspirasjon hentet fra Foucaults teorier om makt som desentralisert styring (makt- og selvteknologi) og produktiv makt (Foucault, 1980/1988). Det ble stilt en rekke krav til informantene som de måtte oppfylle for å få hjelp mens de var en del av rusbehandlingen. De terapeutiske teknikkene kan sies utrykke kravene og synliggjorde et maktforhold mellom informantene og behandlingskulturen. Det produktive aspektet av makten i beskrivelsene, det vil si at informantene opplevde å få redskaper (teknologier) til å mestre sitt eget liv (Foucault, 1988) var betinget av de sosiale institusjonene. Informantene tilskriver institusjonene mye av æren for at de klarte å ta til seg hjelpen som ble tilbudt. Makt teknologiene beveget informantene inn i retninger, hvor de ble regulert og måtte ta del i de konsekvensene som avhengigheten til rusmidlene og rusproblemene hadde utløst for dem selv og deres omgivelser. De måtte innordne seg i institusjoner med prosedyrer og prinsipper som ble styrende for deres handlinger. Informantene vurderte dette som produktivt og identifiserte seg med hjelpen de hadde fått i rusbehandlingen som nødvendig for de videre prosessene.

Det ble viktig å få avstand til rusen, forholde seg til seg selv og andre, og gjenoppta kontakten med sine barn og familie. Dette var kontinuerlige prosesser som innebar vanskelige valg, sterk vilje, ydmykhet og overgivelse. For noen ble teknikkene fra behandlingsinstitusjonene en viktig del av deres nåværende identitet. Dette kom sterkest til uttrykk fra dem som hadde gjennomført

rusbehandling etter 12-trinnsmodellen og som deltok aktivt i selvhjelpsgruppene i etterkant. I Norge utgjør 12- trinnsbehandling en liten andel av rusbehandlingstilbudet. Omtrent 5 prosent av rusbehandlingstilbudet som tilbys innen helseforetakene er 12-trinnsbehandling etter Minesotamodellen (Vederhus et al., 2008). AA ideologien og praktiseringen av den i rusbehandling og selvhjelpsgrupper har blitt kritisert for å være konfronterende med vekt på at rusavhengighet forstås som en sykdom som ikke kan behandles med medisin. Det er et varig trekk ved individene som må håndteres med AA fellesskapets støtte (Valverde & White-Mair, 1999). Det er vel kanskje denne siden av behandlingsformen som er problematisk og lite forenelig med de nyliberale ideene om selvkontroll og autonomi, som også preger skadereduksjonsperspektivet. I følge Bateson (1972) kan AA ideologien sees som en utvidet forståelse av vårt psykologiske selv, som handler om noe mer enn rasjonalitet og individualitet. Det å overvinne rusavhengigheten handlet også om vanskelige følelser og eksistensielle valg.

Enkelte av informantene var også kritisk til denne ideologien, fordi deltakelse i selvhjelpsgruppene ikke førte dem ut av identiteten som rusavhengig i et langsiktig perspektiv, mens for andre ble AA bevegelsen en viktig del av deres nåværende identitet. Det å delta i selvhjelpsgruppene utvidet deres sosiale nettverk og tilhørighet i overgangene mellom de ulike institusjonene. For noen ble det et livslangt prosjekt, mens for andre fungerte gruppene som et supplement og hjelp i perioder. Når jeg løfter frem makten i rusbehandlingssituasjonen, er det for å synliggjøre de ideologiske føringene som etter mitt syn også innebærer makt. For informantene var hjelpen produktiv, men maktaspektet løfter også frem etiske dilemmaer som: hvor langt er det mulig å gripe inn i menneskers liv? Eller om man skal gjøre denne tilnærmingen mer legitim fordi den hjelper eller kan gi mening i vanskelige faser? De samme spørsmålene må også stilles til utformingen av de sosialpolitiske virkemidlene, kunnskapsgrunnlaget som utvikler tjenestene og i praksisutførelsen av det sosialfaglige arbeidet. Hvor langt kan vi gripe inn i menneskers liv og hvor mye ansvar skal vi pålegge den enkelte til å få et bedre liv?

Ettervernet hadde i denne sammenheng en unik posisjon. De fulgte informantene opp uten å ha det økonomiske ansvaret eller ansvaret for å finne en jobb til informantene. De unngikk den vanskelige dobbeltrollen, mellom sosial kontroll og støtte, som innenfor sosialt arbeid ofte blir betegnet som «janusansikt» (Jarvinen, 2002). Ved å fordele ansvaret for oppfølging mellom flere sosiale institusjoner som i denne sammenhengen i hovedsak var ettervernet, NAV og

utdanningsinstitusjonene, ble den enkelte fulgt opp på en helhetlig måte. Maktaspektet var også til stede her, men mer skjult. Institusjonene delte ansvaret mellom kontroll og støtte av informantene. De ble fulgt opp av skolen når det gjaldt studieprogresjon, av ettervernet når det gjaldt daglig oppfølging og trygt bosted, av NAV når det gjaldt arbeidsliv og søknader om økonomisk bistand. På denne måten hadde også de ulike institusjonene sine arbeidsområder og ansvar som til sammen utgjorde en helhet og noe av kjernen i endringsprosessene etter at informantene hadde gjennomført rusbehandling. Men dette gjaldt ikke alle og sier noe om at oppfølging kan gis på flere og fleksible måter, uten å bo i institusjon, men hjelpen må tilpasset den enkeltes situasjon.

Utfordringer i den sosialfaglige praksis

Jeg mener at perspektivene på makt, tid og identitet løfter frem de dilemmaene som den enkelte og hjelpeapparatet står ovenfor når det gjelder arbeidsinkludering for mennesker med rusproblemer. Undersøkelsen viser at dette er vanskelig og kompliserte prosesser som jeg har løftet frem ved å belyse det fra dem som har vært berørt. Funnene fra undersøkelsen viser også betydningene av å ha tilgang til et hjelpeapparat som bevisstgjør det er mulig å endre livssituasjonen ut i fra visse betingelser og langsiktig oppfølging. I kapittel 2 viser jeg til hvordan arbeidsinkludering og rusbehandling domineres av økt fokus på individuelle tilnærminger og mindre på de samfunnsmessige forholdene. Reformene som jeg har vist til i kapitlet kan sees i denne sammenhengen, med økt grad av effektivisering og større grad av målstyring av tjenestene. Endringene mot en mer effektivisering og målstyrte tjenester kan også sies å ha endret maktforholdet fra en gradvis overføring fra det politiske nivået til et mer administrativt og profesjonelt ansvar (Kroken et al., 2016). Endringene innebærer et skifte fra direkte til mer indirekte styring, hvor de profesjonelle forvalter mer ansvar på politikkenes vegne. Maktforholdene er i endring slik også Foucault (1988) viser med begrepet «gouvernementality». Dreiningen mot en mer indirekte styring har resultert i økt fokus på forholdet mellom statens og borgernes interesser hvor makt teknologiene styres på måter som virker gjennom individet ikke på tvers av dem (Villadsen, 2007).

Forskyvingene av ansvaret «nedover» betyr også endringer i maktforholdet mellom den profesjonelle og brukerne. Større vekt på det individuelle ansvaret hos brukerne som forventes å ta mer positive og produktive valg i eget liv og situasjon (Villadsen, 2004). Forskyvningen

over på individuelle plikter som ifølge Kildal (2012) preger utformingen av sosiale stønader, kan også sies å prege rusbehandling. Kristiansen et al., (2005) hevder i kapittel 2 at sosialt arbeid befinner seg innenfor et paradigmeskifte hvor brukerne forventes å ta mer ansvar for å forhandle om rusbehandling, mens det tidligere var sosialarbeiderne som definerte rusbehandling som en måte å forebygge fattigdom på.

Endringene i de sosialpolitiske føringene har også noen produktive sider, som ønsket om å gjøre individene handlingskompetente på bestemte måter. Ansvarliggjøring kan med andre ord også bety at brukerne i større grad involveres og gjøres til aktiv medvirker i behandlingsforløp og oppfølging. Informantene løfter frem betydningene av å ta ansvar og bli bevisst sin situasjon som en viktig del av endringsprosessene, gjennom trinnvise prosesser i samhandling med hjelpeapparatet. Et spørsmål som melder seg i denne sammenheng er hva brukerne selv kan ta ansvar for og hva som er velferdsstatens ansvar. Spørsmålet er betimelig og utfordrer synet på hva slags forståelse og kunnskapssyn som råder. Utfordringene blir slik jeg ser det også et spørsmål om hva som vektlegges i praktiseringen av det sosialfaglige arbeidet. Selseng (2017, s. 25–26) viser i en avhandling om praktiseringen av sosialt arbeid i kommunalt rusarbeid at mer av ansvaret blir overført til brukerne, samtidig som ansvarsområdet til de profesjonelle har blitt mer omfattende, men samtidig diffuse. De institusjonelle og kulturelle forholdene virker inn på hvordan brukerne og deres problemer blir definert og kategorisert, og hvilke utslag dette får for hvilken hjelp klientene får (Järvinen et al., 2003/2012).

Selseng (2017) setter også fokus på at brukernes problemer i større grad blir vurdert som individualpsykologiske utfordringer, hvor sykdom og manglende motivasjon preger tilnærmingen, mens brukernes egne forståelser handler om sosiale og strukturelle begrensninger. Dette samsvarer også med perspektivene til Thommesen (2008) og Järvinen et al. (2003/2012) sine analyser av forholdet mellom brukerne og de profesjonelle. Utfordringen i den praktiske utformingen handler også om økt vekt på arbeidslinjen, som påvirker sosialarbeiderens forventninger til brukerne (Stjernø & Øverbye, 2012; Terum, Tufte & Jessen, 2012). Det siste utviklingstrekket som Selseng (2017) påpeker, er utviklingen av integrerte modeller for tjenesteyting, som sømløse og integrerte tjenestetilbud. NAV-kontorene er et eksempel på denne tilnærmingen, hvor alle tjenestene samles under ett for å integrere dem og gjøre det enklere for brukerne, men som også er nært forbundet med aktiviseringspolitikken.

Målet med å integrere arbeidsmarkedstiltak, økonomisk bistand og sosiale tjenester har vært å bidra til økt vekt på arbeid og aktivitet.

Tendensene og utviklingstrekkene som Selseng (2017) påpeker, skaper nye hjelpe- og brukerposisjoner med andre handlingsrom for det sosialfaglige arbeidet. En utfordring i denne sammenheng kan være at bruken av evidens og effektmålinger som kunnskapskilde ikke synliggjør betydningene av de relasjonelle forholdene mellom den enkelte og de ansatte i hjelpeapparatet. Dette er en utfordring som også berører praktiseringen av det sosialfaglige arbeidet. Økt innslag av evidensbasert tilnærming innen rusarbeid og arbeidsinkludering, aktualiserer også forholdet mellom vitenskap og praksis og mellom teori og praksis (Levin, 2004, s. 47-52) Kanskje kan det hevdes at denne debatten har fått «ny» aktualitet innenfor den sosialfaglige praksisen ettersom denne type kunnskap er i ferd med å inngå som en sentral del av styringskonseptet i velferdspolitikken, uttrykt gjennom «kunnskapsbasert praksis» (Ekeland 2014,b). Utfordringene retter seg også mot økt innslag av standardisering av arbeidsoppgavene som har ført til større vekt på målstyring, som konsekvenser av New Public Management (Ekeland & Heggen, 2014,a; Ekeland, 2014b).

Utviklingstrekkene utfordrer grunnkjernen i sosialt arbeid, som ifølge Levin (2004) også må relateres til den sosiale situasjonen som brukerne befinner seg i. Med mindre vekt på de sosiale omstendighetene reduseres noe av grunnkjernen i praktiseringen av sosialt arbeid i møte med brukerne og gjøres mer instrumentelle. De nye styringsmentalitetene i sosialt arbeid som både Kristiansen et al., (2005) og Selseng (2017) påpeker, kan bidra til å redusere sosialt arbeids rolle til moralske og politiske diskurser og undergrave sosialarbeidernes profesjonelle autonomi. Den økte fremveksten av evidensbasert praksis kan også ifølge Vindegg (2009, s. 82) utfordre sosialt arbeids kollektive identitet, basert på solidaritet med utsatte grupper, frigjøring og en kamp for sosiale rettigheter. Det er likevel vanskelig å være uenig i at effektene av det sosialfaglige arbeidet også må være nyttig. Og at tiltakene som anvendes i den praktiske utformingen må være virksomme ovenfor brukerne av tjenestene.

[Implikasjoner for praksis og videre forskning](#)

Utfordringene som Selseng (2017) viser til er ingen ny debatt, men et spenningsfelt som har pågått siden fagets opprinnelse (Levin, 2004). Diskusjonene om forholdet mellom personen og situasjonen løfter også opp betydningene av å belyse hva «kunnskapsbasert praksis» innebærer

og hva som i mindre grad løftes frem i denne type av kunnskap. Undersøkelsen viser at det er viktig å få frem de subjektive erfaringene og kontekstene som den enkelte berøres av, nettopp for å utvide kunnskapsgrunnlaget om hva som kan være virksomt. Større fokus på kunnskap «nedenfra» løfter også opp betydningen av å diskutere forholdet mellom individet og samfunnet og mellom makt og kontroll som innspill til utviklingen av «kunnskapsbasert praksis».

I den videre utviklingen av kunnskapsgrunnlaget for praksisutformingen i sosialt arbeid, er det etter mitt syn viktig å vektlegge kunnskap om de subjektive erfaringene til mennesker som er berørt av det å ha rusproblemer, hvilke utfordringer det er forbundet med å få et bedre liv og på hvilke måter arbeidslivet kan bidra i denne sammenhengen. Med dette mener jeg at det er viktig at fagutviklingen innen sosialt arbeid har et fokus på å løfte frem brukerne av tjenestene som subjekter og hvilken betydning sosialarbeiderne kan utgjøre i denne samhandlingen. Dette er kunnskap som kan bidra til å utvide forståelsen av den mer instrumentelle kunnskapen som kan sies å dominere i praksisfeltet og i de politiske styringsdokumentene, når det gjelder arbeidsinkludering og forskning på rusfeltet.

Referanseliste

- Andersen, D. & Järvinen, M. (2007). Skadereduksjon – idealer og paradokser. *Nordisk Alkohol & Narkotikatidsskrift*, 23(5), 305–321.
- Andenæs, A. (1995). *Foreldre og barn i forandring*. Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Andreassen, T. & Fossetøl, K. (2011). *NAV ved et veiskille: organisasjonsendringer som velferdsreform*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Asmundsen, V. & Jöhncke, S. (2004). Perspektiver på brukere. I Asmundsen, V. & Jöhncke, S (red.), *Brugerperspektiver. Fra stofmisbruk til sosialpolitikk?* Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Aakvaag, G.C. (2008) *Moderne sosiologisk teori*. Trondheim: Abstrakt Forlag.
- Bateson, G. (1973). The cybernetics of "self": A theory of alcoholism. I G. Bateson (red.), *Steps to an ecology of mind*. New York: Ballantine Books.
- Bauld, L., Templeton, L., Silver, K., McKell, J., Novak, C. & Hay, G. (2013). Pathways back to work for problem alcohol users. *Policy Studies*, 34(3), 360–376. <https://doi.org/10.1080/01442872.2013.804303>
- Bauld, L., McKell, J., Carroll, C., Hay, G. & Smith, K. (2012). Benefits and employment: drug users experience welfare and routes into work. *Journal of Social Policy*, 41(4), 751–768. <https://doi.org/10.1017/S004727941200030X>
- Berger, P. & Luckman, T. (1966). *The social construction of reality. A treatise in the sociology of knowledge*. New York: Doubleday Anchor.
- Biernacki, P. (1986). *Pathways from heroin addiction: recovery without treatment*. Philadelphia: Temple University Press.
- Blomqvist, J. (2002). Recovery with and without treatment: A comparison of resolutions of alcohol and drug problems. *Addiction Research and Theory*, 10(2), 119–168.
- Blumer, H. (1969). *Symbolic interactionism: perspective and method*. Berkeley: University of California Press.

- Blumer, H. (2004). *George Herbert Mead and human conduct*. Introduksjon og publisert av Thomas J. Morrione. California: Alta Mira Press.
- Bond, G. R., Drake, R. E. & Becker, D. R. (2008). An update on randomized controlled trials of evidence-based supported employment. *Psychiatric Rehabilitation J*, 31(4), 280–290. <https://doi.org/10.2975/31.4.2008.280.290>
- Bond, G. R., Drake, R. E. & Becker, D. R. (2012). Generalizability of the Individual Placement and Support (IPS) model of supported employment outside the US. *World Psychiatry*, 11(1), s. 32–39. <https://doi.org/10.1016/j.wpsyc.2012.01.005>
- Bramness, J. (2012). Innledende ord. I Andresen, N. E. & Lossius, K. (red.), *Håndbok i rusbehandling. Til pasienter med moderat til alvorlig rusmiddelavhengighet*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, s. 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp>
- Bukve, (2016). *Forstå, forklare, forandre*. Om design av samfunnsvitskaplege forskningsprosjekt. Oslo: Universitetsforlaget.
- Cebulla, A., Smith, N. & Sutton, L. (2004). Returning to Normality: Substance User's Work Histories and perceptions of work during and after recovery. *British Journal of Social Work*, 34, s. 1045–1054. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bch128>
- Charmaz, K. (2002). Qualitative interviewing and grounded theory analysis. I J. F. Gubrium & J.A. Holstein (red.), *Handbook of interview research: context and method*, s. 675–94. Sage.
- Christie, N. & Bruun, K. (2009). *Den gode fiende*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Damsgaard, H.L. (2010) *Den profesjonelle sosialarbeider: profesjonalitetens mange ansikter*. Oslo: Cappelen Akademiske Forlag.
- Dean, M. (2007). *Governing societies: political perspectives on domestic and international rule*. London: Open University Press, McGraw-Hill Education.
- Duffy, P. & Balwin, H. (2013). Recovery post treatment: plans, barriers and motivators. *Substance abuse treatment, prevention and policy*, 8(6). doi: 10.1186/1747-597X-8-6.

- Ekeland, T. J. & Heggen, K. (2014a). Meistring og myndiggjering – reform eller retorikk? I: T.J. Ekeland & K. Heggen (red) *Meistring og myndiggjering. Reform eller politikk*, s. 13-28. Oslo: Gyldendal Akademiske.
- Ekeland, T. J. (2014b). Frå objekt til subjekt- og tilbake igjen? – Om tilhøve mellom kunnskap, praksis og styring. *Tidsskrift for Psykisk Helsearbeid*, 11(03), s. 211–220.
- Ellingsen, T. I., Levin, I., Berg, B. & Kleppe, L. C. (2015). *Sosialt arbeid. En grunnbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Engebretsen, E. & Heggen, K. (2012). Å lese makt i tekst. I E. Engebretsen & K. Heggen (red.), *Makt på nye måter*, s. 24-32. Oslo: Universitetsforlaget.
- Esping-Andersen, G.(1999). *Social foundations of postindustrial economies*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0198742002.001.0001>
- Fekjær, H. O. (2009). *Rus, bruk, motive, skader, behandling, forebygging og historikk*. Oslo: Gyldendal Akademiske.
- Fjær, S. (2008). *Nordisk samfunnsvitenskapelig forskning om alkohol og narkotika*. Rapport 8/2008. Bergen: Rokkansenteret.
- Fløtten, T., Hermansen, Å., Hippe, J. M. & Lescher-Nuland, B. R. (2011). *Innmeldt, utmeldt eller påmeldt? et annet bilde av utenforskap i Norge*. Oslo: FAFO- rapport.
- Fossestøl, B. (2012). *Kunnskapsbasert praksis i sosialtjenesten. Om profesjonalitet og dømmekraft i sosialt arbeid*. Ph.D.-avhandling. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Fossestøl, K., Breit, E. & Borg, E. (2014). Hvorfor lykkes i NAV- kontorene med å jobbe mer arbeidsrettet? *Søkelys på arbeidslivet*, 33(01–02), s. 5–23.
- Fossestøl, K., Berg, H., Borg, E., Gleinsvik, A., Maximova-Mentzoni, T. & Pedersen, E. (2016). *Idealer og realiteter i forvaltningen av arbeidsrettede tiltak i NAV*. Oslo: AFI rapport 2016:07.
- Foucault, M. & Gordon, C. (1980). *Power/knowledge: selected interviews and other writings 1972-1977*. Brighton: Harvester Press.

- Foucault, M. (1988). *Technologies of the Self. I: Martin, H.M., Gutman, H. & Hutton, P. H. Technologies of the self: a seminar with Michel Foucault.* Amherst, Mass: University of Massachusetts Press.
- Foucault, M. (1999). *Overvåkning og straff: det moderne fengsels historie.* Oslo: Gyldendal.
- Frøyland, K. (2007). *Med arbeidslivet som arena. Om kunnskaps- og utviklingsbehov i arbeidsrelatert rusmiddelforskning.* SIRUS skrifter 4/2007. Statens institutt for rusmiddelforskning. Oslo: 2007.
- Frøyland, K. & Spjelkavik, Ø. (2014). *Inkluderingskompetanse. Ordinært arbeid som mål og middel.* Oslo: Gyldendal Akademisk Forlag AS
- Fugletveit, R. (2014). «...Jeg hadde ingenting...» I Skærbæk, E. & Nissen, M. (red.), *Psykososialt arbeid: fortellinger, medvirkning og fellesskap*, s. 134-149. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Furuholmen, D. & Schanke Andresen, A. (2007). *Fellesskap som metode. Om miljøterapi og rus.* Oslo: Cappelen Akademiske Forlag.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures.* New York: Basic Books.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity.* Cambridge: Polity Press.
- Glaser, B. G. & Strauss, A. L. (1967). *The discovery of Grounded Theory.* New York: Adline de Gruyter.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: notes on the management of spoiled identity.* Harmondsworth: Penguin Books.
- Granfield, R. & Cloud, W. (1999). *Coming clean: Overcoming addiction without treatment.* New York university Press.
- Greiff, N. G. & Skogens, L. (2017). Positive process of change among male and female clients treated for alcohol and/or drug problems. *Journal of Social Work, 17(2)*, 186–206. <https://doi.org/10.1177/1468017316638576>
- Gubrium, J. F. & Holstein, J. A. (2003). Active Interviewing. I Gubrium, J. & Holstein, J. A. (red.), *Postmodern Interviewing.* Sage Publication Inc.

- Halkjellsvik, T. & Storvoll, E. (2016). Korrigendum: Andel av befolkningen i Norge med et risikofylt alkoholkonsum målt gjennom Alcohol Use Disorder Identification Test (AUDIT). *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, 33(4), s.49-60.
- Halvorsen, J. S. (2012). AA (Anonyme alkoholikere), 12-trinnsprogrammet og rusbehandling. I Lossius, K. (red.), *Håndbok i rusbehandling*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Haraway, D. (1991). «Situated Knowledge: The sciences question in feminism and the privilege of partial perspective». I Haraway, D. (red.), *Simians, cyborg, and women The reinvention of nature*. London: Free Association.
- Hatland, A. & Øverbye, E. (2011). Syk eller arbeidsledig? I A. Hatland & E. Øverbye (red.), *Veivalg i velferdspolitikken*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Hauge, R. (1999). The public health perspective and the transformation of Norwegian alcohol policy. *Contemporary Drug Problems*, 26, 193–207.
<https://doi.org/10.1177/009145099902600202>
- Haugum M, Holmboe O, Iversen HH, Bjertnæs ØA. (2016). *Pasienterfaringer med døgnopphold innen tverrfaglig spesialisert rusbehandling (TSB). Resultater etter en nasjonal undersøkelse i 2015*. Rapport nr. 1–2016. Oslo: Folkehelseinstituttet.
- Helgeland, I. M. (2007). *Ung med atferdsvansker blir voksne. Hvordan komme de inn i et positivt spor?* Oslo: Unipub.
- Helsedirektoratet.no *Terapeutisk rusbehandling*. Lastet ned elektronisk:
<https://www.helsedirektoratet.no/retningslinjer/behandling-og-rehabilitering-av-rusmiddelproblemer-og-avhengighet/seksjon?Tittel=terapeutiske-tilnærminger-i-rusbehandling-9262>.
- Helsedirektoratet (2018). *Aktivitetsdata for psykisk helsevern for voksne og tverrfaglig spesialisert rusbehandling 2017*. Norsk pasientregister. Rapport IS-2709. Oslo: Helsedirektoratet.
- Holst, C. (2009). I beste mening. Opposisjonsvitenskapens fallgruver. I Christensen, J., Tranøy, B., S. & Nuland, B., R. (red.), *Hjernen er alene: Institusjonalisering, kvalitet og relevans i norsk velferdsforskning*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Holstein, J. A. & Gubrium, J.F. (2001) Introduction: Trying times, troubled selves. I: J.F. Gubrium & J.A. Holstein (red) *Institutional selves. Troubles identities in a postmodern world*, s. New York: Oxford University Press.
- Holstein, J. A. & Gubrium, J.F. (2003) Active interviewing. I J.B. Gubrium & J. A. Holstein *Postmodern interviewing*, s. 67-80. California:Sage publications.
- Hydèn, M. (2000). Forskningsintervju som relationell praktik. I H.Haavind (red.), *Kjønn og fortolkende metode. Metodiske muligheter i kvalitativ forskning*, s. 130-154. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Hustvedt, I.B., Lie, T., Håland, M.E., Stevenson, B., & Nesvåg, S.M. (2018). *Tjenestemottakere med rus- og psykiske helseproblemer i kommunene. Brukerplanstatistikk 2017*. Stavanger: Helse Stavanger.
- Haavind, H. (1987). *Liten og stor: mødres omsorg og barns utviklingsmuligheter*. Oslo: Universitetsforlaget
- Haavind, H. (2000). På jakt etter kjønne betydning. I H. Haavind (red.), *Kjønn og fortolkende Metode. Metodiske muligheter i kvalitativ forskning*, s. 7-59. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Jansen, K. & Anne E. Hovden(2018). *Metadonet reddet livet mitt. Men det var ikke dette livet jeg ville ha*. Aftenposten, Morgen Del 1, s. 6-9.
- Järvinen, M. (2002). Mødet mellom klient og system – om forskning i sosialt arbeid. *Dansk sociologi*, 2, s. 73-58.
- Järvinen, M. (2003). Att skabe en klient. I Järvinen, M- & Mik-Meyer, N. (red.), *At skabe en klient*, s. 9-24. København: Hans Reitzels Forlag.
- Järvinen, M. (2004a). Life histories and the perspective of the present. *Narrative Inquiry*, 14(1), s. 45–68.
- Järvinen, M. & Mortensen N. (2004b). Magfulde møde mellem system og klient. Teoretiske perspektiver. I M. Järvinen, Larsen, E., J. & N. Mortensen (red.), *Det magtfulde møde mellem system og klient*. København: Hans Reitzels Forlag, 9-27.

- Järvinen, M. (2005). Interview i en interaksjonistisk begrepsramme. I M. Järvinen & N. Mik-Meyer (red.), *Kvalitative metoder i et interaksjonistisk perspektiv*, s. 27-48. København:Hans Reitzels Forlag.
- Järvinen, M. & Mik-Meyer, N. (2005). Kvalitative metoder i et interaksjonistisk perspektiv. I M. Järvinen & N. Mik-Meyer (red.), *Kvalitative metoder i et interaksjonistisk perspektiv*, s. 9-24. København: Hans Reitzels Forlag.
- Järvinen, M. & Mik-Meyer, N. (2012). *Att skabe en professionell*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Järvinen, M. (2017). Symbolsk interaksjonisme som analysestrategi. I Järvinen, M. og Mik-Meyer, N.(red) *Kvalitativ analyse. Syv tradisjoner*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Juritzen, T. & Heggen K. (2006). Omsorgsmakt; relasjonsnære sonderinger mellom makt og avmakt. *Sosiologi i dag*, 36(3), s. 61–80.
- Kemp, P. & Neale, J. (2005). Employability and problem drug users. *Critical Social Policy*, 25(1), s. 28–46. <https://doi.org/10.1177/0261018305048966>
- Kildal, N. (2012). Fra arbeidsetos til insentiver og velferdskontrakter. I S.Stjernø, & E. Øverbye (red.), *Arbeidslinja. Arbeidsmotivasjon og velferdsstaten*, s. 177-187. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kristiansen, A. & Svensson, B. (2005). En nedrustad narkomanvård ur brukarnas perspektiv. *Nordisk sosialt arbeid*, 3(25),s.220-230.
- Kroken, R. & O. L. (2016). Forvaltning av makt og moral i velferdsstaten. I R. Kroken & O. J. Madsen (red), *Forvaltning av makt og moral i velferdsstaten. Fra sosialt arbeid til «arbeid med deg selv»*, s.10-23. Oslo: Gyldendal Forlag.
- Kvale, S. (2009). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal Norsk forlag.
- Laudet, A. B. (2007). What does recovery mean to you? Lessons from recovery experience for research and practice. *Journal of Substance Abuse Treatment*. 33, s. 243–256. <https://doi.org/10.1016/j.jsat.2007.04.014>.
- Lauritzen, G., Ravndal, E. & Larsson, J. (2012). *Gjennom 10 år. En oppfølgingsstudie av narkotikabrukere i behandling*. Oslo: Statens institutt for rusmiddelforskning.
- Levin, I. (2004). *Hva er sosialt arbeid?* Oslo: Universitetsforlaget.

- Levin, I. & Trost, J. (2005). Symbolsk interaksjonisme. – Hverdagslivets samhandling. I M. H. Jacobsen & S. Kristiansen (red), *Hverdagslivet – sosiologier om det upåagtede*, s. 106-132. København: Han Reitzels Forlag.
- Lipsky, M. (1980). *Street level bureaucracy*. New York: Russel Sage Foundation.
- Lundberg, K. (2012). *Uforutsigbare relasjoner. Brukererfaringer, Nav-reformen og levd liv*. Avhandling for graden philosophiae doctor (ph.d.) Universitet i Bergen.
- Lundgren, V. G., Juritzen, T., Engebretsen, E. & Heggen, K. (2012). Makt. I E. Engebretsen & K. Heggen (red.), *Makt på nye måter*, s. 19-22. Oslo: Universitetsforlaget.
- Madsbu, J. P. (2011). Hvordan etablere vitenskapelig kunnskap om samfunnet. Innsamling, fortolkning og analyse av kvalitative data ved hjelp av Sensitizing Concept? I Madsbu, J. P. & Pedersen, M. (red.), *I verdens rikeste land. Samfunnsvitenskapelige innganger til norsk samtid*, s. 13-32. Valset: Serie: Vardeserien. Oplandske bokforlag.
- McIntosh, J. & McKeganey, N. (2000). Addicts' narratives of recovery from drug use: constructing a non-addict identity. *Social Science & Medicine*, 50, s. 1501–1510.
[https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(99\)00409-8](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(99)00409-8)
- McIntosh, J., Bloor, M. & Robertson N. (2008). Drug treatment and the achievement of paid employment. *Addiction Research and Theory*, 16(1), s. 37–45.
<https://doi.org/10.1080/16066350701699197>
- Mead, G. H. (1934). *Mind, self and society*. Introduksjon og publisert av Charles W. Morris. Chicago: The University of Chicago Press.
- Mead, G. H. (1959). *The philosophy of the present*. Introduksjon og publisert av A.E. Murphy. La Salle, IL: Open Court.
- Mead, G. H. (1977). *On social psychology*. Selected papers. Introduksjon og publisert av Anselm Strauss. Chicago: The University of Chicago Press.
- Meisingset, K. (2016). Big-data og genetikk. *Rus & Samfunn*, 06.
- Meld. St. 39 (1991–92). *Attføring og arbeid for yrkeshemmede. Sykepenger og uførepensjon*. (Attføringsmeldingen). Oslo: Arbeids- og administrasjonsdepartementet.

- Meld.St.35 (1994–95). *Velferdsmeldingen*. Oslo: Sosial- og Helsedepartementet.
- Meld. St. 9 (2006–2007). *Arbeid, velferd og inkludering*. Oslo: Arbeids- og Inkluderingsdepartementet.
- Meld. St. 30 (2011–2012). *Se meg! – alkohol – narkotika – doping*. Oslo: Helse- og Omsorgsdepartementet.
- Meld. St. 33 (2015–2016). *NAV i en ny tid- for arbeid og aktivitet*. Lastet ned fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-33-20152016/id2501017/sec1>
- Mik-Meyer, N. & Villadsen, K. (2007). *Magtens former. Sociologiske perspektiver på statens møde med borgeren*, s. København: Hans Reitzel Forlag.
- Mishler, E. (1986). *Research interviewing. Context and narrative*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Nafstad I. (2013). *Et anstendig menneske. Møter mellom rusbrukere og det offentlige rom i Oslo*. Ph. D. avhandling. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Neale, J., Nettleton, S. & Pickering, L. (2011). Recovery from problem drug use: What can we learn from the sociologist Erving Goffman? *Drugs: education, prevention and policy*, 18(1), s. 3–9. <https://doi.org/10.3109/09687631003705546>
- Neale, J., Nettleton, S. & Pickering, L. (2014). Gender sameness and difference in recovery from heroin dependence: a qualitative exploration. *Int J Drug Policy*, 25(1), s. 3–12. <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2013.08.002>
- Nesvåg, S. (2005). *Alkohol kulturer i norsk arbeidsliv. "You could be yourself, but where is the comfort in that"*. Dr. polit graden. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Nesvåg, S. & T. Lie (2001). *Rusmiddelbruk blant ansatte*. Stavanger: Rogalandforskning.
- NOU 2003: 4. *Forsking på rusfeltet. En oppsummering av kunnskap om effekt og tiltak*. Oslo: Helse- og omsorgsdepartementet.
- OECD (2013). *Mental Health and work in Norway*. OECD publishing. Lastet ned 13. Mai 2017: <http://www.oecd.org/employment/mental-health-and-work-norway-9789264178984-en.htm>
- Ot.prp. nr. 54 (2002–2004). *Om lov om endringer i lov 13. desember 1991 nr. 81 om sosiale tjenester m.v. (Rusreform II og rett til individuell plan)*. Oslo: Sosialdepartementet.

- Ose, S. O., Bjerkan, A. M., Pettersen, I., Hem, G. H., Johnsen, A., Lippestad, J., Paulsen, B., Mo, T. O. & Saksvik, P. Ø. (2009). *Evaluering av IA-avtalen*. Trondheim: SINTEF-rapport.
- Polkinghorne, D. (1988). *Narrative knowing and the human services*. New York: State University of New York Press.
- Potter, J. & Wetherell, M. (1987). *Discourse analysis and social psychology: beyond attitudes and behavior*. Sage.
- Prop. 15 S (2015–2016). *Opptrappingsplanen for rusfeltet (2016–2020)*. Helse- og Omsorgsdepartementet.
- Prop. 39 L (2014–2015). *Endringer i arbeidsmiljøloven og sosialtjenesteloven (adgang til midlertidig ansettelse mv. og vilkår om aktivitet forstønning til livsopphold)*. Oslo: Arbeid og Sosialdepartementet.
- Ravndal, E. (2008). Kvinner og Alkohol. I F., Duckert, K., Lossius, E., Ravndal & B., Sandvik (red.), *Kvinner og alkohol*, s. 37-63. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ravndal, E. (2009). Behandling eller kontroll- om disiplinering og makt i den norske rusmiddelsetjenesten. *Nordisk alkohol- & narkotikatidsskrift*, 26, s. 74-79.
- Regjeringen.no. Lastet ned 15.07, 2018 fra: <https://www.regjeringen.no/no/dep/hod/org/styrrer-rad-og-utvalg/rusreformutvalget/id2594880/>
- Reme, S. E., Monstad, K., Fyhn, T., Øverland, S., Ludvigsen, K., Sveinsdottir, V., Løvvik, C. & Lie, S.A. (2016). *Effektevaluering av Individuell jobbstøtte (IPS): sluttrapport*. Bergen: Uni Research Helse og Uni Research Rokkansenteret.
- Renland, A. (2015). Politisk overstyrte rusforskning. *Rus & Samfunn*, 04/2015.
- Riessman, C. (2008). *Narrative Methods in the Human Sciences*. New York: Sage.
- Rose, N. (1999). *Governing the soul. The shaping of the private self*. New York: Free Association Books.
- Røthing, Å. (2002). Foredrag i aktuell debatt. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 43(3), s. 383–393.
- Sandberg, S. & Pedersen, W. (2006). *Gatekapital*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Schiøtz, A. (2017). Rus i Norge – Politiske og medisinske tilnærminger i historisk lys. *Tidsskrift for Velferdsforskning*, 20(1) 4–26.
<https://doi.org/10.18261/issn.2464-3076-2017-01-01>
- Selseng, L. B. (2017). *Diskursive ressurser i rusarbeid- ein analyse av praksis forteljingar*. Avhandling ph.d sosialt arbeid og sosialpolitikk. Høgskolen i Oslo og Akershus.
- Singleton, N. & Lynam, B. (2009). «Policy forum: the other half of the equation – employers readiness to recruit problem drug users. *Drugs and Alcohol Today*, 9(1), s. 7–11. <https://doi.org/10.1108/17459265200900003>
- Skjervheim, H. (1992). Det instrumentalistiske mistaket. I H. Skjervheim (red.), *Filosofi og dømmekraft*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Skærbæk, E. (2012). Ansvar, anonymitet och kunskapsanspråk. I H. Kalman & V. Løvgren (red.), *Etiske dilemma. Forskningsdeltagande, samtycke och utsatthet*. Malmö: Gleerups Utbildning AB.
- Skretting, A. & Storvoll, E. (2011). *Utviklingstrekk på rusmiddelfeltet: grunnlagsmateriale til Regjeringens stortingsmelding om rusmiddelpolitikken*. Oslo: Statens institutt for rusmiddelforskning. Nr. 3.
- Skretting, A. (2014). Governmental conceptions of the drug problem: A review of Norwegian governmental papers. 1965–2012. *Nordic studies on Alcohol and Drugs*. 31(5–6), s. 569–584. <https://doi.org/10.2478/nsad-2014-0047>
- Skretting, A., Bye, E. K., Vedøy, T. F. & Lund, K. E. (2016). *Rusmidler i Norge 2016*. Lastet ned 24. mai, 2018 fra: <https://www.fhi.no/publ/2017/rusmidler-i-norge-2016/>
- Straffegjennomføringsloven (2001). *Lov om gjennomføring av straff mv. (Straffegjennomføringsloven)*. Kapittel 3. Fængselsstraff, forvaring og strafferettslige særreaksjoner. Hentet fra: <http://www.lovdato.no/>.
- St.prp. 46 (2004–2005). *Ny arbeids- og velferdsforvaltning*. Oslo: Arbeids- og Sosialdepartementet.
- Strauss, A. (1964). *Introduction*, I Mead, G.H. & Strauss, A, *On social Psychology*. Chicago: University of Chicago Press, xii-xxiv.

- Sutterud, L. (2018). *Utviklingen i personer med nedsatt arbeidsevne og personer med rett til arbeidsavklaringspenger per 31. mars 2018* NAV- notat. Oslo: Arbeids- og velferdsdirektoratet/statistikkseksjonen.
- Sutton, L., Cebulla, A., Heaver, C. & Smith, N. (2004). *Drug and alcohol use as barriers to employment: a review of the literature*. Loughborough: Loughborough University.
- Sørhaug, T. (1996). *Fornuftens fantasier. Antropologiske essays om moderne livsformer*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sørvig, K. H. (2007). *Tvang overfor rusmiddelavhengige*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Tanum, S. & Krogstad, A. (2014). Fortellinger om livet uten arbeid. *Sosiologisk Tidsskrift*, 3(22), s.249–275.
- Taksdal, A (1997). *Å sette pris på kvinner*. Oslo: Rusmiddeldirektoratet. Sosial- og helsedepartementet.
- Terum, L. I., Tuft, P. A. & Jessen, J. T. (2012). Arbeidslinja og sosialarbeiderne. I Stjernø, S. & Øverbye, E. (red.), *Arbeidslinja. Arbeidsmotivasjon og velferdsstaten*, s.79-93. Oslo: Universitetsforlaget.
- Terum, L. I. & Hatland, A. (2014). Sysselsetting og trygd under arbeidslinja. *Søkelys på arbeidslivet*, (01–02), s. 3–22.
- Thommesen, H. (2008). *Hverdagsliv, selvforståelse og dobbeltdiagnose. – Om mennesker med uvanlige erfaringer*. Ph.D. sosiologi. Nr. 1, 2008. Bodø: Høgskolen i Bodø.
- Trullson, K. (2003). *Konturer av ett kvinnelig felt*. Lund: Socialhøgskolan, Lunds Universitet.
- Tsemberis, S. (2010). *Housing First - The pathways model to end homelessness for people with mental illness and addiction*. Minnesota: Hazelden.
- Uni Research Helse & Uni Research Rokkansenteret (2016). *Effektevaluering av individuell jobbstøtte (IPS)*. Sluttrapport. Bergen: Uni Research.

- Vaage, S. (1998). *Å ta andres perspektiv. Grunnlag for sosialisering og identitet*. George Herbert Mead i utvalg. Oslo: Abstrakt Forlag AS.
- Valverde, M., & White-Mair, K. (1999). «One day at a time» and other slogans for everyday life: The ethical practices of Alcoholics Anonymous. *Sociology*, 33, s. 393–410.
- Vassenden A. & Andrews, T. (2007). Snøballen som ikke ruller. Utvalgsproblemer i kvalitativ forskning. *Sosiologisk tidsskrift*, 15(02), s.151–162.
- Vassenden, A., Skoland, K. & Lie, T. (2012). «Man må ha en plass å bo». *En sosiologisk studie av vanskeligstilte i et boligeierland*. Rapport. Stavanger: IRIS-2012/029.
- Vederhus, Kristensen, Tveit & Clausen, (2008). Tolvtrinnsbaserte selvhjelpsgrupper: En ressurs i rehabiliteringen av rusmiddelavhengige. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 45(19), s. 1268-1275.
- Villadsen, K. (2004). *Det sociale arbejdes genealogi*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Villadsen, K. (2007). Magt og selv-teknologi: Foucaults aktualitet for velfærdsforskningen. *Tidsskrift for Velferdsforskning*, 10(3), 156–167.
- Vindegg, J.(2009) Evidensbasert sosialt arbeid. I H. Grimen & L. I. Terum (red) Evidensbasert profesjonsutøvelse. Oslo: Abstrakt Forlag, 63-86.
- Waal, H., Bussesund, K., Clausen, T., Lillevold, P. H. & Skeie, I. (2018). *Statusrapport 2017. LAR 20 år. Status, vurderinger og perspektiver*. Oslo: SERAF rapport 3/2018.
- Wadel, C. (1991). *Feltarbeid i egen kultur. En innføring i kvalitativt orientert samfunnsforskning*. Flekkefjord: SEEK A/S.
- Wadel, C. (2011). «Og kven si skuld er det?» *Ein arbeidslaus mann sin kamp for sjølvrespekt*. Kristiansand: Høgskoleforlaget.
- West, C. & Zimmerman, D. (1987). «Doing Gender». *Gender & Society*, 1(2), 125–151. London: Sage. <https://doi.org/10.1177/0891243287001002002>
- Widerberg, K. (2001). *Historien om et kvalitativt forskningsprosjekt: en alternativ lærebok*. Oslo: Universitetsforlaget.

Willig, C. (2003). Discourse analysis. I J. A. Smith (red.), *Qualitative psychology: a practical guide to research methods*, s. 159–183. Sage.

Zhang, T. (2016). Virker arbeidspraksis i ordinær virksomhet etter sitt formål?
Søkelys på arbeidslivet, 31(01/02), 45–65.

Øverbye, E. & Stjernø, S. (2012). Arbeidsmotivasjon, arbeidslinje og velferdsstat. I Stjernø, S. & Øverbye, E. (red.), *Arbeidslinja. Arbeidsmotivasjonen og velferdsstaten*, s.15-26. Oslo: Universitetsforlaget.

Avdeling for helse- og sosialfag

Veier til arbeid for personer som tidligere har hatt rusproblemer

FORESPØRSEL OM DELTAKELSE I PROSJEKTET

Du inviteres herved til å delta som informant til intervjusamtale om dine erfaringer med overgangene fra å ha hatt rusproblemer til å bli arbeidstaker. Jeg er utdannet sosiolog og holder nå på med et doktorgradsprosjekt innen Sosialt arbeid og sosialpolitikk på Høgskolen i Oslo og Akershus. Den foreløpige tittel er: *Veier til arbeid for personer som tidligere har hatt rusproblemer.*

Jeg ønsker å få frem dine erfaringer fordi det finnes lite forskningsbasert kunnskap om hvordan denne overgangen oppleves og erfares fra mennesker som har vært berørt av rusproblematikk. Derfor ønsker jeg å komme i kontakt med personer som har denne type av erfaringer og som ønsker å dele erfaringene og kunnskapene om det å bli arbeidstaker. Intervjuene i denne undersøkelsen vil utgjøre materialet for doktorgradsavhandlingen. Intervjusamtalene vil normalt vare fra ca. 30 til 60 minutter. Opplysningene fra intervjusamtalen vil bli behandlet konfidensielt. Dette innebærer at informasjonen du oppgir vil bli anonymisert og lydfilene slettes når avhandlingen er ferdig, innen utgangen av 2016. Du har selvsagt muligheten til å trekke deg underveis i intervjuet eller i løpet av prosjektperioden uten å begrunne dette nærmere og dataene vil da bli slettet fra prosjektet. Studien er meldt til Personvernombudet for forskning, Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste A/S. Ansvarlig for prosjektet er Ragnhild Fugletveit, mobil 984 99 179, eller e-post ragnhild.fugletveit@hiof.no

Samtykke-erklæring:

Jeg bekrefter med dette at jeg har mottatt skriftlig og muntlig informasjon om studien og ønsker å stille til intervju i forbindelse med studien.

Dato:

Signatur:

Vedlegg nummer: 2

Intervjuguide

Første fase:

Hva tenkte du da du fikk forespørselen om å stille opp til intervju om dette tema?

Hva slags jobb har du?

Hva består arbeidshverdagen din i?

2. Fase

Tidligere rusproblemer

Hvordan vil du beskrive dine tidligere rusproblemer?

Hvordan vil du beskrive prosessene ut av rusproblemene?

Hva har hatt betydning?

Hvordan holder du deg rusfri i dag?

Prosessene til arbeid

Fortell om prosessene frem til jobben du har nå.

Nåværende arbeidsforhold:

Hvordan fikk du nåværende jobb?

Har du veiledning eller annen oppfølging?

Hvordan ser drømmejobben din ut?

- **Åpenhet**

Har du vært åpen om din fortid i din nåværende jobb?

Hvorfor – hvorfor ikke?

Hvordan opplever eller erfarer du holdningene til rusproblematikk generelt blant kollegaer og arbeidsgivere? Har du eksempler eller erfaringer?

Finnes det noen yrker/arbeid som du mener eller har erfaringer med som er utelukket for deg på grunn av din fortid?

Har du erfaringer med ekskludering fra arbeidsforhold på grunn av fortiden?

Hvilke eventuelle fordeler eller ulemper har fortiden i ditt nåværende arbeidsforhold?

Har det betydning?

Har det noe innvirkning på arbeidssituasjonen?

3. fase: Avslutning

Har du noen råd til andre med samme fortid som ønsker å komme i jobb?

Råd til arbeidsgivere?

Råd til arbeidsmiljøer?

Er det noe jeg har utelatt eller ting som du ønsker å utdype?

Vedlegg nummer 3

Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS
NORWEGIAN SOCIAL SCIENCE DATA SERVICES

Harald Hårfages gate 29
N-5007 Bergen
Norway
Tel: +47-55 58 21 17
Fax: +47-55 58 96 50
nsd@nsd.uib.no
www.nsd.uib.no
Org nr. 985 321 884

Ragnhild Fugletveit
Avdeling for helse- og sosialfag
Høgskolen i Østfold
Remmen
1757 HALDEN

Vår dato: 17.01.2013

Vår ref:32627 / 3 / HIT

Deres dato:

Deres ref:

TILBAKEMELDING PÅ MELDING OM BEHANDLING AV PERSONOPPLYSNINGER

Vi viser til melding om behandling av personopplysninger, mottatt 07.01.2013. Meldingen gjelder prosjektet:

32627	<i>Mestringsveier til arbeid for tidlige rusmiddelavhengige</i>
Behandlingsansvarlig	<i>Høgskolen i Østfold, ved institusjonens øverste leder</i>
Daglig ansvarlig	<i>Ragnhild Fugletveit</i>

Etter gjennomgang av opplysninger gitt i meldeskjemaet og øvrig dokumentasjon, finner vi at prosjektet ikke medfører meldeplikt eller konsesjonsplikt etter personopplysningslovens §§ 31 og 33.

Dersom prosjektopplegget endres i forhold til de opplysninger som ligger til grunn for vår vurdering, skal prosjektet meldes på nytt. Endringsmeldinger gis via et eget skjema, <http://www.nsd.uib.no/personvern/meldeplikt/skjema.html>.

Vedlagt følger vår begrunnelse for hvorfor prosjektet ikke er meldepliktig.

Vennlig hilsen

Vigdis Namtvedt Kvalheim

Hildur Thorarensen

Kontaktperson: Hildur Thorarensen tlf: 55 58 26 54

Vedlegg: Prosjektvurdering

Avdelingskontorer / District Offices

OSLO: NSD, Universitetet i Oslo, Postboks 1055 Blindern, 0316 Oslo. Tel: +47-22 85 52 11. nsd@uio.no
TRONDHEIM: NSD, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 7491 Trondheim. Tel: +47-73 59 19 07. kyrre.svarva@svt.ntnu.no
TROMSØ: NSD, SVI, Universitetet i Tromsø, 9037 Tromsø. Tel: +47-77 64 43 36. nsdmaa@svi.uib.no